

JAG KAN! JAG VILL! JAG VÅGAR!
Entreprenöriellt Lärande

2016:2 – Slutrapport från Ifous FoU-program

ifous

INNEHÅLL

Förord	5
Sammanfattning	7
Elever upplever större delaktighet	7
Ökat kollegialt lärande och ökad medvetenhet.....	7
Förståelse och förhållningssätt förändras	8
1. Inledning	9
Rapportens disposition	10
2. Bakgrund	11
Entreprenörskap i skolsammanhang.....	11
Entreprenöriell pedagogik och entreprenöriellt lärande.....	14
FoU-programmets mål och förväntade resultat	15
3. FoU-programmets genomförande	17
Utvecklingsprocesser på alla nivåer	17
Utvecklingsseminarier.....	17
Forskningsdelen av programmet.....	18
4. Teoretiska utgångspunkter för utvecklingsseminarierna	19
Begrepp, kunskapssyn och skolkultur	19
Motivation och medarbetarskap.....	19
Kreativitet	20
Betyg och bedömning.....	21
Samverkan med omvärlden	21
Entreprenöriellt lärande i praktiken	22
Entreprenöriell läsårsplanering.....	22
Att arbeta utifrån vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.....	23
5. Forskargruppens resultat och slutsatser	25
Att utveckla en skola med ett entreprenöriellt förhållningssätt	25
Erfarenheter och slutsatser av FoU-programmet utifrån enkätresultaten.....	26
De deltagande skolornas utveckling i entreprenöriellt lärande	28
Doktorandernas djupstudier	28
Slutsatser och lärdomar från forskningsresultaten	31
Självskattningar av resultat och effekter	33
6. Det blir vad man gör det till– Styrgruppens reflektioner	35
Erfarenheter och resultat.....	36
7. Publikationer från FoU-programmet	37
8. Referenser	39

Bilaga 1. FoU-programmets medverkande skolor och styrgrupp	43
Medverkande skolor.....	43
Styrgrupp	43
Bilaga 2. Tabellrapport från enkätstudierna	45
Bilaga 3. Skolhuvudmännens analyser	61
Kinda.....	61
Kungsbacka kommunala gymnasieskolor	64
Landskrona.....	66
Lapplands Gymnasium	69
Luleå kommun.....	71
Lärande i Sverige – Realgymnasiet Norrköping.....	76
Sunne	78
Upplands-Bro kommun	80
Älmhult	83

FÖRORD

FoU-programmet Entreprenöriellt lärande startade i september 2012. Under tre år drevs ett skolutvecklingsarbete av lärare och ledare i 27 skolor från Kiruna i norr till Landskrona i söder i samverkan med en grupp utbildare och forskare vid Umeå universitet. Programmet projekt- och processleddes av Ifous.

Utvecklingsdelen av FoU-programmet planerades och genomfördes av universitetslektorerna Åsa Falk-Lundqvist och Per-Gunnar Hallberg i dialog och samverkan med Ifous. För forskningsinsatsen svarade docent Eva Leffler, som följt deltagande lärare och skolledare under processen. Programmet har också omfattat två doktorander, som avslutar sina avhandlingsarbeten under 2016. De presenterar sina studier – som då detta skrivs fortfarande pågår – i denna rapport.

Rapporten har sammanställts av Ifous, men flera personer har bidragit till texterna. Kapitel 4 och 5 har i sin helhet författats av Åsa Falk-Lundqvist och Eva Leffler, förutom de två delkapitlen där doktoranderna beskriver sina studier. De medverkande skolhuvudmännens representanter i styrgruppen har dels genomfört varsin egen analys av resultat och effekter i den egna organisationen (Bilaga 3), och dels sammanfattat sina reflektioner kring programmet i kapitel 6.

I den elektroniska versionen av rapporten länkas till filmer från FoU-programmets spridningsseminarium (september 2015), där medverkande skolor presenterade sina arbeten och erfarenheter, och diskuterade dem tillsammans med forskargruppen. Filmerna finns tillgängliga via Ifous webbplats, <http://www.ifous.se/entreprenoriellt-larande-filmer/>

FoU-programmet har finansierats gemensamt av alla medverkande skolhuvudmän och Umeå universitet. Svenskt Näringsliv har bidragit finansiellt under tre läsår.

Det är vår förhoppning att denna rapport ska ge inspiration och insikter och bidra till ökad dialog om hur forskare och praktiker tillsammans kan utveckla skolan för att ge bästa möjliga förutsättningar för lärande för barn och unga.

Rapporten får gärna citeras med angivande av källa.

Stockholm i juni 2016

Karin Hermansson, FoU-ansvarig, Ifous

FoU-programmets styrgrupp

SAMMANFATTNING

I september 2012 påbörjade 13 skolhuvudmän tillsammans med Umeå universitet och det fristående skolforskningsinstitutet Ifous en process för att genom entreprenöriellt lärande utveckla förmågor och metoder samt följa förändringar och resultat hos medverkande skolor och huvudmän. Under tre år har drygt 220 lärare, skolledare och chefer från 27 skolor, samt lektorer, forskare och doktorander arbetat tillsammans för att öka kunskapen kring hur metoder och förhållningssätt kan utvecklas för att öka elevernas motivation, och därmed målpuffyllelse.

Entreprenörskap ska enligt regeringens strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet från 2009 löpa som en röd tråd genom utbildningssystemet. Bakgrunden till detta är de stora förändringar som samhället och arbetslivet genomgått under 1900-talet och som ställer allt högre krav på medborgarna att ta egna initiativ och engagera sig i ett livslångt lärande. Att i skolan utveckla ungas entreprenöriella förmågor ses som en nödvändig del i att möta de ekonomiska, sociala och miljömässiga utmaningar som världen står inför.

ELEVER UPPLIVER STÖRRE DELAKTIGHET

På elevnivå visar forskningsresultaten att elever i de medverkande grundskolorna (åk 7–9) har större möjlighet att påverka upplägget av undervisningen efter programmet än före. Gymnasieeleverna upplever sig ha större möjligheter att påverka schemat.

Elever på skolor där skolledare och lärare anger att de i stor utsträckning samverkar med omvärlden upplever i högre grad att de får meningsfulla uppgifter och att de är medarbetare i sitt lärande. Här finns något att lära om hur arbetsuppgifter ska

Entreprenöriellt lärande är ett pedagogiskt förhållningssätt där elevens drivkraft och företagsamhet är i fokus. FoU-programmets syfte har varit att ge skolor stöd i utvecklingsarbetet inom entreprenöriellt lärande och följa dess effekt via forskning. Syftet var också att studera och finna samband mellan entreprenöriellt lärande och elevers resultat.

Den bärande idén har varit att genom samverkan, utifrån beprövade erfarenheter och på vetenskaplig grund, utveckla strategier och förhållningssätt som stimulerar lärandet i klassrummet. Upplägg och arbetsformer har planerats för att bidra till kollegialt lärande och breddade nätverk.

Under FoU-programmets gång har ett antal centrala områden inom Entreprenöriellt lärande studerats och analyserats. För att följa utvecklingen i de deltagande skolorna har enkäter med elever, lärare och rektorer har genomförts vid tre tillfällen: vårterminerna 2013, 2014 och 2015. Nedan följer en sammanfattning av observationer och slutsatser så här långt.

bli till uppdrag som blir meningsfulla för eleverna, dvs. uppgifter som berör och angår dem samt hur omvärlden tydligare ska kunna knytas till undervisningen och bidra till meningsfullare lärsituationer.

Vid någon skola tycker man sig se direkta positiva effekter i elevernas motivation och att fler elever därmed nått målen, men mer kunskap behövs för att kunna dra några säkra slutsatser från resultaten.

ÖKAT KOLLEGIALT LÄRANDE OCH ÖKAD MEDVETENHET

På lärarnivå kan utläsas att de pedagogiska diskussionerna kolleger emellan ökat. Dörrar har öppnats både fysiskt till klassrummen och psykiskt till andras sätt att arbeta. Olika undervisningsupplägg och olika möjligheter diskuteras på ett öppnare sätt än tidigare. Lärarna anger också att FoU-programmet

gett dem en ökad medvetenhet, att de tänker mer kring entreprenöriellt lärande och därmed upplever att de är tydligare i sitt arbete med eleverna.

Både skolledare och lärare anger att de i större utsträckning arbetar med entreprenöriellt lärande nu än före FoU-programmet. Skolledare och lärare

som uppger att de i mycket hög utsträckning arbetar med ett entreprenöriellt lärande, uppger också att de i ofta samverkar med omvärlden.

Ett förändringsmönster som tydligt framgår i huvudmännens egna analyser är att lärarna har ökat sin medvetenhet om hur de formulerar frågor till

eleverna och strävar nu efter att utveckla kompetensen i att ställa förståelsefrågor i stället för kontrollfrågor vilka var vanligare tidigare. Detta påverkar kunskapssynen och leder till en större förståelse för olika sätt att se på olika fenomen och att det kan finnas många svar på samma fråga.

FÖRSTÅELSE OCH FÖRHÅLLNINGSSÄTT FÖRÄNDRAS

Trots många upplevda positiva effekter av FoU-programmet är det svårt att säkert säga att dessa bara har med programmet att göra och det är omöjligt att urskilja eventuella effekter på elevernas kunskapsnivå. Forskargruppens bedömning är dock att ett ökat fokus på lärandeprocesser, och en förändring i lärarnas förhållnings- och arbetssätt, sannolikt leder till utveckling för eleverna.

Det framkommer att många redan var inställda på att arbeta med entreprenöriellt lärande vid FoU-programmets start. Under programmets gång har dock förståelsen för begreppet förändrats och den kunskap som man från början trodde sig vara klar över utmanats genom reflektioner och pedagogiska samtal. Medvetenheten om begreppet entreprenöriellt lärande och dess gestaltning i klassrummet har tydligt förändrats och lärarna vittnar om att detta sätter spår i sättet att förhålla sig mot eleverna i lärandesituationer.

Tydligt här liksom i andra skolutvecklingsåtgärningar är att rektorers deltagande och medvetenhet är viktig för lärarnas arbete och därmed för elevernas framsteg.

En utmaning i FoU-programmet har varit att sprida kunskap utanför skolteamen. I framtida satsningar bör denna aspekt tas upp och vävas in i arbetet redan på ett tidigt stadium.

FoU-programmet förväntades bidra till att såväl elever som chefer, ledare, lärare och övrig personal i skolan, skulle uppleva *Jag kan! Jag vill! Jag vågar!* Vid avslutningen av programmet tycks detta i högsta grad gälla för många av de deltagare som varit direkt berörda av programmet.

1. INLEDNING

FoU-programmet Entreprenöriellt lärande startade 2012 och avslutas under 2016. Under tre år har drygt 220 lärare, skolledare och chefer från 27 skolor och 13 skolvivudmän, samt lektorer, forskare och doktorander från Umeå universitet arbetat tillsammans för att öka kunskapen kring hur metoder och förhållningssätt kan utvecklas för att öka elevernas motivation, och därmed måluppfyllelse.

Syftet med FoU-programmet var att:

- ge skolor stöd i utvecklingsarbetet inom entreprenöriellt lärande
- följa dess effekt via forskning
- studera och finna samband mellan entreprenöriellt lärande och elevers resultat.

Den bärande idén var att genom samverkan, utifrån beprövade erfarenheter och på vetenskaplig grund, utveckla strategier och förhållningssätt som stimulerar lärandet i klassrummet. Upplägg och arbetsformer bidrar till kollegialt lärande, att bredda nätverk och ge stöd till en mer likvärdig skola.

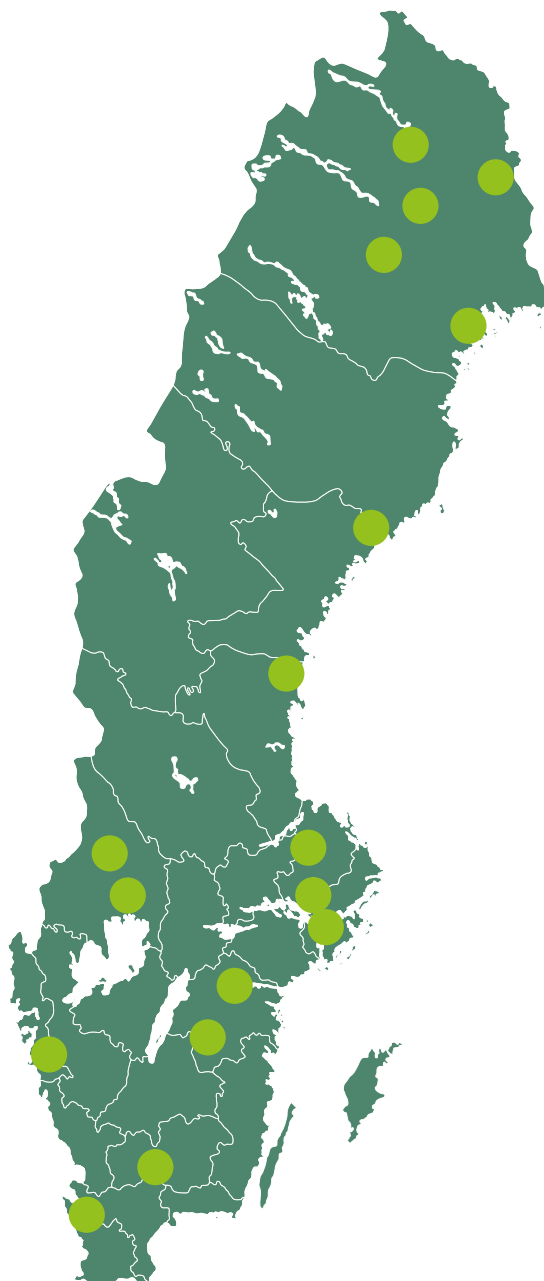
De barn och elever som berörts av FoU-programmets utvecklingsarbete är från förskoleålder till gymnasiet och finns från Kiruna i norr till Landskrona i söder.

Umeå universitets roll i FoU-programmet är tvådelad: Dels har två utbildningsledare inom entreprenöriellt lärande anlitats för att stödja utvecklingsarbetet genom att ge "input" av befintlig kunskap inom området och utforma frågor och uppdrag för deltagarna att arbeta med. Dels har en forskargrupp kopplats till arbetet för att följa utvecklingen och identifiera vilka effekter det har. Forskargruppen har bestått av en senior forskare och två doktorander.

Forskargruppen har dels genomfört enkäter med elever, lärare och skolledare, för att följa utvecklingen av det entreprenöriella förhållningssättet och arbetssättet i skolorna, dels har de gjort djupstudier med olika fokus i ett urval av programmets skolor. De senare har genomförts av två doktorander som under 2016 avslutar sina avhandlingsarbeten. En beskrivning av deras studier ges i rapportens kapitel 5.

Det fristående skolforskningsinstitutet Ifous har fungerat som stöd i utvecklingsarbetet och koordinerat FoU-programmet för att främja samarbetet

Figur 1: Medverkande huvudmän (från norr till söder): Lapplands gymnasium (Kiruna, Pajala, Gällivare, Jokkmokk), Luleå, Hudiksvall, Thorénggruppen (Gävle, Stockholm, Karlstad), Uppsala, Sunne, Upplands-Bro, Lärande i Sverige (Norrköping), Kinda, Kungsbacka, Älmhult, Landskrona. Umeå universitet och Ifous är också markerade i bilden. Skolorna listas i Bilaga 1.

mellan programdeltagarna på olika nivåer och mellan praktiker och forskare.

FoU-programmet har haft en styrgrupp där en representant för varje medverkande skolhuvudman ingått (se Bilaga 1). Varje kommun har också haft en lokal organisation för att leda sina egna utvecklings-

processer efter sina förutsättningar. Organisationen har sett olika ut hos olika huvudmän.

FoU-programmet har finansierats gemensamt av medverkande skolhuvudmän och Umeå universitet. Programmet har också fått finansiellt stöd från Svenskt Näringsliv.

RAPPORTENS DISPOSITION

Rapporten inleds i kapitel 2 med en historisk och teoretisk bakgrund till begreppet entreprenoriellt lärande samt en redogörelse för utgångspunkterna för arbetet i FoU-programmet. Upplägg och genomförande, samt den teoretiska grunden för de olika moment och delar som programmet byggts upp på, beskrivs i kapitel 3 och 4. Därefter följer i kapitel 5 analys, reflektion och slutsatser från forskargruppen på Umeå universitet. Deras reflektioner tar dels utgångspunkt i de forskningsstudier som forskarna gjort inom ramen för FoU-programmet och dels de analyser som de medverkande skolhuvudmännen själva genomfört. Dessa analyser återfinns i rappor-

tens bilagedel. I kapitel 6, slutligen, ger FoU-programmets styrgrupp sina reflektioner kring resultat och erfarenheter av FoU-programmet

I den elektroniska versionen av rapporten länkas på flera ställen till filmade delar av det spridningsseminarium som arrangerades i september 2015, vilket ytterligare belyser arbetet.

Alla filmer från seminariet finns också samlade på <http://www.ifous.se/entreprenoriellt-larande-filmer/>

2. BAKGRUND

I de första avsnitten ges en och historisk och teoretisk bakgrund till entreprenörskapet i skolsammanhang samt begreppen entreprenöriellt lärande och entreprenöriell pedagogik. Texten är hämtad ur den rapport som togs fram av Umeå universitet efter FoU-programmets första verksamhetsår: ”Att tänka

fritt är stort men att tänka utanför boxen är större. Ifous-programmet Entreprenöriellt lärande. Resultat från år 1.” (Leffler et al, 2013).

Sist i kapitlet beskrivs FoU-programmets syfte, mål och förväntade resultat.

ENTREPRENÖRSKAP I SKOLSAMMANHANG

Entreprenörskap, entreprenöriell pedagogik, entreprenöriellt lärande, och företagsamhet är begrepp som numera förekommer och används på olika sätt i skolan. Vad det egentligen innebär för skolors pedagogiska sätt att arbeta och hur det påverkar elevers lärande är än så länge ett relativt obeforskat område. Däremot finns intresse för om, och på vilka sätt, entreprenöriellt lärande kan bidra till högre motivation, ökat lärande och därmed högre måluppfyllelse samt förhoppningar om att entreprenöriellt lärande ska bidra till att andelen ”drop outs” från gymnasieskolan minskar. Detta hänger även samman med samhällsekonomiska frågor som att införandet av entreprenöriellt lärande på sikt kan bidra till att det skapas fler företag.

Entreprenörskap har sin grund i ekonomi och företagande, men sedan slutet av 1980-talet har begreppet börjat kopplas samman med utbildning och utveckling av skolan. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) och EU (Europeiska Unionen) har under snart tre decennier pläderat för en mer entreprenöriell utbildning och ett mer entreprenöriellt samhälle. Detta har också vunnit acceptans över hela det politiska spektret, både i Sverige och internationellt (Mahieu, 2006). I Sverige påbörjades arbetet med att införa entreprenörskap i skolsammanhang i mitten av 1990-talet av den dåvarande socialdemokratiska regeringen, men det är först år 2011 som begreppet blir inskrivet i styrdokumentet för grund- och gymnasieskolan.

I policydokument från EU, OECD/CERI och den svenska regeringen (t.ex. Europeiska Kommissionen, 1998; OECD, 1989; Regeringskansliet, 2009) samt främst från forskare hemmahörande inom den ekonomiska sektorn t.ex. Sarasvathy & Venkataraman (2011), är det framförallt ekonomiska skäl som framhålls för att införa entreprenörskap i skolan.

Argument som lyfts fram är att vi står inför nya ekonomiska utmaningar i form av globalisering, vilket i sin tur leder till att en ny kunskapsekonomi håller på att växa fram.

Ytterligare argument för införandet av ett entreprenöriellt förhållningssätt i skolan är vetskapen om en förändrad och otrygg arbetsmarknad samt det faktum att vi har en åldrande befolkning som behöver försörjas (Europeiska Kommissionen, 2012; Skolverket, 2010a). Även om det är de ekonomiska skälen som i huvudsak betonas finns en underliggande önskan om att också förändra skolan till något mer modernt, något som passar det nya kunskapssamhället. Den ”gamla” förmedlingspedagogiken anses förlegad och passar inte längre in i våra elevers livsvärld. Elever behöver något annat för att klara sig utanför skolan (se bl.a. Thornberg & Thelin, 2011 och Säljö, 2007). Det finns också svensk forskning med ambitionen att öka förståelsen för vad begreppen entreprenörskap och entreprenöriellt lärande kan innebära när de används i skolan för lärare, elever och skolläda (se t.ex. Berglund & Holmgren, 2007; Holmgren, 2009; Leffler, 2006; Otterborg, 2011; Svedberg, 2007).

I och med intåget i skolan har det starka samband som entreprenörskap och entreprenöriellt lärande har till ekonomiska värden, sakta kommit att förändrats (Berglund & Holmgren, 2007). En entreprenör i skolan beskrivs snarare som en elev som besitter vissa förmågor som t.ex. att vara kreativ, vara initiativrik, ha samarbetsförmåga, vara ansvarstagande och risktagande, än en elev som kan starta företag och bli företagare (Skolverket, 2010b).

Tydligt är dock att entreprenörskap och entreprenöriellt lärande har haft svårt att få en självklar plats i den svenska skolan. Definitionen av begreppen har diskuterats och motstånd mot att föra in begrepp som är så förknippade med ekonomi, har

enligt Berglund & Holmgren (2013) varit stor. Det går i dag att se att det finns två läger. Det första lägret har en mer kritisk och ifrågasättande inriktning, där flera forskare menar att de nyliberala idéerna fått allt för stort utrymme i skolan och att eleverna enbart ses som en tillgång för den ekonomiska tillväxten (Beach & Dovemark, 2011; Carlbaum, 2012; Komulainen, Korhonen & Rätty, 2009; Komulainen, Korhonen & Rätty, 2013; Lilja, Qvorsebo & Tallberg Broman, 2010; Lingard & Ozga, 2007; Sjöberg, 2011). Effekten av detta kan bli att andra värden som demokrati och solidaritet får stå tillbaka i skolans styrdokument. Det verkar finnas en överensstämmelse mellan dessa forskare om att effektivitet, anställningsbarhet och ekonomi är dominerande frågor.

Nyliberalism har inte bara ändrat samhällets fokus från ett med välfärd i centrum till ett där sysselsättning och vinstintressen dominerar den politiska agendan, utan nyliberalismen ”changes the relationship between the individual and the society, and the nature of the individual” (Hurch och Andrew, 2011, s. 561). I kritiken framförs också en genusproblematik som består av det faktum att själva definitionen av en entreprenör anses vara en maskulin konstruktion och att detta gör det svårt för flickor i en entreprenöriell utbildning att både bli definierade som entreprenörer, men också att definiera sig själva som entreprenörer (Holm, 2010; Komulainen, Korhonen, Rätty, 2009, 2013; Leffler, 2012).

Det andra lägret är de som framhåller entreprenörskap och entreprenöriellt lärande som något positivt för skolan, något som kan gynna både lärare och elever. Här betonas att elevers motivation och drivkraft ökar samt att lärare ser entreprenöriellt lärande som ett sätt att ge eleverna verktyg för att klara sin framtid på ett bättre sätt (Falk-Lundqvist et al., 2011; Holmgren & Berglund, 2007; Otterborg, 2011; Svedberg, 2007).

Vid en genomgång av litteratur och artiklar om entreprenörskap i skolan går det att urskilja två huvudlinjer. Dessa två huvudlinjer framfördes första gången på policynivå i OECD-rapporten *Towards an enterprising culture – a challenge for education and training* (1989). I rapporten synliggörs en tydlig viljeriktning mot vilket håll medlemsländerna, däribland Sverige, ska gå när det gäller utbildning. En bredare inriktning av undervisning i entreprenörskap handlar om att utveckla elevers entreprenörsanda och företagsamhet kopplat till vissa personliga förmågor. En snävare avser utbildning i hur man skapar och driver ett företag (Skolverket, 2010b).

För att skolan ska ha möjlighet att utveckla dessa kompetenser hos eleverna förespråkas en förändring av arbetsmetoder snarare än en förändring i läroplanen vilket den snäva definitionen förespråkar.

Andra forskare uttrycker utbildningens inriktningar som *om*, *genom* och *för* entreprenörskap (Johannisson & Madsén, 1997). *Om* är innehållsriktad, *genom* processdriven och *för* är sysselsättningsinriktad. Undervisningens syfte och mål blir olika beroende på vilken av ovanstående inriktning som ligger i fokus. Det blir därmed formerna för lärandet som blir det centrala.

Den breda definitionen handlar om att utbilda elever till kreativa, nyfikna, initiativtagande, nyskapande, risktagande, motiverade och innovativa individer med god självtillit, egenskaper som anses vara förutsättningar för att kunna bidra till nytänkande, förändring, utveckling osv. i befintliga organisationer och på befintliga arbetsplatser. Förmågorna anses också önskvärda och nödvändiga för att eleverna i framtiden ska se eget företagande som ett alternativ till anställning. Generellt kan sägas att fokus på förmågor av denna art tycks vara det man i första hand vill utveckla hos elever i grundskolan, företrädesvis i de tidiga årskurserna, 1–6, men även i senare, 7–9.

För äldre elever tillkommer dock undervisning om mer påtagliga färdigheter när det gäller möjligheten att kunna starta och driva företag, ofta genom kontakter med näringslivet t.ex. i form av goda exempel genom föreläsningar av företrädare för näringslivet, undervisning om företagsekonomi, och ofta genom att elever själva får prova att lansera produkter av olika slag – praktisk övning. Den snäva definitionen av undervisning i entreprenörskap omfattar i ökad utsträckning undervisningen i gymnasiet och även på högskola/universitet (Dahlstedt och Hertzberg, 2011; Falk-Lundqvist et al., 2011; From, 2009; Leffler, 2006; Olofsson, 2009; Regeringskansliet, 2009; Skolverket, 2010b). Orsaker till att entreprenörskap förs fram som en angelägenhet för skola och utbildning kan således ses på olika sätt, beroende på vem man frågar. I Skolverkets kunskapsöversikt lyfts två nivåer fram:

På ett övergripande plan påtalas ofta orsaksamband och perspektiv som har att göra med globalisering, konkurrens, tillväxt, sysselsättning eller regional utveckling. På ett individplan handlar det ofta om elevers lärande, motivation och kunskaper för att möta och skapa morgondagens samhälle.

(Skolverket, 2010b, s.8)

I relation till den snäva inriktningen om företagande finns också forskning med ganska tydliga resultat. En långtidsstudie har gjorts på elever som tillåts starta företag inom konceptet UF (Ung Företagsamhet). Det visar sig att dessa elever redan i unga år bidragit till nya jobbtilfällen vilket i sin tur genererar miljardintäkter till staten årligen (Wennberg, 2011; Moberg, 2012). Wennberg (2011) menar

att det kan slås fast att UF-verksamheten har haft betydande ekonomiska effekter på samhällsutvecklingen.

Konceptet UF har dock funnits sedan början på 1980-talet, medan tanken att använda entreprenöriellt lärande i alla ämnen, den breda definitionen är relativt ny och därför finns det ännu inte någon forskning som visar på dess effekter i samma utsträckning.

Det är också viktigt att påpeka att entreprenörskap studeras av flera discipliner och att policydokument och idéer kring ämnet i första hand har sitt ursprung från olika organisationer (i Sverige t.ex. f.d. Nutek, numera Tillväxtverket) vilka har en utveckling av näringslivet som huvudintresse, nationellt och internationellt. Detta i sin tur påverkar politiken och politiker, som på olika sätt bidragit till åsikter som handlar om att människor i ett tidigt skede behöver förvärva dessa förmågor och kunskaper.

Således har skolan bedömts vara en viktig aktör och arena i sammanhanget (Dahlstedt och Hertzberg, 2011; Leffler, 2006; Mahieu, 2006; Regeringskansliet, 2009). Det hävdas också (exempelvis From, 2009; Lundström, 2007; Mahieu, 2006) att läroplansförfattare och skolan i många fall okritiskt har anammat retoriken och de ”undervisningspaket” som kommer från aktörer utanför skolan som t.ex. näringslivet, och där exempelvis olika tävlingsmoment är ett viktigt motivationshöjande inslag (t.ex. Ung Företagsamhet).

Entreprenörskapets två utbildningsinriktningar, den breda och den snäva som formulerades för över tjugo år sedan har nu etablerats i styrdokument för skolan. I Regeringens strategi betonas att entreprenörskap ska löpa som en röd tråd genom utbildningssystemet vilket kräver en förändring i arbetsmetoder överlag oavsett vilket ämne en lärare undervisar i. I *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Lgr 11, formuleras det på följande sätt:

En viktig uppgift för skolan är att ge överblick och sammanhang. Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt viljan till att pröva egna idéer och lösa problem. Eleverna ska få möjlighet att ta initiativ och ansvar samt utveckla sin förmåga att arbeta såväl självständigt som tillsammans med andra. Skolan ska därigenom bidra till att eleverna utvecklar ett förhållningssätt som främjar entreprenörskap (Lgr 11, sid 9).

Ovanstående citat kopplas i första hand till det bredare synsättet, medan den snäva inriktningen syns i styrdokumentet för gymnasieskolan där specifika kurser i entreprenörskap skapats och elever som läser dessa kurser förväntas starta företag eller driva olika projekt. Den formuleras i *Läroplan, examens-*

mål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011, Gy11, på följande sätt:

Förändringar i arbetslivet, ny teknologi, internationaliseringen och miljöfrågornas komplexitet ställer nya krav på människors kunskaper och sätt att arbeta. Skolan ska stimulera elevernas kreativitet, nyfikenhet och självförtroende samt vilja att pröva och omvärldens nya idéer i handling och att lösa problem. Eleverna ska i skolan få utveckla sin förmåga att ta initiativ och ansvar och att arbeta både självständigt och tillsammans med andra. Skolan ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper och förhållningssätt som främjar entreprenörskap, företagande och innovationstänkande. Därigenom ökar elevernas möjligheter att kunna starta och driva företag. Entreprenöriella förmågor är värdefulla för arbetslivet, samhällslivet och vidare studier (Gy 11, sid 7).

Elever i gymnasieskolan omfattas således både av den snäva och den breda utbildningsinriktningen i vilket den senare återspeglas i de formuleringar som är identiska med Lgr 11. I förordet till Regeringens *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet* (2009), uttrycks en förhoppning att de ”som är verksamma inom olika delar av utbildningsväsendet ska känna sig inspirerade att utveckla undervisningen inom detta område”.

Vilka effekter får då införandet av den entreprenöriella pedagogiken på våra barn och ungdomars lärande? Faktum är ändå att det nu finns i våra styrdokument. Skolverket (2010a) skriver att behovet av vetenskaplig förankring är stort när det gäller pedagogiska och didaktiska frågor. Detta för att öka förståelsen för vad pedagogiskt entreprenörskap egentligen tillför undervisningen och vilka resultat det ger på sikt. Det finns i dag ganska lite forskning överhuvudtaget på hur olika pedagogiska metoder påverkar elevernas lärande (Skolinspektionen, 2010). Ännu mindre forskning finns kring hur olika metoder påverkar flickor och pojkars lärande (Heikkilä, 2011).

ENTREPRENÖRIELL PEDAGOGIK OCH ENTREPRENÖRIELLT LÄRANDE

JAG KAN	JAG VILL	JAG VÅGAR
Innebär att elevens kunskaper utvecklas parallellt med förståelse och förmåga att dra nytta av det man lärt.	Innebär att elevens motivation och engagemang har utvecklats.	Innebär att eleven utvecklar sin självkänsla och inre drivkraft.

Enligt Skolverket (2010b) är syftet med entreprenöriellt lärande att utveckla och stimulera generella kompetenser som att ta initiativ, ansvar och kunna omsätta idéer till handling. Det handlar om att utveckla nyfikenhet, självtillit, kreativitet och mod att ta risker, främja kommunikation, samarbete och förmågan att ta beslut. För att detta ska bli verklighet är det skolans uppgift att betrakta eleven som kompetent och som en medarbetare till sina lärare och sina klasskamrater, vilket kan medverka till att eleven känner sig mer delaktig och motiverad i lärandet (Falk-Lundqvist et al., 2011).

Motivationen kan också höjas om undervisningen styrs av elevernas egna frågor och nyfikenhet (Ibid). Lärares kompetens och ledarskap är därmed central och lyfts fram i såväl pedagogisk litteratur som inom forskning och policy (Europeiska kommissionen, 2011; Leffler, 2009; Svedberg, 2007). För lärarens del handlar det om mod, att våga släppa på kontrollen, förändra vanor och bryta mönster. Förmågan att utveckla samarbetet med närsamhället och bygga nätverk och därigenom förändra undervisningsformer och läroprocesser lyfts också fram.

Enligt Otterborg (2011) är det flera kriterier som behöver uppfyllas för att en uppgift i skolan ska anses vara entreprenöriell. För det första ska den ha en form som ger eleverna stort inflytande över sitt arbete. För det andra ska eleverna få möjlighet att både lära på egen hand och tillsammans med andra. Uppgifterna ska dessutom vara autentiska och ska genomföras både i och utanför skolan. Ett entreprenöriellt lärande ska präglas av långa sammanhängande processer, vara problemorienterat, projektbaserat och uppbyggt på elevens ansvarstagande (Ibid).

För att elever ska känna sig motiverade och att lärandet ska upplevas meningsfullt poängterar Falk-Lundqvist et al., (2011) vikten av att utgå från elevens livsvärld och att tänka cirkulärt och inte linjärt kring lärandet. De menar vidare att om arbetssätten förändras kommer det att finnas fler alternativ för eleverna och därför kommer en entreprenöriell pedagogik att medföra att fler elever kan finna sin egen lärostil och känna mer meningsfullhet i skolan.

En entreprenöriell skola beskrivs ibland i litteraturen som något som står i motsats till en "traditionell" skola, i vilken den traditionella betraktas som ett hinder för att utveckla den entreprenöriella pedagogiken (Johannisson & Madsén, 1997). I en

traditionell skola finns en stark tro på ämnesindelning, medan en entreprenöriell pedagogik står för det tvärvetenskapliga och ämnesintegrerade (Falk-Lundqvist et al., 2011).

Envägskommunikation och elevers passiva lyssnande är också begrepp som förknippas med en traditionell skola, medan elevers aktivitet framhävs i en entreprenöriell lärmiljö. På så sätt kan entreprenöriell pedagogik handla om att legitimt "återinföra" utvecklande av elevers färdigheter med avseende på just kreativitet, ansvarstagande, skapande, samarbete, möjlighet till ämnesövergripande temarbeten, projekt etc. Då blir entreprenöriell pedagogik det "nya" sättet att undervisa. Eller också kan det vara som Ellmin (2011, s. 14) uttrycker det "att dagens betoning av entreprenöriellt lärande är ett uttryck för försöken att hitta rätt i dagens sammanhang".

Motsättningen som målas upp mellan entreprenöriell och traditionell pedagogik, liknar på många sätt den diskussion som har förts under lång tid om den s.k. förmedlingspedagogiken och ett progressivt synsätt på skolans verksamhet. De som anammar förmedlingspedagogiken är de som ser kunskap som en given vetenskap, där fakta betraktas som objektiv och färdig att läsas in för att sedan examineras genom traditionella prov (Gustavsson, 2002). När det gäller progressivismen är det elevers motivation och lärande som står i centrum samt att undervisningen ska vara autentisk och i nära relation med samhället och livet (Bailey, Mc Carty, & Carr, 2010), vilket skulle kunna liknas med den entreprenöriella pedagogiken.

Dewey som anses vara grundare till progressivismen förespråkade en holistisk utbildning, där barnet står i tydlig relation mellan samhället och läroplanen (Ibid). Ett entreprenöriellt lärande förespråkar också ett nära samarbete med närsamhället, så eleverna får en så verklighetsbaserad utbildning som möjligt (Leffler, 2006). John Dewey är stark förknippad med begreppet "*Learning by doing*" med vilket han menade att det var genom lek och konkreta problem som eleverna skulle lära sig att lösa problem och få ny kunskap (Bailey, McCarty & Carr 2010). Det som dock karakteriserar Deweys tes är att "görandet" är tydligt sammankopplat med reflektion. Det är genom reflektion av erfarenheter som lärandet sker (Pepin, 2012).

Nutek (2005) förespråkar i skriften *Lärare om företagsamhet* att entreprenörskap i skolan bl.a. ska karaktäriseras av "Learning by doing". Dewey

och progressivismens idéer har haft ett uppenbart inflytande när entreprenöriellt lärande har definierats (Lackeus & Moberg, 2013). De arbetssätt och de färdigheter som eftersträvas i entreprenöriell pedagogik har egentligen varit en del av skolans verksamhet under flera decennier, men kan ses som hotade i dagens skola, där ordning och reda, kvalitetsarbete, förhållandevis strikta bedömningskriterier, krav på dokumentation, mätbarhet, utvärdering mm, står högt på agendan både internationellt och i Sverige.

Man skulle kunna säga att entreprenörskap och entreprenöriellt lärande, i svensk skolkontext, vill utveckla elevers förhållningssätt och förmågor i en riktning som kan motverkas av mätbara kunskapskrav i styrdokumenterna. Förmågor som eftersträvas när det gäller entreprenöriellt lärande är inte lätta att mäta och det finns uppenbara risker att lärare inte vill/kan/vågar/orkar lägga tid på den typen av aktiviteter:

The social and moral purposes of scholarship and teaching that have no immediate measurable performative value are put under threat. (Ball, 2010, s. 126)

FOU-PROGRAMMETS MÅL OCH FÖRVÄNTADE RESULTAT

Jag kan! Jag vill! Jag vågar! Så formulerade styrgruppen den övergripande visionen för vad det entreprenöriella lärandet ska leda till för eleverna. Det kan ses som en tolkning av avsikten i styrdokumenterna, och en önskad effekt av den entreprenöriella pedagogiken.

Med utgångspunkt i detta formulerades syftet med det samarbetet i FoU-programmet som att ge skolor stöd i utvecklingsarbetet inom entreprenöriellt lärande, följa dess effekt via forskning samt studera och finna samband mellan entreprenöriellt lärande och elevers resultat.

I planen för FoU-programmet som togs fram under förarbetet satte styrgruppen följande mål:

- Entreprenöriell pedagogik (förhållningssätt) är implementerad i de medverkande skolorna.
- Elever upplever att de har en givande skolgång och en bra skolmiljö.
- Elevernas måluppfyllelse har ökat.
- Genomströmning i gymnasieskolan har ökat.
- Fler har behörighet till högre studier.
- En (metod-)handbok om entreprenöriellt lärande för lärare och skollära samt för systemnivån har tagits fram.¹

Det som ovan beskrivs ger naturligtvis en något förenklad bild av hur man kan se på kunskap och undervisning. Vi ser det ändå som betydelsefullt att lyfta fram denna konflikt i resonemanget kring entreprenöriellt lärande.

När entreprenörskap och entreprenöriellt lärande sätts samman med utbildning och skola och när det för lärare och skollära ska göras tillämpligt har kopplingen till ekonomi och företagande som vi ser det blivit svagare. Det är i stället de entreprenöriella förmågorna och bilden av ett annat arbetssätt i skolan som växer fram. Holmgren (2007) menar att när lärare beskriver varför de vill arbeta entreprenöriellt är en anledning att de vill utveckla undervisning och lärande i skolan.

En annan anledning är en önskan om att eleverna i vuxen ålder ska se möjligheter med att stanna kvar på orten och att bidra till en framtida arbetsmarknad. Det handlar helt enkelt, enligt Holmgren, att som lärare utveckla ett förhållningssätt som främjar denna utveckling.

Som stöd i att bedöma hur väl dessa mål infrias identifierades också ett antal indikatorer:

- elevers upplevelse av skolan (mätt genom t.ex. enkät)
- elevers välbefinnande (mätt genom t.ex. enkät)
- elevernas närvaro i skolan
- elevernas skolresultat
- gymnasiebehörighet (grundskola)
- färre avhopp från gymnasiet

Dessa indikatorer användes i slutet av programmet för att göra en självskattning av hur långt skolorna och huvudmännen kommit i sin strävan mot målen.

Som resultat av FoU-programmet var förhoppningen att alla medverkande chefer, ledare och lärare i de deltagande organisationerna utvecklar förståelse för och kunskap om:

- vilken påverkan organisationens entreprenöriella förmåga och medarbetarkultur har på elevers möjligheter att utveckla entreprenöriella kompetenser,
- vilken styrning och ledning som behövs för att lyckas med att implementera entreprenöriellt lärande,
- på vilket sätt formativ bedömning kan användas som stöd i det entreprenöriella lärandet,

¹ *Entreprenöriellt lärande i praktik och teori* (Falk-Lundqvist et al) publicerades 2014. Deltagarna i programmet använde denna som underlag i sitt fortsatta utvecklingsarbete.

- de bakomliggande faktorer som påverkar entreprenöriella kompetenser och hur man bör arbeta med dessa, samt
- entreprenöriell pedagogik (förhållningssätt)

Som effekt av entreprenöriellt lärande förväntas som nämnts ovan att eleven efter avslutad utbildning upplever ”jag kan, jag vill, jag vågar”. I ett förändringsarbete som handlar mycket om förhållningssätt är det avgörande att få med hela organisationen. Därför underströks i programplanen också att en förväntad effekt av satsningen är att även chefer, ledare, lärare och övrig personal i skolan ska genom att ha implementerat ett entreprenöriellt arbets- och förhållningssätt uppleva jag kan, jag vill, jag vågar. Andra förväntade effekter är:

- Att alla bidrar till en trygg och meningsfull skolmiljö där människor vill vara och samverka.
- Att fler elever går ut med betyg i alla ämnen, har ökad närvaro, förbättrade resultat, ökad andel till högskolestudier, arbete eller annan sysselsättning två år efter avslutad projekttid.
- Att samverkan skola – samhälle och skola – arbetsliv utvecklas och stärks.

3. FOU-PROGRAMMETS GENOMFÖRANDE

Under FoU-programmets gång har ett antal centrala områden inom Entreprenöriellt lärande studerats och analyserats. I föreliggande rapport beskrivs dessa områden både ur ett praktiskt och ett teoretiskt perspektiv. Lärarnas och skolledarnas utsagor och analyser kommer också att relateras till de olika områdena.

UTVECKLINGSPROCESSER PÅ ALLA NIVÅER

När FoU-programmet startade utsågs på varje medverkande skola ett skolteam bestående av rektor och ett antal lärare, i regel fem till sju personer. Det är i skolteamen och i deras skolor och klassrum som utveckling och förändring ska ske. Skolteamen är själva kärnan i utvecklingsarbetet – och därmed i hela FoU-programmet.

Forskning visar att i ett förändringsarbete är en

viktig framgångsfaktor att ha alla nivåer i organisationen (Nihlfors 2003, Berg och Scherp 2004, Hultman 1998). Därför har förutom skolteamen minst en person på systemnivå (förvaltning eller ledningsgrupp) deltagit aktivt i FoU-programmet, och arbetat med organisations- och ledningsfrågor kopplade till det entreprenöriella lärandet.

UTVECKLINGSSEMINARIER

Som stöd för utvecklingsarbetet har det inom ramen för FoU-programmet genomförts nio stora utvecklingsseminarier för alla programmets deltagare och därutöver sju seminarier med skolledare och chefer på systemnivå. Här har utbildningsledarna från Umeå universitet genom föreläsningar och övningar givit underlag och bränsle till fortsatt samtal och diskussion. Forskare och experter har engagerats som föreläsare för att ge olika perspektiv på hur entreprenöriellt lärande och entreprenörskap kan tolkas och förstås.

Under seminarierna har deltagarna arbetat i skol- och huvudmannaöverskridande så kallade *lärgrupper* som under programmets gång permanentats. Metoderna som använts under seminarierna har varit flera och varierande såsom dialogföreläsningar, gruppsamtal, workshops, speed dating och erfarenhetsutbyte av olika slag.

Vid varje seminarium har deltagarna också fått praktiska och teoretiska uppdrag som de ombetts

arbeta med och genomföra i sina respektive skolor och klassrum, för att sedan återkoppla till sina kolleger i lärgrupperna vid nästa träff. Innehållet i dessa uppdrag har varit relaterade till det område som tagits upp under aktuellt seminarium. Som exempel har deltagarna genomfört auskultationer och utvecklat former för kollegetherledning inom den egna organisationen. Inför det tredje året var uppdraget att utarbeta en entreprenöriell lärsplan, och sedan följa upp den.

De nio stora seminarierna riktades in på olika temata, se rubrikerna nedan. Syftet med de fem första seminarierna var fördjupning av de grundläggande aspekterna av entreprenöriellt lärande. De tre följande hade som syfte att utveckla konkreta kunskaper för implementering av entreprenöriellt lärande. Det avslutande nionde seminariet syftade till att knyta ihop de samlade erfarenheterna och blicka framåt.

- Begrepp, kunskapssyn och skolkultur, 12–13 september 2012
- Motivation och medarbetarskap, 22–23 januari 2013
- Kreativitet och estetiska processer, 14–15 maj 2013
- Kunskapssyn och bedömning, 24–25 september 2013
- Samverkan, 22–23 januari 2014
- Koppla samman teori och praktik, 2–3 april 2014
- Entreprenöriell läsårsplan, 15–16 september 2014
- Relationell pedagogik, 12–13 mars 2015
- Spridning och den fortsatta processen, 29–30 september 2015

Den teoretiska bakgrunden för seminarierna beskrivs i kapitel 4, Teoretiska utgångspunkter för utvecklingsseminarierna.

Utöver de gemensamma seminarierna och uppdragen mellan dem har alla skolområden också under programmets gång fått fortbildning på hemmaplan av Umeå universitet.

FORSKNINGSDELEN AV PROGRAMMET

FoU-programmet har följts och studerats av två doktorander och en senior forskare. Doktorandernas har i sina studier fokuserat på den praktiska verksamheten dels i grundskolan, dels i gymnasieskolan. I den studie som vänder sig till grundskolan har den entreprenöriella undervisningen studerats ur både lärar- och elevperspektiv och relaterats till den övergripande policyn om entreprenörskap i skolsammanhang. Två artiklar är publicerade och en artikel är i slutfasen (se publikationslistan nr. 5, 9 och 12). Studien som riktar sig mot gymnasieskolan har som övergripande syfte att studera hur medborgarskap konstrueras i en entreprenöriell undervisning. Två artiklar är publicerade, en är inskickad till tidskrift och en fjärde artikel är i slutfasen (se publikationslistan nr. 6, 7, 8 och 11). I kapitel 5 beskriver doktoranderna sina studier och hur långt de kommit i sina analyser.

Den seniora forskaren har haft det övergripande ansvaret över forskningen och varit den som följt FoU-programmets utveckling. Totalt har tre enkätstudier som vänt sig till lärare, elever och skolledare genomförts. Resultaten har presenterats i en rapport och en artikel (se publikationslistan nr. 1 och 3). Dessutom har den seniora forskaren studerat

entreprenöriellt ledarskap i klassrummet (se publikationslistan nr. 10 och 13).

Enkäten som vid tre tillfällen har besvarats av ett antal lärare, elever (i grundskolans årskurs 8 och 9, i gymnasieskolans årskurs 2 och 3) och skolledare har innehållit frågor som rör undervisning och lärande. Det är resultaten från dessa enkäter som diskuteras i denna rapport. Övriga forskningsresultat presenteras i rapporter, artiklar och presentationer som finns förtecknade i publikationslistan.

Forskargruppen har regelbundet presenterat resultat för styrgruppen och deltagarna i programmet samt medverkat i ett av de särskilda seminarierna för skolledare. Förutom att delge resultat och information internt i programmet har forskargruppen deltagit i pedagogiska konferenser varav en är nordisk och en europeisk.

Under den tid som FoU-programmet pågått har en grupp vid Umeå universitet skrivit en lärobok som behandlar entreprenöriellt lärande i praktik och teori (se publikationslistan nr. 2) med syftet att stötta det pågående arbetet i FoU-programmet. Det har också getts ut ett bokkapitel som behandlar ett entreprenöriellt förhållningssätt i undervisning och lärande (se publikationslistan nr. 4).

4. TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER FÖR UTVECKLINGSSSEMINARIERNA

Nedan följer en kronologisk beskrivning av de olika seminarierna med utgångspunkt från tema, upplägg och innehåll.

BEGREPP, KUNSKAPSSYN OCH SKOLKULTUR

Under detta seminarium klargjordes hur och varför entreprenöriellt lärande kommit in i skolans värld och hur detta kan påverka den skolkultur som råder.

Den svenska skolkulturen har utvecklats under lång tid och för att svara mot samhällets behov. Dessa behov har förändrats över tid. På samma sätt som samhällen utvecklas så förändras också behovet av kunskaper och färdigheter hos medborgarna. Skolan har dock inte alltid lyckats följa med i utvecklingen och många av skolans strukturer och arbetssätt svarar inte alltid mot de nya och förändrade behoven.

Sven-Erik Liedman, professor i idéhistoria, skriver 2001 ”Det mest påfallande med den nya skolan vars konturer nu kan anas är att den är så gammaldags. Den är som hämtad från en tid när fakta var svåråtkomlig och den som kunde hålla mycket i huvudet hade en avgörande fördel framför den som inte hade lika lätt att memorera ett stort kunskapsstoff” (Liedman 2001).

En entreprenöriell skolkultur utgår från elevernas/barnens livsvärld och påverkar kunskapssynen. Den relativa kunskapssynen, vilken innebär att det kan finnas många svar på frågor och att kunskap utvecklas och förändras i processer och i relationer, sätts i fokus. (Falk-Lundqvist, Hallberg, Leffler och Svedberg, 2011; 2014). Detta får som följd att rätt- och feltänkandet kommer på skam och att flera elever/barn därmed kan känna igen sig, förstå verksamheten och känna sig trygga. Den relativa kunskapssynen skapar en skolkultur som är tillåtande och kreativ och som därmed har möjlighet att motivera

till lärande. Kunskap är kontextuell alltså beroende av sammanhang som gör verkligheten begriplig och kunskap ses som en funktion eller ett redskap för att vi ska kunna orientera oss i världen.

Den relativa kunskapssynen synliggörs i Deweys teorier som innebär synsättet att kunskap inte är något som är för alltid givet eller absolut, utan något relativt där värdet av kunskapen bestäms utifrån nyttan av den. Han menade att praktik och teori måste följas åt för att verkligheten ska bli begriplig. Utan praktik blir teorin obegriplig, utan teori förstår man inte det praktiska. Denna syn är kongruent med kunskapssynen som det entreprenöriella lärandet bygger på (Dewey 1998).

Under seminariet diskuterades också det entreprenöriella ledarskapets betydelse för att läroprocesserna ska bli så konstruktiva som möjligt. Skolkulturen utgörs av de värderingar och den kunskapssyn som råder bland lärare och ledare i skolan. Den entreprenöriella kulturen ställer krav på ledare som kan följa och leda eleverna, samtidigt ange riktningen och dessutom utmana elevernas kunskaper. Det är kulturen och elevernas strategier som blir fokus i ett entreprenöriellt förhållningssätt. I ett entreprenöriellt lärande är skolämnen medel för lärande och inte målen vilket innebär att fokus flyttas från innehållet till kulturen och elevers lärandestrategier.

Metoden under detta seminarium var dialogföreläsningar och samtal i lärgrupperna (se ovan). I ett entreprenöriellt lärande är det viktigt att varje föreläsning följs av tid för reflektion och analys.

MOTIVATION OCH MEDARBETARSKAP

I den svenska skolan i dag finns ett stort antal elever som uppfattar skolan negativt och hellre gjorde något annat än att gå i skolan om de hade möjlighet. I en undersökning av Andersson och Strander (2001) beskriver ett antal före detta elever hur de minns sin skoltid. Av dem talar 33 procent av gruppen om sin

skoltid som meningslös och som ett hinder för utveckling och menar att andra alltid definierade vad som var viktigt för deras utveckling och att den egna synen och de egna frågorna sällan fick utrymme. Detta leder med all sannolikhet till att motivationen att lära blir låg och att många elever, av den anled-

ningen, går ur skolan med ofullständiga betyg och med en negativ bild av skolan och lärandet.

I samtal med lärare säger många att det svåraste med att vara lärare är att motivera de omotiverade barnen/eleverna. Skolans uppdrag är att skapa en lärmiljö där elever motiveras, utmanas, uppnår målen och därmed utvecklas maximalt (Lgr 11; Gy 11).

Den etablerade motivationsforskningen talar om två olika slags motivation, den inre och den yttre. Den yttre motivationen utgörs av, till exempel betyg eller andra sätt att få belöning för det man gör. Den inre motivationen handlar om den lärandes drivkraft och vilja att lära och drivs av nyfikenhet och känslan av menig med det man gör. Vi föds med nyfikenhet och lust att utforska för att förstå vår verklighet och därmed kunna bemästra vår omgivning. Förskolebarn är så gott som helt drivna av inre motivation men ju äldre barnen blir finns tydliga tendenser att de övergår till att drivas av yttre motivation (Giota, 2001). Det entreprenöriella lärandet strävar efter att öka elevens inre motivation vilket innebär att lust och meningsfullhet blir drivande för lärprocesserna.

En viktig del i att öka motivationen är att sätta fokus på samarbete och dialog, dels elever emellan och dels mellan elev och lärare. Dialog leder till förståelse för andra och påverkar det vi kallar medarbetarskapet. När medarbetarskapet fungerar finns respekt för olikheter och man ser och förstår

KREATIVITET

Kreativitet är en livskraft som alla människor har. Det gäller dock att leva och arbeta så att den bibehålls och kan vara den hjälp i våra liv, som den är menad att vara. Utan en utvecklad kreativitet har vi svårt att hitta lösningar på de problem som uppstår i livet, vilket kan leda till oro, ångslan och därmed dålig självkänsla och dåligt självförtroende. I interaktionen med omvärlden upplever vi olika problem och svårigheter som vi utmanas av och vill lösa (Berglund och Holmgren 2008). Viljan till och längtan efter att lösa problem är inbyggda i oss. Johansson och Madsén (1997) menar att alla barn är företagsamma, det vill säga kreativa, nyfikna och initiativrika och arbetar ständigt med problemlösning på olika sätt. Kreativiteten drivs av okunskap och längtan att förstå och kräver målmedvetenhet och riktning för att den ska utvecklas (Sahlin, 2006).

Ett entreprenöriellt lärande bygger på en relativ kunskapssyn där kreativitet är en viktig komponent och ställer därmed krav på en skola som omfattar en lärmiljö där elevernas kreativitet får utrymme. Den relativa kunskapssynen innebär att kunskap är föränderlig och beroende av sammanhang – detta i motsats till absolut kunskapssyn där det bara finns en

hur man kan dra nytta av varandras kompetenser i lärprocesserna (Falk-Lundqvist m.fl., 2011; 2014).

Medarbetarskapet leder också till en större ödmjukhet inför andras sätt att vara och man kan ana att detta också påverkar elevens sätt att bemöta varandra – vilket i sin förlängning motverkar mobbning av olika slag. När man genom upplevelse förstår att man behöver varandra för att utvecklas och komma dit man vill blir man också rädd om varandra.

Under detta seminarium fick deltagarna ta del av en föreläsning som kopplar motivation till hur man i skolan kan arbeta medvetet på vetenskaplig grund och därmed öka förståelse och meningsfullhet. Deltagarna fick också utifrån en föreläsning om medarbetarskap och skolkultur diskutera hur dessa begrepp relaterar till lärarnas och elevernas skolsituation.

Under seminariet samtalade deltagarna om betydelsen av prestigelöshet, vilja och att ha ett öppet klimat i klassrummet och i lärarlaget. Om motivation och medarbetarskap ska få utrymme behöver vi skapa goda relationer och vara öppna för förändring. Detta ger lyhördhet och respekt för olikheter vilket är en förutsättning för ett konstruktivt teamarbete och en meningsfull verksamhet.

Viktigt för motivationen är också återkoppling och uppföljning. Utan detta kan arbetet inte bli formativt. Betydelsen av en stödjande ledning som ser positivt på nytänkande och som bidrar till ett lärandeklimat där alla är delaktiga, diskuterades också.

sanning. I ett entreprenöriellt lärande som ofta styrs av intresse och nyfikenhet blir det nödvändigt att ge utrymme för elevens nytänkande och kreativa tankar.

I en traditionell skolkultur är dualismen, som förordar rätt- eller feltänkande på många områden, vanlig och kan därmed motarbeta entreprenöriellt lärande. I ett entreprenöriellt sätt att förhålla sig till undervisning och lärande kan frågorna ha många olika svar och kreativiteten används för att tänka nytt och hitta lösningar.

En följd av det entreprenöriella lärandet blir att lärarna medvetet undviker att ställa frågor som bara kan besvaras på ett sätt och bedömas med begreppen rätt eller fel. Detta innebär att lärarna behöver utveckla sin kompetens i att ställa förståelsefrågor som leder till ytterligare frågor och reflektioner. Ju fler möjligheter som barn/elever får att förstå tillvaron desto lättare blir det för dem att kunna välja rätt och hitta sin riktning i livet.

Under seminarium nummer tre fick deltagarna möjlighet att praktiskt delta i övningar som utvecklar kreativiteten samt koppla detta till föreläsningar om kreativitetens betydelse för lärandet och reflektionens betydelse för utvecklande av kreativiteten.

BETYG OCH BEDÖMNING

Elevers lärande och kunskapsutveckling påverkas av hur bedömning sker och hur betyg sätts. Av den anledningen behöver lärare ständigt fundera över vilka signaler som ges, vilken retorik som används och hur metoder tillämpas kring betyg och bedömning. Traditionellt sett har faktaprov utgjort huvudunderlaget vid betygsättning. Utformningen av dessa prov har varit en logisk följd av hur frågor, uppgifter och instuderingsfrågor dominerat och styrt den industriella skolkulturen med en summativ bedömning som mål (Falk-Lundqvist m.fl. 2011).

Begreppen formativ och summativ bedömning används för att ange mål och riktning med bedömningen. Bedömning för lärande och bedömning av lärande anges ibland för att visa skillnaderna dem emellan (Olovsson, 2015). Olovsson menar dock att det är syftet med bedömning som avgör om en bedömning är summativ eller formativ och att dessa begrepp därmed inte ska ställas mot varandra. Kort kan sägas att det formativa stödjer lärandet i nuet

medan det summativa betonar det lärande som skett (Harlen 2012) och att praktiken kännetecknas av en kombination av dem båda.

I ett entreprenöriellt förhållningssätt är medarbetarskapet centralt och får betydelse för bedömningsprocessen. Eleven ska både utveckla sin förmåga att bedöma sin egen kunskapsutveckling och bidra till sina kamraters (medarbetares) kunskapsutveckling (Falk-Lundqvist m.fl. 2011). Detta ställer krav på att uppgifter och examinationer utarbetas på ett sådant sätt att det främjar bedömning för lärande. Enligt Lundahl (2011) handlar bedömning för lärande om att ställa frågor som gör att eleverna tänker efter, att ställa frågor så att elevernas tankar blir synliga och att återkopplingen får dem att tänka ett steg till.

Under detta seminarium fick deltagarna möjlighet att utveckla, delge varandra och sprida exempel på hur formativa bedömningsmetoder tillämpats i den egna skolverksamheten samt vilka konsekvenser detta kan få för elevers strategier att lära.

SAMVERKAN MED OMVÄRLDEN

Samverkan är en central del i entreprenöriellt lärande och är tydligt framskrivna i styrdokumentet och anges där som en förutsättning för undervisningens kvalitet (Lgr 11; Gy 11). Både den beprövade erfarenheten och forskningen visar dock att samverkan inte är ett prioriterat område om det inte gäller prao, APL eller Ung företagsamhet (Leffler & Falk-Lundqvist, 2014). Om och i hur stor grad praoverksamhet genomförs i grundskolan varierar stort mellan skolor.

Elevers motivation är drivkraften i lärandet och forskning har visat att elever som är involverade i olika samverkansprojekt i större utsträckning får arbeta med "verkliga" uppgifter (Otterborg, 2011). Det blir skarpa lägen där elever får arbeta med att lösa problem som exempelvis företag har, eller får hjälp att lösa problem som de själva har. Det blir ett så kallat vinna-vinna utbyte. Liknande erfarenheter finns att hämta från grundskolan där eleverna i sitt lärande på ett naturligt sätt inhämtar kunskaper i omvärlden, vilket både stärker deras självförtroende och motiverar till lärande (Leffler, 2009).

Forskning har även visat att ett aktivt samverkande mellan skolor och omvärld bidrar till större variation när det gäller arbetsätt och arbetsformer (Leffler & Näsström, 2014). Elever upplever också att de får mer meningsfulla uppgifter och uppgifter när omvärlden är involverad i undervisning. Genom att låta samverkan bli ett naturligt inslag i elevers lärande främjas lärande utifrån flera aspekter (Falk-Lundqvist, m.fl., 2011).

En aspekt är att skolämnen kan konkretiseras och verklighetsförankras. Skolämnen som exempelvis matematik, språk och samhällskunskap kan levandegöras och kopplas till elevers livsvärld och därmed ökar förståelsen och kunskapen för ämnet och ämnesområdet.

En annan aspekt av samverkan är att eleverna får lära sig om arbetsplatser, organisationer och företag som både ligger i närheten, regionalt eller nationellt, och som förekommer internationellt. Detta bidrar till att eleverna kan få möjlighet att utföra "riktiga" uppgifter.

Ytterligare en aspekt är att eleverna får lära sig om yrken och arbetsliv. Elevernas arbetslivshorisont vidgas och de får större möjlighet att börja fundera över val som de vill göra senare i livet utifrån kunskaper om vilka yrken/arbeten som finns och vilka som kan vara intressanta och möjliga för dem att utbilda sig till.

Under detta seminarium fick deltagarna ta del av erfarenheter av samverkan mellan skolor och olika organisationer genom föreläsningar av Svenskt Näringsliv och Young Business Creatives. De fick också dela sina egna erfarenheter med lärare från de andra skolorna i programmet. Dessa erfarenheter kopplades sedan till forskning.

ENTREPRENÖRIELLT LÄRANDE I PRAKTIKEN

Förändringar medför ofta tveksamhet och motstånd. Anette Olin (2009 s.235) som forskat på skolutveckling menar att man ska betrakta skolutveckling som ”en dialektisk och konfliktfylld process”. Denna process kräver ledare som har kunskap om förändringsarbete och om hur man hanterar konflikter så att dessa blir konstruktiva och bidrar till implementeringen.

Dansk forskning (Bager och Løwe Nielsen, 2009) visar på hindren för en lyckad implementering och synliggör några faktorer som bör förändras för att ett entreprenöriellt synsätt ska få bäring i skolan. De menar bland annat att den starka traditionen av ämnesindelning bör bytas ut mot tvärvetenskapligt och ämnesövergripande arbete. Dominansen av traditionell lärarstyrd undervisning bör förändras mot ett ledarskap där ledaren hellre är vägledare än dirigent och där eleverna är aktiva samt att den alltför hårda tidsstyrningen förändras mot ett mer processinriktat arbete, där synliggörandet av kunskap och bedömning får en överordnad roll över faktakunskaper.

I ett entreprenöriellt lärande är det av största vikt att teori och praktik går hand i hand och att den kunskap som utvecklats med hjälp av erfarenhet och teoretisk medvetenhet, för att få mening, implementeras i elevers lärsituationer. Implemen-

tering innebär att lärare provar sina idéer och synliggör effekterna av de handlingar som genomförs. Implementering av ett entreprenöriellt lärande i undervisningen ställer krav på professionella lärare där reflektion över förhållningssätt och elevers sätt att lära är en viktig beståndsdel.

För att utveckla professionalitet behöver lärare själva vara i ett ständigt lärande vilket innebär att lärares lärande är lika viktigt som elevers lärande. I lärprocessen undersöker den professionelle läraren vilka kunskaper eleverna behöver för att nå målen samtidigt som måttstocken på god undervisning alltid är elevernas engagemang, lärande och välbefinnande. När lärarna är välbekanta med elevernas lärandeprofiler vet också läraren vad hen behöver gå vidare med för att fördjupa sina egna kunskaper och vad som krävs för att mötet med eleverna ska bli så professionellt som möjligt (Timperley 2011).

Deltagarna i seminariet hade inför det här tillfället provat olika sätt att arbeta entreprenöriellt i sin undervisning och under det sjätte seminariet delgav de varandra sina erfarenheter för att ytterligare fördjupa kunskapen. I implementeringen krävs en medvetenhet om den pedagogiska process som påverkar elevernas lärande positivt.

ENTREPRENÖRIELL LÄSÅRSPLANERING

Det förekommer olika synsätt på hur en implementering av entreprenöriellt lärande kan ske. En möjlig väg att gå är att använda OECDs rapport Innovative Learning Environment (OECD, 2013). I den lyfts några centrala områden fram som behövs för att en verksamhet ska utvecklas kreativt och fokus riktas mot att skapa en positiv och kreativ lärandemiljö genom att:

- lärandet drivs av engagemang både från lärare och elever
- lärprocessen bygger på samarbete
- motivation och känslor är högt värderade och respekterade
- elevers olikheter respekteras och ses som tillgång i lärprocessen
- lärandet utmanar utan att eleven utsätts för negativ press
- bedömningen sker formativt
- samverkan sker både inom skolan, mellan skolämnen och utåt med arbetslivet.

Detta innebär att lärarens tydliga ledarskap betonas. Lärarens närvaro samt förmåga att kommunicera och interagera med såväl elever och kollegor som med det omgivande samhället är betydelsefull. Dess-

utom bygger ledarskapet på en kultur där elevers olikheter ses som en resurs, vilket också betonas av såväl ekonomisk (Surlemont, 2007; Moberg, 2014) som pedagogisk forskning (Otterborg, 2011; Leffler, 2015).

I syfte att påverka långsiktigheten och utveckla arbetet med entreprenöriellt lärande fick deltagarna under detta seminarium möjlighet att tillsammans diskutera hur en läsårsplanering kan se ut och därmed utbyta konkreta erfarenheter, idéer och tankar. Till denna träff hade deltagarna därför förberett sig genom att skissa på en egen entreprenöriell planering.

ATT ARBETA UTIFRÅN VETENSKAPLIG GRUND OCH BEPRÖVAD ERFARENHET

Enligt Skollagens 1 kap, 5 § (Skollag 2010:800) ska all undervisning vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. Teoribildning inom entreprenöriellt lärande vilar på reformpedagoger som Dewey och Vygotsky men också på modern kommunikations- och motivationsforskning såsom Aspelin och Giota med flera (Falk-Lundqvist, m.fl., 2014). Skolverket (2013) menar att skillnaden mellan erfarenhet och beprövad erfarenhet är att den beprövade är testad av flera under en längre tid samt att den är dokumenterad. De hänvisar till Högskoleverkets definition som säger att:

”Beprövad erfarenhet är något mer än erfarenhet, också om den är lång. Den är prövad. För detta fordras att den ska vara dokumenterad, i varje fall på något sätt kommunicerad så att den kan delas med andra. Den ska också i ett kollegialt sammanhang vara granskad utifrån kriterier som är relevanta för erfarenhetens verksamhetsinnehåll. Den bör också vara prövad utifrån etiska principer: all erfarenhet är inte av godartat och därmed efterföljansvärt slag. Med en sådan prövning kommer man nära det vetenskapliga arbetssättet även om innehållet kan var ett annat än det vetenskapligt genererade.” (Högskoleverket citerad i Skolverket, 2013, sid 11)

Kravet på långsiktighet, dokumentation och granskning är just till för att den beprövade erfarenheten inte ska likställas med erfarenhet i allmänhet (Hörnqvist, 2014). Däremot kan lärares så kallade tysta kunskap bli beprövad om den verbaliseras för att kunna spridas och därefter dokumenteras och granskas.

När det handlar om den vetenskapliga grunden så betonar Skolverket (2013) betydelsen av att kritiskt

granska, pröva och sätta enskilda faktakunskaper i ett sammanhang. De menar att ett centralt inslag är en växelverkan mellan teori och empiri, dvs. vidareutveckling av praktiken. Praktiken ska alltså vara grundad i vetenskap. Men det vetenskapliga förhållningssättet ska också bidra till att befintlig forskning kritiskt granskas och jämförs samt värderas och bedöms och sätts i relation till den egna praktiken (Hörnqvist, 2014). De resultat som forskning redovisar kan på så sätt också öppna upp frågeställningar om den egna praktikens metoder och utgångspunkter för undervisningen.

Vid det sista ordinarie seminariet diskuterades begreppet vetenskaplig grund. Denna diskussion kopplades sedan till deltagarnas egna erfarenheter och syn på undervisning samt till kunskaper om det entreprenöriella förhållningssättet. Verktyg för att säkerställa vetenskaplighet i undervisningen är att lärarna har:

- Ett språk så att den tysta kunskapen kan verbaliseras och förstås.
- Kunskap om teorier och därmed kompetens att tänka omkring kunskapsområdet.
- Tid för erfarenhetsutbyte, uppföljning och reflektion.
- Mod att prova nya kombinationer och medvetet förändra sin praktik.

Ett vetenskapligt förhållningssätt ställer krav på lärarens kompetens att se problemen ur många perspektiv och vara öppen för olika sätt att tänka och lösa problem samt att ställa utmanande frågor för förståelse och utveckling. Förutom detta krävs att arbetet är tydligt och strukturerat, att det finns en etisk medvetenhet, att eleverna upplever ordning och mening samt att läraren kan problematisera och fördjupa.

5. FORSKARGRUPPENS RESULTAT OCH SLUTSATSER

ATT UTVECKLA EN SKOLA MED ETT ENTREPRENÖRIELLT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Hur och i vilken grad lärare och ledare i skolorna i FoU-programmet har utvecklat sitt entreprenöriella förhållningssätt går inte att generellt uttala sig om. Deltagarnas tidigare kunskaper och erfarenheter inom området har påverkat vilka strategier de valt att arbeta utifrån. I läroplanerna anges riktningen för hur lärandet kan genomföras utan att därför vara konkret styrande.

Förutom att begreppet ”entreprenörskap” ingår i läroplanernas texter och de förmågor som eleverna ska utveckla ges inga klara riktlinjer för vad ett entreprenöriellt förhållningssätt innebär i praktiken. I läroplanernas kapitel 1 och 2 går det dock att utläsa vad som stödjer en utveckling av ett entreprenöriellt förhållningssätt (jfr Leffler, 2015, sid 91).

Tabellen nedan ska inte läsas som att enskilda punkter i den vänstra spalten hör ihop med enskil-

da punkter i den högra utan visa på de begrepp som tas upp i läroplanerna och som därmed kan vara ett stöd i att leda och utveckla ”ett förhållningssätt som främjar entreprenörskap” (Lgr 11, sid. 9, Gy 11, 7).

Tabell 1: Entreprenöriellt lärande (Falk-Lundqvist m.fl., 2011), Lgr 11 och Gy 11.

Beståndsdelar/begrepp i Entreprenöriellt lärande	Begrepp som förekommer i Lgr 11/Gy 11
Cirkulärt lärande	Lösa problem och omsätta idéer till handling på ett kreativt sätt
Meningsfullhet	Använda ny kunskap
Gränsöverskridande	Delaktighet och medansvar
Kreativitet, mod och initiativ	Arbeta självständigt och tillsammans med andra
Eleven som medarbetare	Arbeta ämnesövergripande
Livsvärldsbaserad undervisning	Samspela i möten med andra människor
Nya arenor för lärande	Pröva olika arbetssätt och arbetsformer
Formativ bedömning – medbedömning – självvärdering	Verka i en omgivning med många kunskapskällor Samverka med arbetsliv och närsamhälle Utveckla större ansvar för sina studier – utveckla förmåga att själv bedöma sina resultat och ställa egen och andra bedömning i relation till de egna arbetsprestationerna och förutsättningarna

ERFARENHETER OCH SLUTSATSER AV FOU-PROGRAMMET UTIFRÅN ENKÄTRESULTATEN

Vilka slutsatser kan då dras av insatserna från FoU-programmet? Vilken utveckling har skett? Utifrån enkätsvaren är det svårt att dra några generella slutsatser om utvecklingsarbetets effekter. Anledningarna till detta kan vara flera. En kan vara förankringsproblematiken, att deltagarna inte riktigt haft klart för sig vad programmet gått ut på och vad som förväntats av de deltagande skolorna, vilket också kan ha påverkat deltagandet vid seminarierna. Byte av skolledare vid de medverkande skolorna kan vara ytterligare en anledning. Detta kan också ha påverkat att svarsfrekvensen från enkäterna under de tre åren varierat mycket mellan de deltagande skolorna både när det gäller att besvara enkäterna över huvud taget samt på hur många elever, lärare och skolledare som egentligen skulle ha besvarat enkäterna vid de enskilda skolorna.

Nedan presenteras och diskuteras de viktigaste resultaten från enkäterna med lärare, skolledare och elever. Enkätresultat i detalj från alla tre åren redovisas i Bilaga 2.

LÄRARNIVÅ

Vissa jämförelser mellan enkätsvaren från 2013 till 2015 går trots allt att göra. Bland annat anger lärare och skolledare att de nu (2015) i större utsträckning arbetar med entreprenöriellt lärande. Vad det kan innebära illustreras nedan av ett axplock från enkätens frisvar 2015, i vilken deltagarna ombads besvara frågan: "Vilka är dina främsta erfarenheter av Ifous-programmet?". Dessa svar anger bland annat att FoU-programmet medfört att de börjar tänka mera kring entreprenöriellt lärande och därmed blivit mer tydliga i sitt arbete med eleverna:

Jag har alltid låtit mina elever vara med och bestämma i min undervisning, men i och med Ifous-programmet så känner jag större säkerhet och har blivit mer medveten om att jag verkligen är på rätt väg. Jag har definitivt blivit mer medveten om vad entreprenöriellt lärande faktiskt innebär och betyder.

Att våga gå utanför "det gamla undervisningstänket" där jag tokplanerade varje lektion för varje elev i detalj så att det inte skulle bli tid över (som mina elever inte mår bra av) till att aktivt jobba med samtalet som en arbetsuppgift (då går eleverna med på det) och har med myrsteg utvecklat ett nytt sätt att arbeta på – i dialog.

Jag har fått en mycket ökad medvetenhet kring det jag gör i min profession och jag har fått

insikter om mig själv och mina elever som jag tidigare inte haft. Jag har fått ett större intresse och möjlighet att utveckla verksamheten på vår skola.

Lärorika år som förändrat synen på undervisning.

Att tänka utanför ramarna.

Mer reflektion kring mitt och andras arbetsätt, mer idéer och nya sätt att arbeta på.

Ytterligare resultat visar att de pedagogiska diskussionerna i lärargrupperna har ökat, vilket illustreras av följande lärarutsagor:

Diskuterat med kollegor, bl.a. kollegaskuggning varit nyttigt

Mer diskussioner i personalen om entreprenöriellt lärande som leder till att man själv tänker mer på det.

Mer diskussioner med kollegor.

Ökad diskussion kring lärande.

Vad gäller FoU-programmets innehåll och utförande har deltagarna olika erfarenheter. De flesta är positiva men det finns också negativa röster. De positiva rösterna lyfter fram lärdomar som de gjort genom att möta lärare från andra skolor samt att olika föreläsningar och gruppövningar och litteraturstudierna medverkat till att de börjat reflektera över sitt eget förhållningssätt till elever, undervisning och lärande, vilket nedanstående utsagor är några exempel på:

Mitt sätt att ändra undervisningen till mer öppna frågor. Även att eleverna ser att allt vi gör i skolan hänger ihop.

Hur andra tänker och arbetar med detta. Att ta tillvara olika erfarenheter.

Att vi har så mycket att ge varandra över stadiegränserna. Det finns en röd tråd som är tydlig från förskolan till gymnasiet när förstågorna är i fokus.

Jag tänker mer på vad som är entreprenöriellt och hur jag ska jobba med det. Jag försöker få med eleverna i planering och bedömning.

Att ge eleverna stimulerande och undersökande uppgifter som höjer den inre motivationen.

Min medvetenhet kring entreprenöriellt lärande har ökat och jag har aktivt börjat arbeta för ett större engagemang från eleverna för deras eget lärande. Ny retorik bidrar till att medvetandegöra och etablera e-lärande.

Att sitta tillsammans med kollegor från olika och samma skolor för att utbyta olika erfarenheter.

Nu inspiration! Mer motivation. Tankar om vad som är viktigt i min undervisning. Medarbetarskap.

Fantastiskt roligt att träffa andra kollegor och höra och ta del av deras erfarenheter. Många och bra föreläsningar.

Intressanta föreläsningar. Givande gruppdiskussioner.

Intressanta föreläsningar och mycket bra litteratur som vi använt till fortbildning av skolans personal.

Mer reflektion kring mitt och andras arbetsätt, mer idéer och nya sätt att arbeta på.

Lärarika år som förändrat synen på undervisning.

De som inte varit fullt så positiva tar upp att deras kunskapsnivå redan var hög när det gällde entreprenöriellt lärande och då har varken föreläsningar, gruppövningar eller litteratur bidragit till deras utveckling. Andra har inte känt till FoU-programmet och somliga är kritiska till själva enkäten. Dessa ut-sagor utgör dock ett fåtal av alla kommentar som inkommit men illustrerar ett missnöje som finns bland vissa av deltagarna:

Nonsensartad litteratur. "Jag är en örn"?! Dessutom är den information ni ber om i början av frågorna fullt tillräcklig för att peka ut exakt vilken individ som besvarat dem, åtminstone för en så liten skola som den jag arbetar på. Det är i sig osnyggt och kommer i värsta fall påverka hur folk svarar, särskild som det inte framgår vem som kommer behandla informationen, samt vilken information som kommer att gå tillbaka till arbetsgivaren.

Negativa, förvirring bland ledarskapet, ingen har riktigt förstått vad som är vad, elever får ej tillräckligt djupgående tänkande och kunskaper, färdigheter, med entr.lärande-konceptet <http://skolvarden.se/artiklar/ar-svenska-skolan-overpedagogisk>.

Lite för splittrat både i skolformer, program, kurser osv. Jag skulle velat jobba ihop med kollegor i mina ämnen för att kunna utvecklas i mitt yrke.

Svår fråga. Just nu kan jag bara komma på en negativ sak, nämligen: Många frågor blir svårbesvarade då varje fråga innehåller för många parametrar vilket gör att dessa frågor inte går att svara på.

Jag har inga erfarenheter av Ifous.

Vi är redan en skola som jobbar entreprenöriellt sedan många år. Ifous har försett oss med ord och teorier som stöttar detta, med det är inte nytt. Det utvecklingsarbete som sker på eget initiativ på skolan har gett mer. Då har vi t ex fördjupat oss i formativ bedömning eller auskultationer hos varandra. Och alla är med /.../ Därför var det konstigt i början när vi skulle åka tillbaka till skolorna och "missionera". Det behövde inte vi.

Att det mesta varit ett spel för galleriet. Titta t ex på skolans och kommunens webbsidor/intranät och sök spår efter projektet.

SKOLLEDARNIVÅ

Skolledarnas deltagande och engagemang har varierat under dessa tre år. Det har från år 2 förekommit särskilda seminarier för skolledarna vilka har innehållit frågor som rör just ledarskap. Skolledarna har, mellan seminarierna, genomfört uppdrag på de enskilda skolenheterna i syfte att medvetandegöra frågor kring entreprenöriellt lärande. Antalet skolledare som deltagit har varierat. Under ett av seminarierna fick skolledarna ta del av resultat från den forskning som bedrivits. En del av detta seminarium innehöll också vetenskapliga diskussioner utifrån tre olika artiklar. Skolledarna gavs också möjlighet i enkäterna att skriva ner sina viktigaste erfarenheter från FoU-programmet. Det var dock få av dem som utnyttjat den möjligheten och det visade sig att flera av skolledarna var nytillsatta och därmed kommit in sent i programmet. De som deltagit i skolledarseminarier är dock mestadels positiva till seminarierna:

Det blev mer innehållsrikt, givande och bättre chans till reflektion i och med att skolledarna fick ett eget forum.

Bra erfarenhetsutbyte som skapar förutsättningar till fortsatt arbete här på hemmaplan. Skapat en öppenhet för didaktiska och pedagogiska diskussioner.

Överlag uttrycker sig skolledarna mer försiktigt i sina omdömen om vinsterna med FoU-programmet:

Inget nytt som framkommit vid de föreläsningar som varit.

Vår skola har innan projektet arbetat med dessa områden så man kan inte säga att det är enbart Ifous som bidragit till det entreprenöriella lärandet.

Det förekommer också positiva omdömen:

Ifous-programmet har blivit en motvikt till de senaste årens reformarbete från staten som höll på att göra skolan till en pluggskola där utslagning bara blev en tråkig konsekvens.

ELEVNIVÅ

Har då arbetet fått några effekter hos eleverna? Även här är det svårt att dra några generella slutsatser men en tydlig skillnad mellan 2013 och 2015 är svaren på frågan om elevers möjlighet till påverkan. Grundskoleeleverna anger att de nu i högre utsträckning kan påverka undervisningens uppläggning. Hos gymnasieeleverna märks inte den här skillnaden men de uppgav redan 2013 att de hade större inflytande på undervisningens uppläggning än vad grundskoleeleverna uppgav. Det som däremot har förändrats enligt gymnasieeleverna är att deras möjligheter att påverka schemat har ökat.

DE DELTAGANDE SKOLORNAS UTVECKLING I ENTREPRENÖRIELLT LÄRANDE

En av frågorna som ställdes i enkäten gällde i vilken utsträckning lärarna på de medverkande skolorna, anser att de arbetar med entreprenöriellt lärande. I resultaten från 2013 framkom att ca 50 procent av lärarna och ca 60 procent av skolledarna svarade att de i mycket stor utsträckning arbetar med entreprenöriellt lärande. Det som då skilde dessa skolor från de skolor som angett att de arbetade i liten utsträckning med entreprenöriellt lärande var att de även skattade högt att de samverkar med omvärlden.

Svaren visar att eleverna vid dessa skolor upplever uppgifterna de får i sin undervisning som meningsfulla och att de, när de arbetar på detta sätt, får möjlighet att vara medarbetare till varandra. Utmärkande för dessa uppgifter är att de berör och angår eleverna. Omvärlden knyts också tydligare till undervisningen och bidrar därmed till att det blir fler arenor för lärande.

Annica Otterborg (2011) lyfter i sin avhandling *Entreprenöriellt lärande*, fram vikten av samverkan med omvärlden och säger "att lära sig entreprenöriellt lärande kan ses som en process där uppgifter från verksamheter utanför skolan är utmanande för elever att hantera själva och med

hjälp av andra" (s 167). Samverkan med omvärlden kan alltså bidra till meningsfullare lärsituationer (se även Leffler m.fl., 2013, Rapport 1; Leffler & Näsström, 2014).

Från enkätsvaren kan utläsas att FoU-programmet efter tre år har påverkat de deltagande skolornas pedagogiska utveckling. Även de skolor som säger sig arbeta i liten utsträckning med entreprenöriellt lärande säger att de pedagogiska och metodiska diskussionerna i personalgruppen har ökat markant. De anger också att de läser mer pedagogisk litteratur och har förändrat sin retorik i en mer entreprenöriell inriktning. Likaså menar de att eleverna nu (2015) är mer involverade i planeringarna och i bedömningarna samt att skolarbetet innehåller mer ämnesövergripande arbete.

Involveringen av närsamhället/arbetslivet har delvis ökat. Här kan man se att skillnaden börjar minska mellan de som anger att de arbetar i stor utsträckning med entreprenöriellt lärande och de som anger att de gör det i liten utsträckning. Totalt sett är det denna del av entreprenöriellt lärande som verkar ha varit minst prioriterat under de år som programmet pågått.

DOKTORANDERNAS DJUPSTUDIER

FoU-programmet har också följts av två doktorander. De har hittills publicerat ett antal artiklar, vilka återfinns i listan över vetenskapliga publikationer (kap 7). De avslutar sina avhandlingsarbeten under hösten/vintern 2016–17.

Monika Diehl har i sitt arbete haft fokus på grund-

skolans senare år och Eva-Lena Lindster Norberg på gymnasieskolan. Nedan beskriver båda doktoranderna sina studieprojekt, vilka resultat de funnit och de slutsatser de hittills kunnat dra.

ENTREPRENÖRIELLT LÄRANDE I GRUNDSKOLAN *Monika Diehl*

Det övergripande syftet med de studier som här beskrivs – och som utgör det ena av två avhandlingsarbeten i FoU-programmet – är att undersöka, analysera och diskutera hur några grundskolor, inom ramen för ett utvecklingsprojekt, arbetar med entreprenöriell pedagogik i undervisningen, samt hur lärare och elever upplever detta i relation till lärande, resultat- och måluppfyllelse samt bedömning.

Datainsamlingen har gjorts i två av FoU-programmets grundskolor och har bestått av ca tre veckors klassrumsobservationer, intervjuer med åtta lärare och 20 elevgruppsintervjuer, med 1–4 elever åt gången. Skolorna var olika så till vida att den ena hade i stort sett enbart svenska elever och var placerad i ett medelklassområde bestående av villabebyggelse. En tredjedel av eleverna på den andra skolan hade utländsk bakgrund och deras socioekonomiska bakgrund varierade.

Utmaningar i entreprenöriell undervisning

Den första delstudien baseras helt på klassrumsobservationerna och handlar om hur skolorna arbetar med ”entreprenöriellt lärande”, eller om hur entreprenöriell undervisning bedrivs.

Bernsteins (1975) talar om klassifikation och inramning, vilket handlar om hur skarpa gränser det är mellan olika ämnen och graden av lärarnas styrning i undervisningssituationer. Detta leder till olika s.k. ”koder”: Integrerad respektive sammanhållen.

Integrerad kod (integrated code) innebär mer öppenhet mellan olika ämnen, vilket i sin tur leder till mer samarbete mellan lärare (Bernstein, 1975). Arbetsformerna för eleverna innebär i en integrerad kod också svagare inramning och mer utrymme för egna lösningar. Även om gränserna mellan ämnen är stark kan inramningen *inom* ämnen vara svag. Sammanhållen kod (collection code), å andra sidan, innebär starka gränser mellan ämnen och starka gränser inom varje ämne. Arbetsformerna här har starkare inramning och uppgifterna är tydligare styrda.

Det kunde konstateras att skolan med svenska medelklasselever var på väg mot en integrerad kod. Den andra skolan arbetade i högre utsträckning enligt en sammanhållen kod. På ett övergripande plan framgick att det, förutom rådande skolkultur, berodde mycket på enskilda lärare hur undervisningen inom ämnena gestaltade sig.

Detta arbete förde vidare till att analysera lärarnas utsagor om entreprenörskap. Här undersöktes vad lärarna uttrycker om sitt arbete i relation till entreprenöriellt lärande – eller snarare entreprenöriell undervisning – och i viss mån jämföra med hur det kommer till uttryck i praktiken.

Bernsteins (2000) teori om ”the pedagogic device”

är ett sätt att se på hur ett koncept som har en ”naturlig” betydelse utanför skolan transformeras till pedagogisk kommunikation och praktik. Det är en förhållandevis lång och komplicerad resa med en rad olika ”strider” mellan olika fält och agenter.

I linje med detta visar vissa lärare i studien ett motstånd mot själva begreppen ”entreprenörskap” eller ”entreprenöriell” i utbildningssammanhang. Det kan ses som ett politiskt eller ideologiskt motstånd mot den form av medvetande som styrdokumentet vill inkorporera i lärare och elever.

Samtidigt framgår i studien att många lärare välkomnar entreprenöriellt lärande, ser det som ett sätt att få igenom sin önskan att utveckla det pedagogiska arbetet i skolan och därför ser sig ha legitima skäl till att ”omvända” sina kollegor. Att få till stånd samarbetskulturer bland kollegor på skolan visade sig dock inte vara enkelt.

Elevperspektiv på entreprenöriell undervisning

Som nästa steg pågår nu analys av elevintervjuerna. Det är tydligt att olika saker är viktiga för olika elever, men där finns också skillnader mellan skolorna. De har dels att göra med lärarnas undervisningsformer, men kan också härledas till skillnader i elevernas (och föräldrarnas) bakgrunder. Utifrån Bernsteins teorier om synlig och osynlig pedagogik analyseras arbetsformer och klassperspektiv. Den synliga pedagogiken innebär ett arbetssätt med stark klassificering och inramning (sammanhållen kod) där innehåll, arbetsformer och arbetstakt samt kriterier för bedömning av uppgiften är tydliga. Den osynliga pedagogiken, å sin sida, innebär svag klassificering och inramning, t.ex. mer elevaktiva arbetsformer (integrerad kod) (Henning Loeber & Lumdsen Wass, 2014).

Bernsteins resonemang bygger på att elever från medelklassen har en så kallad ”utarbetad skolkod” som innebär att de är uppvuxna med ett utvecklat språk och därför gynnas av, och kan hantera, osynlig pedagogik bättre. Elever från arbetarklassen har det Bernstein (1975) kallar ”begränsad kod”, vilket innebär begränsad möjlighet att omfatta och uttrycka komplexa sammanhang. De gynnas därför av en synlig pedagogik.

Bernstein gör skillnad dels mellan olika grupper inom medelklassen, samt mellan medelklass och arbetarklass. I studien kan man grovt säga att den ena skolan bestod av elever från en medelklass med tillgång till en utarbetad skolkod, och den andra av en blandning av olika typer av medelklasselever men också elever från vad som kan benämnas arbetarklass. En tredjedel av eleverna i den andra skolan hade dessutom annan etnisk bakgrund än

svensk. Oavsett dessa elevers klassbakgrund har de flesta av dem i grunden en begränsad (svensk) språklig kod. Det har betydelse för möjligheten att påverka och på sikt för jämlikhet och demokrati (Dewey 1916/1997). Traditionell pedagogik, som i stora stycken kan beskrivas som undervisning enligt en sammanhållen kod, ger enligt Dewey inte elever tillräckliga kunskaper för att leva och delta i ett demokratiskt samhälle.

Bedömningsstrategier

Både lärare och elever uttrycker oro kring individuella bedömningar då "entreprenöriella" arbetsformer (samarbete, kreativa processer, osv) används. I studien framgick att väldigt mycket tid och kraft ägnades åt förberedelser och genomförande av nationella prov. Elevernas oro var enorm. De kunde ha ambitionen att läsa in alla böcker i ett visst ämne för att vara väl förberedda. Lärarna ägnade mycket undervisningstid åt att tala om för eleverna hur de skulle tänka, och åt att låta dem göra gamla nationella prov. De var också nervösa för hur det skulle gå för eleverna. Vissa lärare försökte via utslutningsmetoden lista ut vilket ämne som skulle komma på årets version av provet. Analys av lärarnas bedömningsstrategier kommer troligen att göras utifrån Bernsteins modeller. Detta arbete pågår under 2016.

MEDBORGARFOSTRAN I ENTREPRENÖRENS TIDEVARV

Eva-Lena Lindster Norberg

Att fostra framtidens medborgare som fungerar och medverkar i samhället är ett av utbildningssystemets primära mål. Ett barn, en ungdom som fortfarande befinner sig i utbildning bedöms ofta som ännu icke färdigkonstruerade medborgare. Utbildning förutsätts ge individen de förmågor och kunskaper som den saknar (Biesta, 2011; Fejes, 2012).

Läroplaner har kommit och gått och varje tids läroplan innehåller idéer om hur en elev ska fostras inför framtiden och det blir skolans uppdrag att realisera detta. Utbildningsfrågor och idéer om hur vår tids medborgare bör vara för att möta framtida utmaningar, både för sig själv och samhället, har kommit att bli allt mer globala. En sådan idé är den om entreprenören. En entreprenör definieras som en person som är flexibel, tar ansvar, är beredd att ta risker, är bra på att skapa nätverk, alltid kan anpassa sig till nya förutsättningar och ser utvecklingsmöjligheter.

I den svenska gymnasieskolan förväntas dessa entreprenöriella förmågor utvecklas genom både ett snävt och det breda perspektiv: både genom att lära sig att starta och driva företag och genom att mötas av entreprenörskap som pedagogiskt förhållningssätt.

Referenser

Bernstein, B. (2000). *Pedagogy Symbolic Control and Identity – Theory, Research, Critique*. London: Taylor & Francis.

Bernstein, B. (1975) *Class, Codes and Control, Volym 3, Towards a Theory of Educational Transmission*. London: Routledge & Kegan.

Dewey, J. (1916/1997). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*, <https://www.gutenberg.org/files/852-h.htm>

Hargreaves, A. (1994), *Changing Teachers, Changing Times teachers' work and culture in the postmodern age*. London: Cassell.

Henning Loeb, I. & Lumsden Wass, K. (2014). Synlig pedagogik och subtila interaktionsmönster Fallstudier av framgångsrik undervisning vid IV och IM. *Utbildning & Demokrati*, 23 (2), 71–91.

Hjort, K. (2010). Non Sense? A Discourse Analysis of Danish Upper Secondary School Reform 2005. *International Journal of Education*, 2 (1), 1–20.

Begreppet entreprenör och dess betydelse har vandrat från det ekonomiska fältet och in i skolan, där har det definierats och problematiserats (Holmgren, 2012). Många intressenter har varit och är engagerade i att vara med och påverka definitionen, politiker, näringsliv, media, forskare, olika organisationer. I slutändan är det dock läraren i klassrummet som ska förverkliga och realisera entreprenörskap i skolan.

Mot bakgrund av ovanstående har studiens syfte varit att undersöka och förstå vad som händer med medborgarfostran när gymnasieskolor aktivt börjar arbeta med entreprenörskap. Studien är gjord på tre av de gymnasieskolor som deltar i Ifous FoU-program om entreprenöriellt lärande. 90 elever och 14 lärare på tre olika gymnasieskolor har intervjuats. Begreppet *entreprenörskap i skolan* har använts för att införliva både det snäva och det breda perspektivet.

Studiens resultat visar att elever upplever de entreprenöriella förmågorna som betydelsefulla för framtiden och att andra förmågor som styrdokumentet för gymnasieskolan betonar som lika betydelsefulla som de entreprenöriella verkar blivit underordnade. Det handlar om medborgarskapsförmågor så som solidaritet och förståelse för andra människor, lärande

förmågor som handlar om hur man lär och ställer kritiska frågor, samt ämneskunskaper.

I studien görs en jämförelse mellan John Deweys progressiva pedagogik och entreprenörskap i skolan, där det visar sig att även om entreprenörskap i skolan har anammats mycket av de progressiva idéerna så är målen olika. John Deweys mål är framförallt att konstruera en demokratisk medborgare genom demokratiska arbetsmetoder, medan entreprenörskap i skolan främst verkar handla om att utveckla elevernas individuella förmågor.

Vidare går det att se att flickor och pojkar i de studerade skolorna förhåller sig olika till entreprenörskap i skolan. Begreppet entreprenör är manligt kodat med förmågor som ofta har förknippats med män (Ahl, 2002; Komulainen et al., 2011; Leffler, 2012). Detta gör att pojkarna oftast ses som entreprenörer utan att behöva bevisa det, medan flickorna i studien kämpar, beskriver och problematiserar behovet av de entreprenöriella förmågorna. Flickorna försöker alltså anta de manligt kodade förmågorna och enligt Holm och Öhrn (2007) och Sandell (2007) är det manliga aktiviteter och förmågor som flickor antar och omfamnar för att bli sedda som duktiga.

I studien har också lärarnas förhållande till entreprenörskap i skolan problematiserats. Lärarna befinner sig i en tid av nya reformer, en starkare styrning och kontroll via lärarlegitimation, Skolinspektionen och allt fler nationella prov. Till detta kommer marknadiseringen som lett till en förskjutning och en utvidgning av lärares uppdrag och lärares professionalitet. Att utveckla entreprenörskap i skolan är ytterligare ett uppdrag förstå och att utveckla.

I studierna framkommer att många lärare är frustrerade och stressade över sin arbetssituation. Entreprenörskap i det bredare perspektivet ter sig fortfarande komplext och odefinierbart och det upplevs därför oklart av vad som egentligen förväntas av dem. Det finns lärare som också har en mer okomplicerad inställning till begreppet och menar och hoppas att man via detta kan få en utveckling både av sin egen undervisning och sin skola. Läraruppdraget ter sig ensamt då lärarna beskriver bristen på tid för diskussioner och ger olika bilder av entreprenörskap i skolan – trots såväl gemensam utbildning som arbete i samma arbetslag och skola. En reell samsyn på varje skola saknas.

De tre skolorna ger en komplex och disparat bild av hur medborgarfostran utförs när entreprenörskap i skolan ska realiseras. Skolorna representerar tre olika kontexter och entreprenörskap i skolan kommer till uttryck på tre skilda sätt. Det som visar sig vara gemensamt är elevers betoning och behov av entreprenöriella förmågor, som inte verkar bero på hur undervisningen bedrivs utan snarare tyder på de rådande utsagor och begrepp som styr vår verklighetsuppfattning i samhället i dag och där de entreprenöriella förmågorna betonas som viktiga för att bli en erkänd medborgare.

Bristen på demokratiska mål och en retorik kring behovet av hur ett gemensamt samhälle skapas är oroande. Deuchar (2006, 2007) menar att den entreprenöriella utbildningen kan gå hand i hand med en demokratisk medborgarfostran, men det skulle i så fall kräva en omsvängning från det individuella till det kollektiva.

SLUTSATSER OCH LÄRDOMAR FRÅN FORSKNINGRESULTATEN

FoU-programmets övergripande syfte har varit att "ge skolor stöd i utvecklingsarbetet inom entreprenöriellt lärande samt att följa dess effekt via forskning" (se kapitel 2). Tanken är också att FoU-programmet på sikt ska medverka till att elevernas motivation, meningsfullhet och lärande ökar, vilket i sin tur ska leda till högre måluppfyllelse. Inom ramen för detta FoU-program ska således en utveckling och en förändring ske. De enskilda skolenheternas skiftande kunskaper inom fältet entreprenöriellt lärande samt mål med att delta i programmet påverkar naturligtvis vilken utveckling och förändring som skett. Blossing (2004) menar att vi inte bör sätta igång åtgärder för förändring innan vi kartlagt och analyserat skolans struktur och kultur samt elevresultat. Förståelsen av uppdraget är avgörande för hur man tar sig an problemet och vilka lösningar man väljer att använda sig av (Scherp & Scherp, 2007). Inspirerad av Hopkins (2001) lyfter Blossing fram fyra komponenter som belyser skolors förbättringsmöjligheter:

- Personalens kunskap, färdigheter och inställning.
- En professionell och lärande arbetsgemenskap i vilken personalen samarbetar för att sätta igång tydliga mål för elevernas lärande, diagnosticerar deras resultat samt utvecklar aktionsplaner för att förbättra elevernas slutsatser – allt i en undersökande och problemlösande anda.

- Programsammanhållning – i vilken utsträckning en skolas program för personalens och elevernas lärande är samordnad, fokuserad på tydliga mål och understödd över en längre tid.
- Yrkesmässiga resurser – högkvalitativa undervisningsplaner, liksom läromedel, diagnoser, teknisk apparatur, lokaler etc. (Hopkins i Blossing, 2004, s. 31).

I klartext innebär detta att en skola utifrån dessa bedömningskriterier behöver ha lärare med öppen inställning till förändringsarbetet, och en tydlig organisation med en pådrivande skolledare som har fokus på målet. Skolledares och lärares vilja till eget lärande och egen utveckling samt gemensamt lärande är också centralt när det gäller förändringsprocesser (Timperley, 2011; Harris & Muijs, 2005).

I analysen av resultaten är vi inspirerade av Hopkins fyra komponenter och forskning om skolförbättring (Blossing, 2004; Scherp & Scherp, 2007) samt lärares och skolledares lärande (Timperley, 2011; Harris och Muijs, 2005).

Lärares olika kunskapsnivåer och ingångar i programmet har bidragit till de skiftande erfarenheter som de gjort under programmets gång. Tanken med seminarierna, som varit navet i själva utvecklingsarbetet, är att deltagarna både ska få påfyllning av kunskaper som ger nya tankar och idéer och själva ska bidra till att andra får nya tankar och idéer. Medarbetarskapet är centralt i entreprenöriellt lärande och hade kanske behövt förtydligas för att syftet med seminarierna skulle bli tydligare. De som anser att de redan arbetar entreprenöriellt upplevde nämligen att de inte fick till sig något ”nytt”. Intar man en position som medarbetare vilket också innebär att man ska ”bidra” och inte enbart ”få” kan till synes välkända problem eller situationer belysas ur flera olika perspektiv vilket i sin tur kan ge upphov nya tankar och erfarenheter (Falk-Lundqvist, m.fl. 2014).

Det har funnits önskemål bland ett antal av de deltagande lärarna att under seminarierna och i lärgrupperna bli grupperade utifrån stadium och ämneskompetenser. Eftersom forskning visar att den starka traditionen kring ämnen och ämnesläraryrket är ett av hindren för att implementera entreprenöriellt lärande (jfr. Bager & Løwe Nielsen, 2009), hade projektet vunnit på att tydligare motivera utformningen av lärgrupperna.

Erfarenhetsutbytet mellan lärare från olika skolor visar sig dock vara något som de flesta upplevt som positivt. Att sitta tillsammans och reflektera över sin egen verksamhet och få höra funderingar och synpunkter från andra har påverkat de enskilda lärarnas lärande (Timperley, 2011; Harris och Muijs, 2005). Dessa erfarenhetsutbyten har dessutom bidragit till att stärka de lärare som varit osäkra på vilken riktning de skulle ta och hur de skulle kunna tänka kring sin undervisning.

I resultaten framkommer att lärares egen medvetenhet om sin utveckling och undervisning har ökat och att det gett effekter på elevernas delaktighet. De lärare som börjat lyssna på sina elever och föra en dialog med dem upptäcker också att elevernas motivation ökar.

Både motivationsforskning (Giota, 2006) och kreativitetsforskning (Hoff, 2014) är tydliga med att delaktighet och inflytande gör att elever upplever större meningsfullhet i sitt skolarbete. Detta är också en utgångspunkt i de pedagogiska diskussionerna som förts kollegor emellan. Det kollegiala lärandet har öppnat upp för nya tankar och idéer kring undervisning och lärande och bidragit till att lärares motivation till undervisning har ökat. Att göra tankevändor kring uppgifter och frågeformuleringar är något som både föreläsningar och erfarenhetsutbyten gett inspiration till.

Tydliga förändringar som lärare uppger är att de nu (2015) i större utsträckning försöker ta tillvara på elevernas erfarenheter. Att lyssna på eleverna gör att undervisningen kan anpassas efter elevernas behov eftersom läraren då får reda på vad eleverna redan kan och vet och vilka föreställningar de har om det som ska läras (Timperley, 2011; Harris & Muijs, 2005).

Fokus på medarbetarskap mellan lärare och elever, mellan elever samt lärare emellan är det som lyfts fram i enkätsvaren som ett positivt resultat av deras deltagande i FoU-programmet (jmf. Falk-Lundqvist, m.fl., 2011). Det kollegiala lärandet och arbetslagets betydelse för utveckling är således betydelsefullt, vilket också Sagar (2014) påtalar i sin studie.

Andra förändringar som lärarna lyfter fram är att de i större utsträckning i undervisningen utgår från öppna frågor och reflekterar mer över vad de gör och varför de väljer att göra som de gör (jfr. Timperley, 2011, Falk-Lundqvist m.fl., 2011, 2014; Pepin, 2012).

Skolledarna å sin sida uppvisar överlag att de varit positiva till de särskilda seminarierna som anordnats för dem. För att utveckling på en skola ska kunna ske visar forskning att skolledares eget lärande påverkar vad lärare i sin tur lär, vilket också får en inverkan på elevers lärande (Timperley, 2011). Enligt Timperley (2011) är det nödvändigt med en stöttning av skolledares lärande för att de också ska kunna börja se och göra saker på nya sätt. Skolledarnas uppgift att skapa förutsättningar för utveckling, genom att skapa tid för pedagogiska diskussioner och att uppmuntra sin personal att våga prova olika sätt att undervisa, är av stor betydelse (Leffler & Hörnqvist, 2014). Kommunikation samt tillit och förtroende har visat sig vara nyckelbegrepp i skolledares förhållningssätt när det gäller att utveckla för framgång (Ärlestig, 2008).

Det framgår inte av resultaten i vilken utsträckning de skolledare som är mer restriktiva i sin be-

dömning av programmets betydelse för utveckling också deltagit i de särskilda seminarierna för rektorer och övriga ledare.

Som alltid när det gäller gemensamma utveck-

lingssatsningar är det svårt att avgöra vad FoU-programmet entreprenöriellt lärande enskilt medfört eftersom skolorna också kan ha gjort andra satsningar som påverkat effekterna.

SJÄLVSKATTNINGAR AV RESULTAT OCH EFFEKTER

Skolhuvudmännens representanter i styrgruppen fick i slutet av FoU-programmet i uppdrag att, tillsammans med sina rektorer, genomföra egna analyser av vad som hänt under de tre år som programmet pågått. Som stöd i detta analysarbete hade de ett antal frågor som utgick från de mål som specificerats i programplanen:

1. Vilka är de dokumenterade kunskapsresultaten? Vilka skillnader finns, exempelvis mellan ämnen, årskurser, över tid ...?
2. Avgränsa analysen till de utvecklingsområden ni haft fokus på i er skola/era skolor. Hur har utvecklingsarbetet i FoU-programmet påverkat kunskapsresultaten inom dessa områden?
3. Vilka slutsatser kan dras? Vilka utvecklingsområden bör prioriteras? Förväntade effekter?

Rapporter från dessa självskattningar återfinns i bilagedelen av rapporten.

FORSKARGRUPPENS REFLEKTIONER KRING SKOLHUVUDMÄNNENS SJÄLVSKATTNINGAR

Analyserna som skolhuvudmännen själva gjort av vad FoU-programmet lett till visar på olika resultat i de olika skolområdena, och många vittnar om positiva effekter.

I skolhuvudmännens analyser framkommer det tydligt att många redan var inställda på att arbeta med entreprenöriellt lärande vid projektets start och att detta var anledning till att man gick med i FoU-programmet. Under programmets gång har dock förståelsen för begreppet förändrats och den kunskap som man från början trodde sig vara klar över utmanades genom reflektioner och pedagogiska samtal. Medvetenheten om begreppet entreprenöriellt lärande och dess gestaltning i undervisningen har tydligt förändrats och lärarna vittnar om att detta sätter spår i sättet att förhålla sig mot eleverna i lärandesituationer. Personalens kunskaper och färdigheter har påverkats, vilket enligt Blossing är en av de viktiga förändringsfaktorerna (Blossing 2004).

Ett förändringsmönster som tydligt framgår i analyserna är att lärarna, genom att delta i programmet, har ökat sin medvetenhet om hur de formulerar frågor till eleverna och strävar nu efter att utveckla kompetensen i att ställa förståelsefrågor i stället för

kontrollfrågor vilket var vanligt tidigare. Detta påverkar också kunskapssynen och leder till en större förståelse för olika sätt att se på olika fenomen och att det kan finnas många svar på samma fråga.

Effekten av denna kunskapssyn gestaltas i lärandesituationen i form av samtal och dialog hellre än ett mönster där frågor och svar dominerar. Detta i sin tur bidrar till både lärares och elevers relationskompetens där meningen med kommunikation är att få kunskap, förstå sig själv, bli bekräftad och kontrollera tillvaron samt utvecklas (Engqvist 1994).

Det kollegiala lärandet har tydligt förändrats och fördjupats i och med att dörarrar har öppnats både fysiskt till klassrummen och psykiskt till andras sätt att arbeta. Olika undervisningsupplägg och olika möjligheter att påverka undervisningen positivt diskuteras nu på ett öppnare sätt än tidigare. Detta leder också till att lärarna känner sig friare att ge varandra konstruktiv kritik och tryggheten ökar vilket också innebär att det blir lättare att samverka på många olika sätt. Det har skapats en professionell och lärande arbetsgemenskap vilket Blossing (2004) tar upp som ett viktigt incitament för förändring.

Elevernas delaktighet har enligt huvudmännens analyser ökat men det är svårt att se vad de är delaktiga i och hur lärarna arbetar för att öka delaktigheten, här skulle behövas mer kunskap för att kunna dra några slutsatser. Vid någon skola anser man sig se direkta positiva effekter i elevernas motivation och att fler elever därmed nått målen.

Ett entreprenöriellt lärande innebär också att eleverna får möjlighet att ta ansvar för sin lärandesituation på ett mer aktivt sätt. Därmed ökar motivationen vilket man menar har påverkat positivt. Synligt i analysen är att skolledares aktiva deltagande i utvecklingsprocessen är viktigt för lärarnas arbete och därmed för elevernas framsteg.

Trots många upplevda positiva effekter av FoU-programmet är det svårt att säkert säga att dessa effekter enbart har med programmet att göra och framför allt är det omöjligt att se några direkta effekter på elevernas kunskapsnivå. I och med att fokus sätts på lärandeprocesser blir det allt tydligare hur lärare gör och tänker, vilket i sin tur med all sannolikhet påverkar till förändringar.

Huvudmännens analyser visar att svagheter i FoU-programmet har varit svårigheter att sprida kunskap och en otydlighet om huruvida alla på de aktuella skolorna skulle bli delaktiga i arbetet med entrepre-

nöriellt lärande eller om det bara skulle handla om de lärare som fysiskt deltog i seminarierna.

Analyserna ger få svar på hur man arbetat konkret vid de enskilda skolenheterna.

Slutsatser och lärdomar

FoU-programmet som pågått under en treårsperiod har påverkat kunskapen om entreprenöriellt lärande och dess betydelse för elevers lärprocesser. Pedagogisk utveckling sker successivt med hjälp av många olika faktorer. Förändringsprocessen kräver tid och tålmod och att förändra en traditionell och nedärvd skolkultur mot en lärandekultur som är mer anpassad till dagens barn och ungdomar kräver medvetenhet och mod. Enligt lärarna som ingått i FoU-programmet har de förändringar som skett delvis handlat om att eleverna hamnat mer i centrum för lärprocesserna än tidigare.

I och med att lärarnas kunskapssyn förändras mot en mer relativ syn på kunskap² så har lärarna också förändrat sitt sätt att ställa frågor. Det dualistiska synsättet som innebär att svaren på frågor som ställs antingen är rätt eller fel har satts på prov, då frågorna i den entreprenöriella kulturen i högre grad utgörs av förståelsefrågor än av kontrollfrågor. Detta innebär i sin tur att även synen på betyg och bedömning påverkas och den formativa bedömningen får större utrymme än tidigare.

FoU-programmet har också inneburit att lärarna blivit mer medvetna om vikten av det egna lärandet för att påverka elevernas kunskapsutveckling positivt. Det kollegiala lärandet utgör en viktig del i utvecklingen av entreprenöriell lärandekultur. Ett entreprenöriellt lärande byggs upp i en miljö som präglas av mod och motivation att förändra, det innebär att ett dynamiskt, bejakande och positivt klimat inom lärargruppen har stor betydelse för hur pedagogiken utvecklas.

Lärdomar som FoU-programmet givit är:

- Betydelsen av delaktighet för att känna ansvar för resultaten och motivation att skapa ett långsiktigt och hållbart lärande.
- Kontinuitet i lärargruppen är viktig och en positiv utveckling kräver att ny personal involveras i samtal om arbetsätt och arbetsformer och på det sättet blir delaktiga
- Skolledares delaktighet och ledarskap är en nödvändighet för att lärandeprocesser ska utvecklas i en entreprenöriell riktning. Lärprocesser måste ledas mot medvetna mål för att få effekt.

- Förändringsarbete kräver tålmod och medveten riktning
- Vikten av att utbildning och forskning går hand i hand för att implementeringen av kunskapen skall få fäste och bidra till fördjupning och fler perspektiv.

En viktig lärdom som vi fått bekräftad genom FoU-programmet är att pedagogisk utveckling är en mycket komplex företeelse där ett stort antal komponenter spelar roll och att det behövs delaktighet från många för att vi ska kunna dra några slutsatser om vad som ger vilka effekter.

Resultatet av FoU-programmet blir en viktig byggsten i fortsatt forskning om det entreprenöriella lärandets betydelse för elevers kunskapsutveckling.

² Med en relativ kunskapssyn menas bland annat att frågor kan ha många svar och att kunskap utvecklas i processer och relationer. Se vidare resonemang i kapitel 4 sid 19.

6. DET BLIR VAD MAN GÖR DET TILL – Styrgruppens reflektioner

Att höja kompetens- och kunskapsnivå är en god start, men kräver fortsatt fördjupning. Implementering av det entreprenöriella lärandet kräver ett långsiktigt och tålmodigt arbete där alla nivåer i organisationen deltar och blir en del av det nya förhållningssättet.

Att arbeta med begreppen för att skapa en gemensam förståelse har varit en central del i arbetet. Entreprenöriellt lärande, entreprenörskap och entreprenöriell pedagogik har enligt lärare och skolledare fått ny mening i pedagogiska sammanhang och den tidigare upplevda oklarheten har blivit mer tydlig och självklar.

FoU-programmet har erbjudit skolhuvudmän och skolledare processstöd och nätverk för erfarenhetsutbyte. Det har krävts ett målmedvetet arbete på hemmaplan mellan seminarier och andra utbildningstillfällen för att ta vara på det som erbjudits.

Att den processen är såväl komplicerad som komplex vittnar flera om. I en av kommunernas egna analyser skriver man:

“Vårt arbete och inställning till programmet Entreprenöriellt lärande har gått i vågor. Vid de gemensamma träffarna så har de som deltagit ofta blivit mycket inspirerade och gruppen har provat och diskuterat det som träffarna har gett. Tyvärr så har det varit svårt att sprida budskapet till övriga lärare men små frön har såtts och ibland har det kommit någon ny planta.”

Deltagande verksamheter menar dock att processer har förändrats och kommit igång. Samma kommun/skola som citeras ovan lyfter fram ett ändrat fokus på vad det gäller kreativitet och estetiska lärprocesser:

“Några lärare upplever att de har ökat sin förståelse och framför allt blivit inspirerade till att använda estetiska lärprocesser. Med andra ord, fler ser möjligheter att bedriva undervisningen på olika sätt”

Huvudmannens engagemang i processen kan bidra till att stärka och möjliggöra en spridning av positiva effekter genom deltagande observation:

“... speciellt glädjande ur ett huvudmannaperspektiv är att upplevelsen av att vara med i projektet och att utifrån det organisera lärande diskussioner på hemmaplan i form av inslag på personalkonferenser, pedagogiska caféer, digitala forum och liknande verkar ha fått en positiv effekt på den lokala skolkulturen. Deltagarna vittnar om en större öppenhet och nyfikenhet för varandras arbete. De beskriver större andel ämnesövergripande arbete och även mer av det som brukar beskrivas som ”skarpa projekt” d.v.s. projekt med mottagare utanför skolans ramar. De beskriver även mer kollegialt arbete kring bedömningar och framförallt beskriver samtliga att förhållningssättet förändrats och förståelsen för processerna och mekanismerna som påverkar lärandet har ökat. Det finns i dag ett klart större entreprenöriellt och formativt fokus inom de enheter som deltagit i projektet.”

Att skolkulturen påverkats under programmets gång är något som alla deltagande kommuner vittnar om på olika sätt. Många anser att det gäller gemensamma föreläsningar, litteraturläsning och pedagogiska caféer som införts i verksamheterna som ett resultat av den inspiration man fått under de gemensamma träffarna. Dessa aktiviteter har påverkat förhållningssättet till lärandet.

“Vi upplever att det under denna period skett en förändring i den pedagogiska diskussionen, där vi gått från en ibland splittrad diskussion till ett mera målmedvetet och samlat fokus på att diskutera hur vi arbetar och varför”, säger en skolledare.

“Bland annat har vi utvecklat kunskap om metoder för att ha ett utforskande förhållningssätt till den egna praktiken”.

Omvärldsperspektivet har utgjort en viktig del i programmet. Föreläsare på seminarierna har presenterat många olika verksamheter och perspektiv. Med Svenskt Näringsliv, som engagerat sig som samarbetspartner i FoU-programmet, har styrgruppen fört en dialog om hur de på bästa sätt

kan bidra till utvecklingsprocessen för att de deltagande cheferna, skolledarna och lärarna – samt

förstås i slutänden eleverna i klassrummen – ska få nytta av deras medverkan på kort och lång sikt.

ERFARENHETER OCH RESULTAT

I de självskattningar av resultat och effekter av satsningen som varje medverkande skolhuvudman gjort (se bilagedelen) framkommer att alla är överens om att det är svårt att härleda observerade resultat enbart till deltagandet i FoU-programmet. Faktum är dock att de utvecklingstendenser man tycker sig se är samstämmiga vad beträffar:

- att närvaron ökat när eleverna arbetar utifrån ett entreprenöriellt förhållningssätt,
- att elever som är delaktiga i sitt eget lärande och har en större grad av inflytande upplevs nå längre i sitt lärande,
- att elevernas kreativitet, engagemang och mod upplevs öka när metoderna förändras så att fokus ligger på de möjligheter som varje kurs och varje lektion kan innebära i stället för att förhålla sig till ett färdigt koncept som inte går att förändra i någon större omfattning.

Deltagare – såväl lärare som ledare – har hos alla medverkande huvudmän av olika orsaker slutat eller bytts ut under FoU-programmets gång. Tre år är en lång tid och mycket hinner hända. Individer byter jobb och det har gjorts organisatoriska förändringar hos skolhuvudmännen. Detta har påverkat kontinuiteten, och sannolikt därmed resultaten.

FoU-programmet förväntades bidra till att chefer, ledare, lärare och övrig personal i skolan skulle uppleva *Jag kan! Jag vill! Jag vågar!* Vid utvärderingen tycks detta i högsta grad gälla för många av de deltagare som varit direkt berörda av programmet.

7. PUBLIKATIONER FRÅN FOU-PROGRAMMET

1. Leffler, E., Lindster Norberg, E-L., Diehl M. & Näsström, G. (2013). *Att tänka fritt är stort, men att tänka utanför boxen är större: Ifous-programmet Entreprenöriellt lärande, Resultat från år 1*. Forskningsrapport. Umeå: Umeå universitet.
2. Falk-Lundqvist, Å. Hallberg, P-G., Leffler, E. & Svedberg, G. (2014). *Entreprenöriellt lärande – i praktik och teori*. Stockholm: Liber.
3. Leffler, E. & Näsström G. (2014). *Entrepreneurial Learning and School Improvement: a Swedish Case*. International Journal of Humanities Social Sciences and Education 1(11), 243–254.
4. Leffler, E. (2015). *Entreprenöriellt förhållningssätt i undervisning och lärande*. I F. O. Haara & I. K. Røe Ødegård (red.), *Grunnskolelærerutdanning gjennom pedagogisk entreprenørskap*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 60–72.
5. Diehl, M., Lindgren, J. & Leffler, E. (2015). *The Impact of Classification and Framing in Entrepreneurial Education: Field Observations in Two Lower Secondary Schools*. Universal Journal of Educational Research 3(8), 489–501.
6. Norberg Lindster, E-L., Leffler, E. och From, J. (2015) *Could we catch a glimpse of an entrepreneurial citizen?- A qualitative study in upper secondary school in Sweden*. Advances in Social Sciences Research Journal 2(11), 11–24.
7. Norberg Lindster, E-L. (2016) *John Dewey and Entrepreneurship in School: a Swedish Case*. Journal of Education and Training 3(1), 139–157.
8. Norberg Lindster E-L. (2016). *Entrepreneurship in Swedish Schools: Governing subjectivities in education* [submitted to Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy]
9. Diehl, M. (2016). *From entrepreneurship to Entrepreneurial Education in Lower Secondary School – Pedagogising by the Means of the Pedagogic Device*, Journal of Educational Issues 2(1), 36–56.
10. Leffler, E. (2016). *An Entrepreneurial Attitude – Implications for teachers' leadership skills* [submitted to Teaching and Teachers: Theory and practice]
11. Norberg Lindster, E-L. (2015) *Entrepreneurship, gender and citizenship in Swedish upper secondary school* [presented at ECER conference, Budapest 2015]
12. Diehl, M. (2015) *Entrepreneurial Education and Learning in Sweden: Teachers' Thoughts and Views from a Bernsteinian Perspective*. [presented at ECER conference, Budapest 2015]
13. Leffler, E. (2015) *An entrepreneurial attitude: implications for teacher leadership skills*. [presented at ECER conference, Budapest 2015]

Två doktorsavhandlingar kommer att publiceras vid Umeå universitet vintern 2016/17.

8. REFERENSER

- Andersson, B-E. och Strander, K. (2001). *Skolan Familjen och framtiden, social sårbarhet hos unga*. Individ, omvärld och lärande/ Forskningnr.9 Lärarhögskolan i Stockholm.
- Bager, T. och Løwe Nielsen, S. (2009). *Entreprenørskab og kompetencer*. Köpenhamn: Børsens Forlag.
- Ball, S. (2010). *New Voices, New Knowledges and New Politics of Education Research: The gathering of a perfect storm?* European Educational Research Journal. 9 (2), 124- 137.
- Bailey, R. Carr, D. McCharty, C. (2010). *The SAGE handbook of philosophy of education*. London: SAGE.
- Beach, D., & Dovemark, M. (2011). *Twelve years of upper- secondary education in Sweden: the beginnings of a neo-liberal policy hegemony?* Educational. Review., 63(3), 313–327.
- Berg, G & Scherp, H-Å. (2003). *Skolutvecklingens många ansikten*. Kalmar: Liber.
- Berglund, K. & Holmgren, C. (2007). *Entreprenörskap & Skolan. Vad berättar lärare att de 'gör' när de gör entreprenörskap i skolan?* Örebro: Forum för småföretagsforskning.
- Berglund, K. och Holmgren, C. (2008). *Entreprenörskap och ordning och reda... hur hänger det ihop?* I K. Berglund, och A.W. Johansson (Red.) Arenor för entreprenörskap Örebro: Forum för småföretagsforskning, s. 32–51.
- Berglund, K., & Holmgren, C. (2013). *Entrepreneurship education in policy and practice*. (Report) (Author abstract). International Journal of Entrepreneurial Venturing, 5(1), 9.
- Blossing, U. (2004). *Skolors förbättringskulturer*. Karlstad: Karlstad universitet.
- Carlbaum, S. (2012). *Blir du anställningsbar lille/a vän? Diskursiva konstruktioner av framtida medborgare i gymnasierreformer 1971–2011*, Umeå: Print & Media.
- Dahlstedt, M. & Hertzberg, F. (2011). *Den entreprenörskapande skolan Styrning, subjektsskapande och entreprenörskapspedagogik*. Pedagogisk forskning i Sverige nr 3. Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet.
- Dewey, J. (1998). *Individ, skola och samhälle*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Ellmin, R. (2011). *Elevers lärande – att erbjuda möjligheter*. Stockholm: Liber.
- Engqvist, A. (1994). *Kommunikation och förändring*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Europeiska Kommissionen. (1998). *Fostering entrepreneurship in European priorities for the future*. Bryssel.
- Europeiska Kommissionen. (2011). *Enabling teachers as a critical success factor – A report in promoting entrepreneurial culture – A guide on good practice in promoting entrepreneurial activities through education*. Brussels: Directorate-General for enterprise and industry.
- Europeiska Kommissionen. (2012). *Entrepreneurship education at school in European National Strategies curricula and learning outcomes*. Brussels: Eurydice network.
- Falk-Lundqvist, Å., Hallberg, P-G., Leffler, E. och Svedberg, G. (2011). *Entreprenöriell pedagogik i skolan: drivkrafter för elevers lärande*. Stockholm: Liber.
- Falk-Lundqvist, Å., Hallberg, P-G., Leffler, E. och Svedberg, G. (2014). *Entreprenöriellt lärande: i praktik och teori*. Stockholm: Liber.
- From, J. (2009). *Entreprenörskapsutbildning*. I A. Olofsson (red), *Entreprenörskapsutbildning i skola och samhälle – Formering av en ny pedagogisk identitet?* Utbildningsvetenskapliga studier, Mittuniversitetet.
- Giota, J. (2001). *Skoleffekter på elevers motivation och utveckling*. Pedagogisk forskning årgång 7 nr.4 Göteborgs Universitet.

- Giota, J. (2006). *Självbedöma, bedöma eller döma? Om elevers motivation, kompetens och prestationer i skolan*. Pedagogisk forskning i Sverige 11(2), 94–115.
- Gustavsson, B. (2002). *Vad är kunskap?* Stockholm: Skolverket: Fritze distributör.
- Harlen, W. (2012). *On the relationship between assessment for formative and summative purposes*. I J. Gardner (Ed.), *Assessment and learning*. London: Sage. E-book, 87–102.
- Harris, A. och Muijs, D. (2005). *Improving schools through teacher leadership*. Maidenhead: Open University Press.
- Heikkilä, M. (2011). *Kunskapsöversikt: Könsskillnader i skolprestation och pojkar i utbildning*. Retrieved 09/09, 2013, from <http://www.genus.se/kunskap-om-genus/fordjupning-skola/skolprestationer/>
- Hoff, E. (2014). *Gnistor för att elden ska ta fart: att stimulera barns kreativa förmåga*. I E. Brodin, I. Carlsson, E. Hoff och F. Rasulzada (Red.) *Kreativitet: Teori och praktik ur psykologiska perspektiv*. Stockholm: Liber, 308–331.
- Holm, A.-S. (2010). *Gender Patterns and Student Agency: Secondary School Students' Perceptions over Time*. *European Educational Research Journal*, 9(2), 257–268
- Holmgren, C. (2009). *Översättning av entreprenörskap till skolans praktik – en process studie av projektet av i västra Götaland Örebro*: Entreprenörskapsforum.
- Hultman, G. (1998), *Spindlar i känsliga nätverk. Om skolans ledarskap och kunskapsbildning*, Linköping: Linköpings Universitet.
- Hursh, D. och Wall, A. F. (2011). *Repoliticizing Higher Education Assessment within Neoliberal Globalization*. *Policy Futures in Education*. 9 (5), 560–572.
- Hörnqvist, M-L. (2014). *Skolledarskap och vetenskaplig grund*. I E. Nihlfors och O. Johansson (Red.), *Skolledare i möte mellan nationella mål och lokal policy*. Malmö: Gleerups, 191–209.
- Johannisson, B. och Madsén, T. (1997). *I entreprenörskapets tecken. En studie av skolning i förnyelse*. Stockholm: Närings- och Handelsdepartementet.
- Komulainen, K., Korhonen, M., & Rätty, H. (2009). *Risk-taking abilities for everyone? Finnish entrepreneurship education and the enterprising selves imagined by pupils*. *Gender and Education*, 21(6), 631–649.
- Komulainen, K. J., Korhonen, M., & Rätty, H. (2013). *On entrepreneurship, in a different voice? Finnish entrepreneurship education and pupils' critical narratives of the entrepreneur*. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 26(8), 1079–1095.
- Lackéus, M., & Moberg, K. (2013). *Entreprenörskapsutbildning från ABC till PhD*. Stockholm: Entreprenörskapsforum.
- Leffler, E. (2006). *Företagsamma elever: diskurser kring entreprenörskap och företagsamhet i skolan*. Doktorsavhandling i Pedagogiskt arbete nr 8. Institutionen för svenska och samhällsvetenskapliga ämnen, Umeå universitet.
- Leffler, E. (2009). *Företagsamhet i företagsamma Halland. Erfarenheter och lärdomar från en grundskolas gemensamma satsning på företagsamt lärande*. Umeå: Umeå universitet.
- Leffler, E. (2015). *Entreprenöriellt förhållningssätt i undervisning och lärande*. I F. O Haara och I.K. Røe Ødegård (Red.) *Grundskolelærerutdanning gjennom pedagogisk entreprenørskap*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 60–72.
- Leffler, E., Lindster-Norberg, E-L., Diehl, M. och Näsström, G. (2013). *Att tänka fritt är stort, men att tänka utanför boxen är större: Ifous-programmets Entreprenöriellt lärande. Resultat från år 1*. Forskningsrapport. Umeå: Umeå universitet.
- Leffler, E. och Falk-Lundqvist, Å. (2014). *Drivkraft Söderhamn: Resultat och reflektion ur ett vetenskapligt perspektiv*. Umeå: Print och media.
- Leffler, E. och Hörnqvist, M-L. (2014). *Entreprenöriellt förhållningssätt i skolan: möjligheter och utmaningar för skolledare*. I M. Törnsén och H. Ärlestig (Red.) *Ledarskap i centrum: om rektor och förskolechef*. Malmö: Gleerups, 131–143.
- Leffler, E. och Näsström, G. (2014). *Entrepreneurial Learning and School Improvement: a Swedish Case*. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education* 1(11), 235–246.

- Liedman, S-E. (2001). *Ett oändligt äventyr – om människans kunskaper*. Albert Bonniers förlag.
- Lilja, P., Qvarsebo, J., & Tallberg Broman, I. (2010). *Globalisering, utbildningsreformer och nya förutsättningar för läraryrket. Från storslagna visioner till professionell bedömning: om barndom, utbildning och styrning* (s. 206–220). Malmö: Lärarutbildningen Malmö.
- Lingard, B., & Ozga, J. (2007). *The Routledge Falmer reader in education policy and politics*. London: Routledge.
- Lundahl, C. (2011). *Bedömning för lärande*. Stockholm: Norstedt.
- Lundström, Anders (red). (2007). *Creating opportunities for Young Entrepreneurship Nordic examples and experiences*. Örebro: Norden.
- Mahieu, Ron. (2006). *Agents of Change and Policies of Scale*. Doktorsavhandling i Pedagogiskt arbete nr. 9. Institutionen för svenska och samhällsvetenskapliga ämnen, Umeå universitet.
- Moberg, K. (2012). *Impact of entrepreneurial education in Denmark 2012*. Odense, Denmark: The Danish Foundation for entrepreneurship – Young enterprise.
- Moberg, K. (2014). *Two approaches to entrepreneurship education: The different effects of education for and through entrepreneurship at the lower secondary level*. The International Journal of Management Education 12(3), 512–528.
- Nihlfors, E. (2003). *Skolchefen i skolans styrning och ledning*. Uppsala: Uppsala Studies in Education 102.
- Nutek. (2005). *Lärare om företagsamhet*. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet, VA.
- OECD/CERI. (1989) *Towards an "enterprising" culture – a challenge for education and training*. Paris: OECD/CERI.
- OECD. (2013). *Innovative Learning Environments*. Educational Research and Innovation, Bryssel: OECD-publishing.
- Olin, A. (2009). *Skolans mötespraktik- en studie om skolutveckling genom yrkesverksammas förståelse*. Diss. Göteborg. Göteborgs universitet, Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Olofsson, Anders (2009). *Entreprenörskap som lokal skol- och samhällsförändring*. I A. Olofsson (red), *Entreprenörskapsutbildning i skola och samhälle – Formering av en ny pedagogisk identitet? Utbildningsvetenskapliga studier*, Mittuniversitetet.
- Olovsson, T. G. (2015). *Det kontrollera(n)de klassrummet: Bedömningsprocessen i svensk grundskolepraktik i relation till införandet av nationella skolreformer*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.
- Otterborg, A. (2011). *Entreprenöriellt lärande: gymnasieelevers skilda sätt att uppfatta entreprenöriellt lärande*. Diss. Jönköping: Jönköpings universitet, School of Education and Communication.
- Pepin, M. (2012). *Enterprise education: a Deweyan perspective*. Education + Training 54(8/9), 801–812.
- Regeringskansliet (2009) *Strategi för entreprenörskap inom utbildningsområdet*, Stockholm: Regeringskansliet.
- Sagar, H. (2014). *Teacher Change in relation to Professional Development in Entrepreneurial Learning*. Diss. Göteborg: Göteborgs universitet, Naturvetenskapliga fakulteten.
- Sahlin, N-E. (2006). *Kreativitetens filosofi*. Nora: Nya Doxa.
- Sarasvathy, S. D., & Venkataraman, S. (2011). *Entrepreneurship as method: open questions for an entrepreneurial future*. Entrepreneurship: Theory and Practice, 35 (1), 113.
- Scherp, G-B. och Scherp, H-Å. (2007). *Lärande och skolutveckling: Ledarskap för demokrati och meningsskapande*. Karlstad: Karlstad universitet.
- Sjöberg, L. (2011). *Bäst i klassen?* Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis. Sid 34 (35)
- Skollagen. (2010:800). Stockholm: Norstedts juridik.
- Skolverket. (2010a). *Entreprenörskap ett nytt fostransprojekt i skolan*. Retrieved. 0908, 2013, from http://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning/omraden/entreprenorskap/rapporter/nationell_forskning
- Skolverket. (2010b). *Skapa och våga Om entreprenörskap i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Skolverket. (2011a) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Stockholm: Fritzes.

Skolverket. (2011b) *Läroplan för gymnasieskolan 2011*. Stockholm: Fritzes.

Skolverket. (2013). *Forskning för klassrummet: Vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet i praktiken*. Stockholm: Fritzes.

Skolinspektionen. (2010). *Framgång i undervisningen sammanställning av forskningsresultat som stöd för granskning på vetenskaplig grund*. Stockholm: Skolinspektionen.

Surlemont, B. (2007). *Promoting enterprising: a strategic move to get schools' cooperation into the promotion of entrepreneurship*. In A. Fayolle (Ed.) *Handbook of Research in Entrepreneurship Education, Volume 2: Contextual Perspectives*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Limited, 255–265.

Svedberg, G. (2007). *Entreprenörskapets avtryck i klassrummets praxis: om villkor och lärande i gymnasieskolans entreprenörskapsprojekt*. Umeå: Print & Media.

Säljö, R. (2007). *Lärande, kunskap och kampen mellan traditionalism och progressivism*. In Lärarförbundet (Ed.), *I kunskapens namn – en antologi om kunskap, makt kreativitet*. Stockholm: Lärarförbundet.

Thornberg, R., Thelin, K., Lärarförbundet, & Sveriges Skolledarförbund. (2011). *Med ansiktet vänt mot Europa: perspektiv på skolutveckling*. Stockholm: Lärarförbundet.

Timperley, H. (2011). *Det professionella lärandets inneboende kraft*. Lund: Studentlitteratur.

Wennberg, K. (2011). *Övning ger färdighet en långtidsuppföljning av UF-företagares entreprenöriella karriär i Sverige 1990–2007*. Kungsbacka: Ung Företagsamhet.

Ärlestig, H. (2008). *Communication between principals and teachers in successful schools*. Diss. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.

BILAGA 1. FOU-PROGRAMMETS MEDVERKANDE SKOLOR OCH STYRGRUPP

MEDVERKANDE SKOLOR

Nedan listas de skolor som medverkat i FoU-programmet. Där inget annat anges är skolorna gymnasieskolor.

Hudiksvall: Bromangymnasiets Ekonomiprogram, Handel och administration samt särskolegymnasium

Kinda: Värgårdsskolan (grundskola)

Kungsbacka: Beda Hallbergs gymnasium, Elof Lindbergs gymnasium, Aranäs gymnasium, Hedeskolan (grundskola)

Lapplands Gymnasium: Bokenskolan, Hjalmar Lundbohmsskolan, Välkommaskolan, Laestadiuskolan.

Landskrona: Västervångskolan (grundskola), Selma Lagerlöfs gymnasium, Förskolan Rockaden

Luleå: Stadsöskolan (grundskola), Luleå gymnasieskola

Lärande i Sverige: Realgymnasiet (Norrköping)

Sunne: Södra Vikens naturbruksgymnasium

ThorénGruppen: Thorén Innovation School (Stockholm), Thorén business School Karlstad, Thorén Business School Gävle.

Upplands-Bro: Broskolan (grundskola)

Uppsala: Bolandgymnasiet, Lundellska skolan

Älmhult: Haganässkolan (grundskola)

Från början fanns även JB Education med bland de medverkande huvudmännen. Efter kursen 2013 hade de två JB-skolor som deltog inte möjlighet att fortsätta sin medverkan.

STYRGRUPP

Varje medverkande skolhuvudman har haft en representant i FoU-programmets styrgrupp.

Denna grupp utgjordes 2015 av:

Hudiksvall: Bitte Åström

Kinda: Agneta Gatel

Kungsbacka: Lisa Jönsson

Landskrona: Christian Olsson

Lapplands gymnasium: Bert-Olov Ström

Luleå: Ann Isaksson-Pelli

Lärande i Sverige (Realgymnasiet): Jonas Eriksson

Sunne: Morgan Andersson

ThorénGruppen: Fredrik Castell

Uppsala: Andreas Christoffersson

Upplands-Bro: Tuula Tähkäaho

Älmhult: Johanna Svensson

FoU-programmet har också haft en s.k. forskningsstyrgrupp, med uppdrag att bereda frågor som rör forskningen inom FoU-programmet. I denna grupp har ingått:

Jörgen From, Umeå universitet

Eva Leffler, Umeå universitet

Agneta Gatel, Kinda kommun

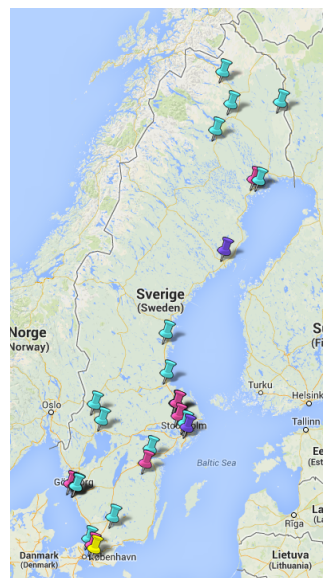
Karin Hermansson, Ifous

BILAGA 2. TABELLRAPPORT FRÅN ENKÄTSTUDIERN

En utförlig beskrivning av enkätens genomförande och frågeformuleringar finns i delrapporten *Att tänka fritt är stort, men att tänka utanför boxen är större: Ifousprogrammets Entreprenöriellt lärande. Resultat från år 1.* (Leffler m.fl., 2013).

Redovisning av enkätundersökning i
FoU-programmet Entreprenöriellt lärande
2013-2015

Eva Leffler
2015-05-27

Svarsfrekvens på skolnivå

	2013	2014	2015
Skolledare	22 av 27 skolor [81 %]	Skolledare 19 av 25 skolor [76 %]	Skolledare 17 av 22 skolor [77 %]
Lärare	17 av 27 skolor [63 %]	Lärare 22 av 25 skolor [88 %]	Lärare 21 av 22 skolor [95 %]
Elever Åk 8 (gr) Åk 1 (gy)	17 av 27 skolor [63 %]	Elever Åk 8 och 9 (gr) Åk 1 och 2 (gy) 14 av 23* skolor [60 %]	Elever Åk 8 och 9 (gr) Åk 1 och 2 (gy) 18 av 20** skolor [90 %]

* Av de 25 skolorna är en förskola och en f-6 skola. Där har elever ej besvarat enkäten.

** Av de 22 skolorna är en förskola och en f-6 skola. Där har elever ej besvarat enkäten.

Svarsfrekvenser i respektive grupp

	2013			2014			2015			
	elever	lärare	skolledare	elever	lärare	skolledare	elever	lärare	skolledare	
Grundskola beräknat antal deltagare	253	53	6	545	69	8	3 av 4 skolor har angett antal deltagare	58	5 av 6 skolor har angett antal deltagare	
Grundskola antal besvarade	164	45	6	325 (60 %)	54 (78 %)	5		372	50	6
Gymnasium beräknat antal deltagare	912	248	24	1706	250	22	8 av 16 skolor har angett antal deltagare	7 av 16 skolor har angett antal deltagare	12 av 16 skolor har angett antal deltagare	
Gymnasium antal besvarade	431	159	19	487 (29 %)	132 (53 %)	20		395	126	19*
Totalt antal svarande (svarsfrekvens)	596 (50 %)	204 (68 %)	24 (80 %)	812 (36 %)	186 (58 %)	25 (85 %)	767**	176***	25	

2014: Alla skolor har ej lämnat uppgift om antal deltagare, varför et verkliga antalet är högre än här angivet.

* Vid en skola finns 5 svarande skolledare

** Ytterligare 80 enkäter var ofullständigt ifyllda

*** Ytterligare 8 enkäter var ofullständigt ifyllda

I vilken utsträckning anser du att du/din skola/ditt program i nuläget arbetar med entreprenöriellt lärande?

svar i %	2013		2014				2015			
	skolledare	lärare	skolledare	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skolledare	lärare total	lärare grund	lärare gymn
mkt liten utsträckning	8	6	0	3	0	4	4	2	0	2
ganska liten utsträckning	27	34	8	21	26	20	8	22	29	20
ganska stor utsträckning	61	49	76	61	56	63	72	62	56	64
mkt stor utsträckning	4	11	16	15	18	13	16	14	15	13

Medarbetarskap: Vilka möjligheter tycker du att du har att påverka...?

... undervisningens uppläggning

... val av läromedel

svar i %	2013		2015	
	elever grund N= 182	elever gymn N=424	elever grund	elever gym
Inga möjligheter	16	6	5	3
små möjligheter	51	51	30	33
ganska stora möjligheter	32	42	55*	53
mkt stora möjligheter	1	1	10	12

svar i %	2013		2015	
	elever grund	elever gymn	elever grund	elever gym
Inga möjligheter	25	18	10	11
små möjligheter	52	54	47	46
ganska stora möjligheter	22	26	39	33
mkt stora möjligheter	1	2	5	9

* signifikant, dvs. skillnaden är säkerställd

Medarbetarskap: Vilka möjligheter tycker du att du har att påverka...?

... undervisningens innehåll

... schemat

svar i %	2013		2015	
	elever grund	elever gymn	elever grund	elever gym
Inga möjligheter	22	17	13	12
små möjligheter	59	59	44	44
ganska stora möjligheter	18	22	37	38
mkt stora möjligheter	2	2	6	6

svar i %	2013		2015	
	elever grund	elever gymn	elever grund	elever gym
Inga möjligheter	44	41	26	22
små möjligheter	43	43	44	40
ganska stora möjligheter	12	15	26	27*
mkt stora möjligheter	1	2	5	10

* signifikant = skillnaden är säkerställd

Fråga om undervisning

- **Lärare:** Tänk på hur du undervisar i allmänhet. Hur ofta får eleverna arbeta på det sätt som anges här?
- **Elever:** Tänk på din undervisning i allmänhet. Hur ofta får du arbeta på det sätt som anges här?
- **Rektorer:** Tänk på undervisning i allmänhet på din skola/program. Hur ofta får eleverna arbeta på det sätt som anges här?

a) Eleven sitter och lyssnar, läraren pratar

svar i %	2013					2014						2015							
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gym	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	2	7	2	5	0	2	3	1	3	2	4	0	2	2	2	7	14	5	0
sällan	13	16	11	21	3	9	12	7	17	20	16	12	8	8	8	16	15	15	4
ibland	47	43	48	56	62	41	42	40	70	65	71	72	43	49	38	65	62	66	84
varje/de flesta lektion	38	34	34	19	34	48	43	51	19	13	9	12	47	41	52	12	10	13	12
vet ej												4							

Not: Pga att procentsatserna avrundats blir summan inte alltid 100 %.

b) Läraren pratar och ställer frågor, enskilda elever svarar

svar i %	2013					2014						2015							
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	3	6	2	2	0	2	3	1	4	4	4	0	2	2	2	5	10	3	0
sällan	12	15	11	20	7	15	14	15	22	24	21	16	15	16	15	16	17	16	16
ibland	57	51	59	60	52	50	52	49	60	61	60	64	53	52	51	59	54	59	64
varje/de flesta lektion	28	28	28	18	41	33	31	35	14	11	15	20	30	29	31	20	19	20	20
vet ej																			

c) Lärare och elever diskuterar tillsammans

svar i %	2013					2014						2015							
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	3	7	2	0	0	4	4	3	0	0	0	0	4	5	3	2	6	1	0
sällan	18	26	15	1	0	20	23	18	3	2	3	0	23	26	19	2	0	2	4
ibland	52	47	55	40	38	55	53	56	42	46	41	24	52	51	52	40	33	40	28
varje/de flesta lektion	27	20	28	59	62	21	20	23	55	52	56	76	21	18	24	56	62	55	68
vet ej																			

d) Eleverna arbetar i grupper

svar i %	2013					2014						2015							
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	2	6	1	2	0	2	4	1	1	0	2	0	2	2	3	1	2	1	0
sällan	15	19	13	10	7	18	21	16	7	6	8	0	18	22	14	8	6	8	0
ibland	67	68	67	67	62	63	63	64	63	70	60	64	65	67	65	66	77	60	52
varje/de flesta lektion	16	7	19	20	31	17	12	19	29	24	30	36	13	8	18	25	15	29	48
vet ej																			

e) Eleverna arbetar var för sig

svar i %	2013 *			2014							2015						
	elever total	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	2	0	0	2	1	2	2	2	1	4	1	1	2	1	4	0	0
sällan	9	12	7	8	7	9	7	6	8	4	9	7	12	7	10	6	4
ibland	58	65	66	60	55	63	72	70	74	68	57	57	56	63	67	61	64
varje/de flesta lektion	31	22	24	30	37	26	19	22	17	20	32	34	29	29	20	31	32
vet ej			3							4							

* 2013 kunde inte en uppdelning mellan elever i grund- och gymnasieskola

f) Eleverna genomför större arbeten eller projekt

svar i %	2013					2014						2015							
	elev total	elev grund	elev gymn	lärare	skol-ledare	elev total	elev grund	elev gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elev total	elev grund	elev gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	9	5	2	2	0	3	5	2	1	0	1	0	2	3	2	4	4	4	0
sällan	23	24	20	20	17	19	21	18	21	24	20	12	17	17	16	11	8	11	4
ibland	46	64	63	62	76	63	63	62	57	57	57	48	64	65	62	65	71	63	80
varje/de flesta lektion	22	7	15	16	7	15	11	18	21	19	22	40	17	15	19	20	17	20	16
vet ej																			

g) Eleverna pratar och ställer frågor, läraren svarar

svar i %	2013			2014						2015							
	elev	lärare	skol-ledare	elev total	elev grund	elev gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elev total	elev grund	elev gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	9	2	3	12	14	12	2	2	1	0	13	15	10	3	8	1	0
sällan	23	15	14	29	30	28	15	15	4	16	29	30	28	12	8	14	20
ibland	46	60	52	40	36	42	62	59	64	56	40	39	40	60	60	60	44
varje/de flesta lektion	22	23	21	19	20	18	21	24	21	20	19	16	22	25	25	24	36
vet ej			10							8							

h) Eleverna diskuterar och ställer frågor till varandra

svar i %	2013					2014							2015						
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	10	16	8	3	3	10	10	10	1	2	0	0	12	13	11	4	6	3	4
sällan	28	26	28	21	34	32	34	30	19	17	21	16	32	34	29	19	15	19	16
ibland	49	48	49	58	45	45	43	46	57	59	56	68	44	44	43	51	52	51	52
varje/de flesta lektion	14	10	15	18	14	13	13	14	23	22	23	12	12	8	16	26	27	25	28
vet ej					3							4							

i) Eleverna laborerar eller arbetar praktiskt

svar i %	2013					2014							2015						
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	11	7	14	5	0	13	7	16	5	5	4	0	7	4	12	5	2	6	0
sällan	31	31	30	16	7	30	28	31	14	15	14	4	31	34	29	19	14	21	0
ibland	44	50	41	46	76	46	57	39	48	48	49	56	50	57	42	46	42	46	56
varje/de flesta lektion	14	12	15	33	17	11	8	14	33	32	33	40	12	6	18	30	42	25	44
vet ej																			

j) Eleverna genomför en del av skolarbetet i
närsamhället/arbetslivet

svar i %	2013					2014					2015								
	elever	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	21	27	28	27	0	26	22	28	15	22	12	8	22	21	23	20	25	18	8
sällan	29	26	52	17	27	32	40	26	40	54	34	16	36	42	28	37	48	33	12
ibland	42	37	18	44	59	34	32	36	39	24	44	48	34	33	35	39	27	42	56
varje/d e flesta lektion	8	10	2	12	14	8	6	10	6	0	9	28	8	3	13	4	0	6	24
vet ej																			

k) Eleverna löser ett gemensamt problem
med hjälp från närsamhället/arbetslivet

svar i %	2013					2014					2015								
	elever	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/mkt sällan	23	28	29	28	7	28	24	31	21	32	17	20	26	25	26	28	37	23	8
sällan	35	39	57	35	34	36	40	33	41	50	37	24	35	39	30	38	28	39	24
ibland	36	28	14	31	55	29	30	29	33	18	39	48	33	32	33	31	25	33	52
varje/d e flesta lektion	6	5	0	6	3	7	6	7	5	0	7	8	6	3	10	3	0	4	16
vet ej																			

I) Eleverna löser problem på uppdrag av närsamhället/arbetslivet

svar i %	2013			2014							2015						
	elever total	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/ mkt sällan	25	42	17	31	27	34	34	41	32	20	28	28	28	39	48	34	16
sällan	33	36	38	33	38	29	40	46	37	24	36	39	32	40	37	43	24
ibland	36	19	38	29	29	30	23	13	27	48	30	28	31	20	15	20	56
varje/de flesta lektion	6	3	4	7	6	7	3	0	4	8	6	4	9	1	0	2	4
vet ej			3														

m) Eleverna utgår från problem som angår/berör dem

svar i %	2013					2014						2015							
	elever total	elever grund	elever gymn	lärare	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare
aldrig/ mkt sällan	9	12	6	5	0	13	15	11	3	8	2	0	15	20	10	8	10	7	4
sällan	34	42	26	26	21	36	40	34	21	24	18	20	34	36	31	19	17	19	16
ibland	48	42	54	56	55	43	39	45	62	59	64	44	43	39	46	63	67	62	52
varje/d e flesta lektion	9	4	14	13	17	8	6	9	14	9	16	28	8	4	12	10	6	11	28
vet ej					7							8							

Förändringar i och med Ifous-programmet

svar i % *	2013		2014				2015			
	lärare	skol-ledare	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skol-ledare	lärare total	lärare grund	lärare gymn	skolledare
ped.diskussioner ökat	39	55	61	78	55	68	63	81	56	73
läser mer ped. litteratur	18	28	47	78	35	52	42	65	32	80
eleverna mer i planeringen	49	55	63	68	61	72	66	69	63	76
eleverna mer i bedömningar	34	48	54	61	51	68	61	62	61	76
mer närstående/arbetsliv	31	34	33	35	32	48	45	37	48	52
ärnesövergripande	38	52	50	55	47	60	63	79	56	68
retorik	29	55	46	57	43	76	58	77	50	84

* Tabellen anger andelar av dem som svarat antingen *stämmer ganska bra* eller dem som svarat *stämmer mycket bra*

Rektorers och lärares möjlighet till påverkan

svar i % *	2013		2014		2015	
	Skolledare	Lärare	Skolledare	Lärare	Skolledare	Lärare
Undervisningens uppläggning	59	95	80	95	80	96
Läromedel som ska användas	55	86	64	91	60	90
Undervisningens innehåll	48	89	60	91	64	90
Schema	96	35	92	35	88	36
Trivselöverenskommelser	90	70	96	75	88	78
Skolans organisation	93	24	92	27	100	27
Lärares motivation och drivkraft	89	-	96	-	100	-
Elevernas motivation och drivkraft	52	96**	72	98**	60	98**

* Tabellen anger andelar som svarat *i ganska stor* eller *i mycket stor* utsträckning.

** Frågan löd: I vilken utsträckning tycker du att du medvetet arbetar med att väcka intresse och engagemang hos eleverna?

Elevers möjlighet till påverkan**

svar i %*	2013		2014						2015					
	lärare	elever	lärare total	lärare grund	lärare gymn	elever total	elever grund	elever gymn	lärare total	lärare grund	lärare gymn	elever total	elever grund	elever gymn
undervisningens innehåll	64	46	69	63	71	45	39	49	66	63	67	41	35	46
arbets-sätt och arbetsfor-mer	72	54	80	81	79	51	48	53	78	71	80	49	44	53
tiden för arbetet	52	43	56	43	61	41	32	48	60	49	64	39	31	46
läro-medel	56	54	58	59	58	54	49	56	62	63	61	51	45	57
redovisa kun-skaper	61	47	74	69	77	44	42	46	66	63	70	43	36	49
sätt att be-döma	36	25	47	37	51	22	18	25	43	41	45	21	16	26
delta i bedöm-ningen	39	25	54	44	58	24	18	27	44	41	46	22	17	27

* Tabellen anger andelar som svarat att de kan påverka *ganska mycket* eller *mycket*.

** Lärare och elever valde ett arbetsområde/tema som frågorna relaterades till.

I vilken utsträckning lyckas lärarna med att ...

svar i %*	2013		2014		2015	
	skol-ledare	lärare	skol-ledare	lärare	skol-ledare	lärare
väcka intresse och engagemang hos eleverna	76	96	92	98	96	98
ta tillvara på eleverna erfarenheter och synpunkter	72	91	84	98	84	97
utveckla elevers förmåga till kreativt tänkande	38	90	80	93	84	94
utveckla elevers förmåga till samarbete med närsamhälle/arbetsliv	69	45	64	53	72	48

* Tabellen anger andelar som svarat *i ganska stor* eller *i mycket stor utsträckning*

Hur instämmer du som elev i följande...?

Svar i %*	2013	2014	2015
	elev total	elev total	elev total
jag känner att jag behövs i skolan	66	67	64
jag tycker om att vara i skolan	69	63	68
jag känner att skolan är till för mig	68	67	68
jag tar ansvar för mina studier	83	83	89
jag vet hur jag lär mig bäst	86	83	85
jag får meningsfulla och utmanande uppdrag av mina lärare	67	64	61
det jag lär mig i skolan har jag nytta av i min vardag	69	62	64
Skolan gör mycket för att förbereda mig inför vuxenlivet	70	63	60
Skolan är värdefull för mig	76	76	77

* Tabellen anger andelar som *instämmer* eller *instämmer helt och hållet*.

Hur instämmer du som elev i följande...?

Svar i %*	2013	2014	2015
	elev total	elev total	elev total
skolan ger mig självförtroende att fatta beslut	60	59	53
skolan lär mig saker som kan vara användbara av i ett arbete	90	76	77
skolan lär mig ta initiativ	72	68	67
skolan lär mig ta ansvar	77	81	81
skola hjälper mig att utveckla min kreativitet	64	62	58
skolan hjälper mig att våga göra saker som jag är osäker på	56	54	53
skolan lär mig samarbeta med andra	83	85	85
skolan lär mig hur jag ska söka kunskap	77	80	80

* Tabellen anger andelar som *instämmer* eller *instämmer helt och hållet*.

- *"Att även chefer, ledare, lärare och övrig personal i skolan ska genom att ha implementerat ett entreprenöriellt förhållningssätt uppleva att jag kan, jag vill, jag vågar."*

(ur FoU-programmets målformuleringar)

Exempel från skolledares erfarenheter av Ifous-programmet (öppna svar)

- Det blev mer innehållsrikt, givande och bättre chans till reflektion i och med att skolledarna fick ett eget forum.
- Bra erfarenhetsutbyte som skapar förutsättningar för fortsatt arbete på hemmaplan. Skapat en öppenhet för didaktiska och pedagogiska diskussioner.
- God kvalitet på innehåller, EL inom nya "områden" nätverkande.
- Det främsta är lärandeprocesser som arbetsmetod.

Exempel från lärares erfarenheter av Ifous-programmet, forts

- Jag har alltid låtit mina elever vara med och bestämma i min undervisning, men i och med Ifous-programmet så känner jag en större säkerhet och har blivit mer medveten om att jag verkligen är på rätt väg. Jag har definitivt blivit mer medveten om vad entreprenöriellt lärande faktiskt innebär och betyder.
- Jag har fått en mycket ökad medvetenhet kring det jag gör i min profession och jag har fått insikter om mig själv och mina elever som jag tidigare inte haft. Jag har fått ett större intresse och möjlighet att utveckla verksamheten på vår skola.
- Ger mig mer självförtroende och jag upplever att det jag gör är rätt.
- Att tänka utanför ramarna.
- Mer reflektion kring mitt och andras arbetssätt, mer idéer och nya sätt att arbeta på.
- Lärarika år som förändrat synen på undervisning.
- Utbytet med andra lärare samt det entreprenöriella förhållningssättet.

BILAGA 3. SKOLHUVUDMÄNNENS ANALYSER

Utöver de forskningsstudier som följt arbetet i de medverkande skolorna har skolhuvudmännens representanter i styrgruppen, tillsammans med sina rektorer, genomfört egna analyser av vad som hänt under de tre år som programmet pågått. Som stöd i detta analysarbete hade de ett antal frågor som utgick från de mål som specificerats i programplanen och kan sammanfattas:

1. Vilka är de dokumenterade kunskapsresultaten? Vilka skillnader finns, exempelvis mellan ämnen, årskurser, över tid ...?

KINDA

BAKGRUND

Kinda kommun har deltagit med representanter på förvaltningsnivå, skolledarnivå samt pedagogisk personal på gymnasie- och högstadienivå. Programmet har varit förankrat på politisk nivå och genomförts i stort sett utan externa bidrag. Nämnden har visat stort intresse och gett sitt stöd. Även näringslivet har varit intresserade. Samarbetet har resulterat i en gemensam mäska skola/näringsliv. Företagsamma företagare presenterades av elever som varit på praktik och mycket annat.

Tyngdpunkten i förändringsarbetet har legat på högstadiet, men samtliga lärare i kommunen har tagit del av utbildning. Utbildare från Umeå universitet och föreläsare som har engagerats på de nationella seminarierna har även föreläst för övriga lärare. Umeå universitet har ansvarat för det vetenskapliga spåret genom följeforskning, återkoppling av resultat, processledning och seminarier. Av följeforskningen framgår att seminarietillfällena varit av stor betydelse för utvecklingsarbetet, vilket tydliggörs framför allt i deltagares enskilda kommentarer. Det som framhålls är bl.a. bra föreläsningar, processledning som gett utrymme för erfarenhetsutbyte och tydliggörande av den röda tråden genom hela programmet. Ur lednings-synpunkt har dessa tillfällen varit av avgörande betydelse för Kinda.

Ifokus ledning av arbetet har också varit avgörande

2. Avgränsa analysen till de utvecklingsområden ni haft fokus på i er skola/era skolor. Hur har utvecklingsarbetet i FoU-programmet påverkat kunskapsresultaten inom dessa områden?
3. Vilka slutsatser kan dras? Vilka utvecklingsområden bör prioriteras? Förväntade effekter?

Av olika skäl har alla medverkande skolor och skolhuvudmän inte kunnat genomföra en analys. Nedan följer rapporter från de som gjort ett analysarbete.

för ett så omfattande utvecklingsarbete med flera kommuner och alla nivåer representerade. De har utgjort den sammanhållande länken som visat sig vara den starkaste i kedjan.

Lärare som deltagit vid seminarietillfällena har även arbetat aktivt med mellanliggande uppgifter på hemmaplan. I detta arbete har skolan haft stöd från universitetet i form av föreläsning och val av litteratur. Även de skolor som inte varit representerade med deltagare på seminarierna har då fått ta del av föreläsning från universitetet och läst samma litteratur. Skolledningen från samtliga enheter har involverats bl.a. genom diskussion utifrån aktuell litteratur, forskningsresultat och lokalt pågående utvecklingsarbete

Programmet har följts upp genom dialog i olika former med lärande och utveckling i fokus särskilt utifrån forskning, föreläsningar och erfarenhetsutbyte som erhållits genom seminarierna. Resultat har utvärderats med enkäter, betygjämförelser,

närvarostatistik och läns gemensamma undersökningar angående trivsel och upplevt stöd samt med skolbarometern som verktyg för det kvalitativa utvärderingsarbetet. Detta för att så långt som möjligt analysera samband mellan ett entreprenöriellt förhållningssätt och elevernas måluppfyllelse.

Skolledningen och deltagande lärare har analyserat process och resultat på Värgårdsskolan vilket presenteras av biträdande rektor för Värgårdsskolan i följande text.

DELTAGARE PÅ VÄRGÅRDSSKOLAN

Genom att medvetet involvera lärare med en bred spridning över ämneskategorierna och med en representation av både teoretiska och praktiskestetiska ämnen, har vi haft som mål att lägga en god grund för implementering av ett entreprenöriellt förhållningssätt. De lärare som varit delaktiga i programmet genom att delta på seminarierna har haft ett stort ansvar att bistå i utvecklingsarbetet under mellanperioderna. Sammanlagt har elva personer varit involverade i nationella möten.

Fokusområden

Det övergripande fokusområdet har varit att utveckla ett gemensamt entreprenöriellt förhållningssätt.

Övriga fokusområden har varit bedömning (formativ bedömning), medarbetarskap (både elever och lärare) och målarbete.

Bedömning

Vår utgångspunkt har varit att eleverna ska få en rättssäker bedömning och en utgångspunkt för sitt fortsatta lärande.

Målarbete

Eleverna ska förstå målen och uppleva lektionerna som meningsfulla och motiverande.

De ska också utveckla egna idéer utifrån målen till aktiva handlingar och utveckla sina förmågor/kunskaper

Medarbetarskap

Eleverna ska känna sig delaktiga i planeringen inom givna ramar. Inramningen av arbetet ska vara tydlig för eleven. Det ska ge eleven förutsättningar att ta ansvar för sitt eget lärande.

Effekter, resultat och analys

För att ett utvecklingsarbete i skolan skulle få fotfäste och hållbarhet som leder till en kontinuerlig utvecklings- och förbättringsvilja, såg vi det som viktigt att all personal är genuint delaktig. En initial målsättning var därför att inom arbetsenheten skapa en gemensam grund att utgå ifrån där personalen gavs förutsättningar att diskutera och for-

mulera en gemensam elev- och kunskapssyn. Tid har avsatts för gemensamma föreläsningar, litteratur och pedagogiska caféer. Genom detta upplever vi att det under denna period skett en förändring i den pedagogiska diskussionen, där vi gått från en ibland splittrad diskussion till ett mera målmedvetet och samlat fokus på att diskutera hur vi arbetar med bedömning, tydliggörande av målen och elevinflytande.

Vi upplever en förändring av bedömningsarbetet på högstadiet, där de pedagogiska caféerna haft en avgörande betydelse för att synliggöra positiva exempel och uppnå synergieffekter, t.ex. medarbetarskap och formativ bedömning.

Målet är att fortsätta med det systematiska bedömningsarbetet. Genom utvecklingen av kamratbedömning, sambedömning och formativ bedömning strävar vi mot en än mer likvärdig bedömning och en bedömning för lärande, där eleverna får en bättre insikt i sin egen läroprocess och når sina mål.

De enkätfrågor i skolbarometern, som kan kopplas till entreprenöriellt lärande och förhållningssätt, har från 2011 till 2014 förändrats i en tydligt positiv riktning, när det gäller elevernas upplevelser av arbetssätt, inflytande, måluppfyllelse samt kunskapsutveckling.

Av detta kan man dra slutsatsen att undervisningen under perioden upplevs som mera varierad och meningsfull. Påpekas bör dock att enkäten inte visar vad förändringen beror på.

Högstadiet har sedan tidigare haft ett något lågt meritvärde. Under den gångna treårsperioden kan vi inte se några större förändringar beträffande meritvärden däremot har antalet elever som blir godkända i alla ämnen ökat och antalet elever som är behöriga till nationella program ökat de senaste åren. Detta går att relatera till det pågående utvecklingsarbetet.

Dessutom kan vi se att närvaron till viss del ökat i både åk 8 och 9 under den gångna perioden. Vilket kan ha med ett förändrat arbetssätt att göra, även om det är en något kort period för att kunna dra några säkra slutsatser.

Den interna enkät som genomfördes på högstadiet, VT 2014 respektive VT 2015, visar en svagt positiv trend angående elevernas målförståelse. En tydlig förändring är att betydligt flera elever utgår från att man kan nå sina mål i alla ämnen.

Som ett led i det entreprenöriella arbetet har flera förändringar genomförts på högstadiet för att skapa en tydligare struktur och ökad trygghet. Som exempel kan nämnas övergången till årskursvisa arbetslag, hemklassrum och en nyrenoverad skola med fokus på öppenhet och närhet mellan elever och lärare. Allt detta sammantaget bedömer vi vara en bidragande orsak till påvisbara positiva resultat.

Högstadiet har en förhållandevis låg personalomsättning och en personalgrupp som samverkar såväl inom elevvården som det pedagogiska arbetet, vilket

gett goda förutsättningar för att utveckla ett relationellt förhållningssätt.

Sammantaget finns det flera faktorer som samverkat till en positiv utveckling där initierandet av FoU-projektet bidragit till ett samlat utvecklingsarbete med entreprenöriellt perspektiv.

UTVECKLINGSBETET

Som förutsättning för utveckling av ovanstående fokusområden har vi utgått från vikten av att lärarna ser varandra som tillgång för erfarenhetsutbyte och lärande. Vi har nu utvecklat en kultur där kamratbedömning och medarbetarskap börjar bli allt vanligare inslag i skolarbetet. Det är vår övertygelse att detta på sikt kommer att påverka resultatet positivt. Vi har en god stämning och öppen atmosfär som ger förutsättningar för ett engagerat medarbetarskap, där eleverna ges möjligheter att öka sin måluppfyllelse och utveckla sina kompetenser. Tillgång till digital teknik har naturligtvis underlättat möjligheterna till detta.

Vi har också startat kollegiala lektionsbesök. Erfarenheter och utvärdering av detta visar att flertalet lärare är positivt inställda till den här möjligheten att lära av varandra. En övervägande majoritet av lärarna upplever nu detta som en viktig del i skolans utvecklingsarbete och vill fortsätta med det. Av dessa lärare valde 50 procent att i samband med besöken fokusera på hur man arbetar med formativ bedömning. Omkring 40 procent valde att studera och diskutera hur man arbetar med att tydliggöra målen för eleverna, hur man kan motivera eleverna samt hur man kan variera arbetsformerna. Merparten upplever att kollegiala lektionsbesök varit utvecklande och över 70 procent uppger att de kollegiala lektionsbesöken lett till nya tankar och perspektiv kring den egna undervisningen och elevers lärande.

Under kommande läsår kommer vi därför bland annat gå vidare med kollegiala lektionsbesök. Målet är att i samband med detta fokusera på områden som vi upplever inte har lyfts fram i någon större utsträckning, men som vi anser är relevanta för förbättringsarbetet och utvecklandet av ett entreprenöriellt förhållningssätt. Det ena handlar om hur vi förbättrar möjligheten för eleverna att reflektera kring sitt lärande och det andra hur vi förbättrar vårt arbete med att utvärdera våra lektioner. Vi är i dagsläget osäkra på om de ska vara ämnesövergripande eller inom ämnena.

PRIORITERADE UTVECKLINGSMOMÅDEN LÄSÅRET 2015/2016

Vi har beslutat att fortsätta med samma utvecklingsområden ytterligare ett läsår dvs. att utveckla ett gemensamt entreprenöriellt förhållningssätt i alla

verksamheter, samt att fortsätta utvecklingsarbetet gällande formativ bedömning, medarbetarskap mellan elev-lärare-skolledning och målarbete.

GENOMFÖRANDE

I det fortsatta arbetet ska alla i skolledningen medvetet lyfta och rikta in sig på fokusområden i den pedagogiska diskussionen samt vara delaktiga i framtagande och bekräftande av handlingsplanen.

Bland annat ska vi:

- Uppdatera handlingsplanen. Göra en långsiktig och tydlig planering över hur utvecklingsarbetet ska bedrivas, både tidsmässigt och rent konkret, uppdelat i etapper, så att inte utvecklingsarbetet undermineras av annan "konkurrerande" verksamhet.
- Utveckla formativ bedömning som redskap för elevers lärande.
- Utveckla kollegiala lektionsbesök som redskap för didaktisk kompetensutveckling.
- Öronmärka tid och avsätta resurser samt utveckla syftet med kollegiala lektionsbesök.
- Fortsätta verksamheten med pedagogiska caféer för att skapa en naturlig arena för den pedagogiska diskussionen som ska vila på en vetenskaplig grund. Hela kollegiet ska vara med och flera bli engagerade.
- "Hålla i och hålla ut".

FÖRVÄNTADE EFFEKTER

- Elevernas engagemang och motivation för att lära sig nya saker ökar.
- Elevernas förståelse för sin egen läroprocess utvecklas.
- Lärarnas förståelse för elevers lärande utvecklas.
- Det kollegiala samarbetet för långsiktighet i arbetet och öppenhet i organisationen utvecklas.

Mot bakgrund av hur skolan utvecklats under den tid vi varit delaktiga i programmet ser vi med tillförsikt fram emot det fortsatta arbetet.

Skolledningen på Värgårdsskolan, Henrik Johansson

GEMENSAMT FRAMÅT

Det mest avgörande resultatet av programmet och det pågående utvecklingsarbetet är en förändrad skolkultur. Tydligast är förändringen på högstadie-

skolan, men nu märks det att även övriga enheter dras med i utvecklingen. Hela ledningsgruppen är engagerad i arbetet.

Som förvaltningschef med ansvar för alla verksamheter från och med förskolan till och med gymnasiet/vuxenutbildning finns stora möjligheter att skapa förutsättningar för lokalt utvecklingsarbete. Genom att utgå från de positiva effekter som kan kopplas till ett entreprenöriellt förhållningssätt/lärande och synliggöra dessa i organisationen skapas motivation för det fortsatta utvecklingsarbetet. Det är viktigt att skapa utrymme för de aktiviteter som bidragit till ett positivt resultat. Genom ett gemensamt förhållningssätt i ledningen till utveckling av det entreprenöriella förhållningssättet till lärande, kan kompetensutvecklingen samordnas, organisationen påverkas och nätverk skapas. Ett aktivt ställningstagande krävs för att utvecklingen/utbildningen ska ske på vetenskaplig grund. Den po-

litiska förståelsen och stöttningen är av avgörande betydelse.

Det är ett utvecklingsarbete som tar tid och kräver resurser. Några punkter av avgörande betydelse för det fortsatta arbetet:

- Samverkan med högskola/universitet. Delta i forskningsprogram.
- Ledning som strävar åt samma håll. Samsyn och kontinuitet.
- Utvärdera och synliggöra resultat. Goda förebilder och höga förväntningar.

I dagsläget finns goda förutsättningar att utveckla en entreprenöriell skolkultur som kommer att genomföra samtliga verksamheter i Kinda kommun.

Agneta Gatel, Förvaltningschef, Kinda kommun
Henrik Johansson, Bitr rektor i Kinda kommun

KUNGSBACKA KOMMUNALA GYMNASIESKOLOR

Kungsbacka kommun har deltagit med tre kommunala gymnasieskolor. Det nystartade (2013-01-28) Beda Hallbergs gymnasium (80-talet elever) har deltagit med 16–18 st pedagogisk personal och rektor. Elof Lindälvs gymnasium (1400 elever) har deltagit med delar av ett arbetslag 4–6 pedagogisk personal och rektor som jobbar med delar av fordonsprogrammet. Samt den tredje gymnasieskolan Aranäsgymnasiet (1200 elever) som deltagit med "Utsikten", vilket är en lite annorlunda form av stödverksamhet inom skolan. Därifrån har det varit två pedagogisk personal. Dock bör det påpekas att deltagandet har varit av olika personal vid i stort sett varje seminarium. Totalt har det varit 35-talet personer med på de 25 deltagarplatser som Kungsbacka kommuns gymnasieskolor disponerat.

En grundskola var med i starten men valde av olika anledningar att kliva av FoU-programmet.

"Syftet med analysen är att identifiera vilka effekter som uppnåtts och vad som kan antas ha orsakat dessa effekter. Alltså: Vilka förändringar har ni kunnat se i de skolor/organisationer som deltagit i FoU-programmet? Kan dessa förändringar kopplas till arbetet inom FoU-programmet – och i så fall hur?"

BEDA HALLBERGS GYMNASIUM

Bakgrund

Beda Hallbergs gymnasium startade våren 2012 efter förstudier och planering av en projektgrupp. Skolan är tänkt att ha 150 elever på tre år där två målgrupper integreras, dels elever som söker direkt

från årskurs nio, dels ungdomar som tidigare hoppat av gymnasiet men nu vill tillbaka till studier. Inför läsåret 2015/16 kommer skolan att ha ca 110 elever innefattande tre årskurser och en så kallad flexgrupp med individuella studieplaner.

Med en ny skola ville Beda Hallbergs gymnasium testa nya upplägg och metoder, inte minst pga. att många av våra ungdomar av olika anledningar tidigare inte klarat av upplägget som erbjuds inom dagens gymnasieskola. Personalen studerade forskningresultat från t ex John Hattie men också en del forskning kring en tonårings hjärna. Det fanns och finns möjligheter att tänka nytt och annorlunda. Hur flexibla får vi vara i anpassningen av utbildningen till den enskilde? Finns det lagligt friutrymme på området eller måste skola alltid se ut på ungefär samma sätt? Siktet är inställt på att anpassa skolan till den enskilde, snarare än tvärtom.

Samtlig skolpersonal på Beda Hallbergs gymnasium har deltagit i Ifous FoU-program sedan start. Skolledaren valde att prioritera detta som gemensam kompetensutbildning.

Analys

Då skolan har haft vida möjligheter att tänka nytt så uppfattas Ifous generellt inte att ha tillfört så mycket i Bedas Hallbergs utveckling. Framarbetandet av skolans profil hade förmodligen utvecklats på ett likartat sätt utan Ifousprogrammet. Vinsten för Bedas del ligger främst i nätverkandet och kontakter med andra skolor. Några av seminarierna har gett användbara kunskaper som resulterat i förändringar i Bedastrukturen.

I nuläget kan vi genom utvärderingar se att skolan lyckas väl med frågor kring elevernas delaktighet i planeringen av sina studier, höjd motivation och prestation. Genomströmningen av elever med högskolebehörighet kan vi inte analysera förrän kommande läsårsslut 2015/2016 då skolans första årskull går ut.

Det entreprenöriella förhållningssättet på Beda Hallbergs gymnasium

- Senare start på dagen
- Gemensam frukost alla morgnar, återkommande programpunkter
- Lärpas i stället för lektioner
- Lärstudio i stället för klassrum
- Två lärpas à två timmar per dag
- ”Träna-mera-pass” kl 15–16 med pedagoger
- Läxfri skola
- Ämnesundervisning integreras med ämnesövergripande projekt två gånger per termin
- Några ämnen koncentreras läses vilket gör att eleverna inte läser fler än fem ämnen under samma period.
- Personalen har semestertjänst
- Möjligheter till studier med ämneslärare och handledare även under lov dagar
- Skolan har tillgängliga pedagoger och handledare under lov dagar förutom jullov och juli månad.

ELOF LINDÄLVS GYMNASIUM – DELAR AV FORDONSPROGRAMMET

Vilka förändringar har ni åstadkommit i arbetet med att utveckla Fordonsprogrammet? Medarbetarskap, motivation, samverkan.

Hos personalen har det entreprenöriella tänket kommit att mer och mer komma in som en del av ett pedagogiskt förhållningssätt. Målet har varit att eleverna ska se sitt eget lärande och vara delaktig i lärprocessen. Därigenom har det märkts att elevernas motivation, initiativförmåga, kreativitet och samarbetsförmåga har utvecklats.

Bland personal har en öka samverka märkts under

programmet. Som ett resultat av detta har en fördjupad och befast gemensam syn för lärandet arbetats fram under programmets gång.

Dock är det så, vilket är positivt, att sedan tidigare har det funnits ett stor inslag av entreprenöriellt lärande i Fordonsprogrammet. Det entreprenöriella lärandet har genom FoU-programmet förstärkts och breddats så att flera elever har kunnat nås med processen att ta eget ansvar för sin egen utveckling.

På vilka sätt kan ni se det?

Motivationen märks mycket tydligt bland eleverna när de får vara delaktiga samt ta ansvar för sin egen utveckling.

På vilka sätt har dessa förändringar påverkat kunskapsresultatet ni valde i steg 1?

En övertygelse finns att om det entreprenöriella lärandet grundas i årskurs 1 med en gemensam strategi om ett arbetssätt och sedan får fortsätta under gymnasietiden så kommer det att visa på att ett ökat antal elever klarar gymnasieexamen. Entusiasmen hos personalen behöver bestå även med nya personalkonstellationer. Här är det även av yttersta vikt med skolledarens engagemang och kunskap.

Att sedan visa statistiskt att det är det entreprenöriella som ger ett ökat antal elever med gymnasieexamen är en utmaning i sig och kanske svårt.

Analys

Hur får man en utveckling att fortsätta när eldsjälarna har slutat? Arbetslaget är här en resurs som måste tas tillvara för framtiden. Det handlar om att bredda och förankra det entreprenöriella tänket hos alla. Det handlar om att skapa en kultur där alla är med.

Det treåriga projektet har med sina seminarier gjort att frågorna om lärandet hela tiden har känts aktuella. En succesiv utveckling med utgångspunkt från de tidigare kunskaperna om entreprenöriellt lärande har sakta utvecklats och vuxit fram samt förankrats inom organisationen.

Samverka med personal inom kärnämnen har förändrats på så sätt att de ansvariga för dessa ställer sig själva frågan: på vilket sätt kommer vi in med vår del i undervisningen och hur? Detta sker naturligtvis i aktiv samverkan med alla inblandade övriga lärare.

Grundförutsättningen för att ovanstående skall fungera och att förutsättningarna skapas är att rektor och schemaläggare är med i det entreprenöriella med engagemang och kunskap.

ARANÄS GYMNASIET UTSIKTEN

Vilka förändringar har ni åstadkommit i arbetet med att utveckla Utsikten? På vilka sätt kan ni se det?

Vi bedömer att FoU-programmet bidragit till att fler elever nått målen för sin utbildning. Fler elever har således erhållit en examen eller kunna vara kvar i utbildning. Vi bedömer också att elever har bättre förutsättningar att kunna genomföra sina studier på ett sätt som passar den enskilde, dvs. kunnat ”lägga krutet på rätt saker”.

Vi ska dock påpeka att resultatet/effekten är svår att visa på i termer av statistik eller liknande, eftersom både nytt gymnasium (Gy2011) och ny betygsskala med ett ganska omfattande arbete runt det, genomfördes samtidigt. Det är alltså svårt att ha någon startpunkt och ett säkert jämförelsematerial.

På vilka sätt har dessa förändringar påverkat de kunskapsresultat ni valde i steg 1?

Genom att elever kan läsa kurser med mer stöd eller, omvänt, med mindre stöd/kortare tid, tror vi att sko-

lans resurser bättre kan riktas åt de håll där de behövs.

Vad finns för andra erfarenheter och forskningskunskap i relation till projektet? Hur överensstämmer det med era resultat?

Intervjuer som har gjorts av elevhälsans personal med elever som hoppat av eller haft funderingar på att hoppa av tyder på att skolan, av dessa elever, uppfattas som oflexibel. Arbetet med och inom Utsikten har haft flexibilitet som en ledstjärna.

Analys

Pedagogernas tanke med att jobba med ett entreprenöriellt förhållningsätt har varit att skapa en lärmiljö där eleverna får möjlighet att ta ansvar för sin egen situation, möjlighet att vara kreativa och utveckla sin egen motivation, vilja, drivkraft och mod. Det i sig utvecklar ett positivt förhållningssätt och förmåga att lösa problem, vilket torde vara av betydelse för alla elever som går ut i ett livslångt lärande.

Karl Gunnar Lindman

Utvecklingsledare Gymnasie- och vuxenutbildning i Kungsbacka kommun

LANDSKRONA

INLEDNING

Landskrona har under åren 2012–2015 deltagit i FoU-programmet Entreprenöriellt lärande, där vi har haft alla skolformer representerade i alla stadier: förskolan Rockaden, grundskolan Västervång och gymnasiet med Selma Lagerlöfgymnasiet. Våra verksamheter satte i början av programmet upp mål som de har arbeta mot under programmets gång. Verksamheternas mål till sommaren 2015 var följande:

Förskolan: Synliggöra hur vi jobbar med det Entreprenöriella lärandet på förskolan. Alla pedagoger ska ha ett Entreprenöriellt förhållningssätt i sitt arbete.

Grundskolan: Att få den formativa bedömningen att fungera i kombination med den summativa, från förskoleklass till årskurs 9. Mer elevaktiva arbetsformer, fler ämnesövergripande arbeten, omvärldsarbete och en mer öppenhet mellan stadierna.

Gymnasiet: Alla program ska ha en årsplanering med synliggjorda entreprenöriella kompetenser och ämnesövergripande teman.

Arbetet med dessa mål har kontinuerligt följts upp under FoU-programmet gång. Vår analys grundar sig i vår gemensamma utvärdering av programmet som genomfördes under en eftermiddag i slutet av april under ledning av delprocessledaren i Entreprenöriellt lärande, där pedagoger och rektorer från alla tre verksamheter deltog och som utgick från följande fyra frågor:

1. Hur har satsningen påverkat ert sätt att organisera arbetet?
2. Hur har satsningen förändrat ert pedagogiska arbetssätt (förhållningssätt)?
3. Hur har satsningen påverkat målpuppfyllelsen för eleverna/utvecklingen för barnen?
4. Hur har satsningen påverkat er att nå ert verksamhetsmål?

SAMLAD ANALYS UTIFRÅN FRÅGESTÄLLNINGARNA.

Vad tar vi med oss från dessa år när det gäller:

1. Hur har satsningen påverkat ert sätt att organisera arbetet?

När det gäller hur denna satsning har påverkat verksamheternas sätt att organisera sitt arbete, har den medfört att det har skapats förutsättningar för fler

pedagogiska diskussioner i arbetslagen och på de olika enheterna som helhet. Utformningen av dessa pedagogiska diskussioner har kommit att se olika ut och det har funnits och finns i olika varianter. Allt från att de pedagogiska diskussionerna handlar om entreprenöriellt lärande i ett rullande schema på fyra veckor, till mer organiserade pedagogiska diskussioner i samband med olika utbildningsinsatser kopplat till det entreprenöriella lärandet exempelvis: På Selma Lagerlöfgymnasiet har lärare som tidigare inte varit med på utbildning om Entreprenöriellt lärande fått utbildning, vilket gör att all personal har grundkunskaper om entreprenöriellt lärande. Denna utbildning har tagits emot positivt och upplevelserna är att det är en positivare syn på entreprenöriellt lärande nu när man tillägnat sig mer kunskap.

Det har i sin tur skapat förutsättningar för ett kollegialt samarbete. Selma Lagerlöfgymnasiet har påbörjat kollegialt lärande utifrån elevernas entreprenöriella kompetenser och kommer att fortsätta utveckla det under läsåret 2015/16. Tanken är att entreprenöriellt lärande ska ligga som ett övergripande förhållningssätt. När det gäller grundskolan och gymnasiet har satsningen inte bara gjort att diskussionen utvidgats, utan även kunskapen kring och användandet av formativ bedömning har ökat generellt i verksamheterna.

Då det entreprenöriella lärandet varit i verksamheternas medvetande under en längre period och med ständig påfyllnad av ny input har detta gjort att de entreprenöriella kompetenserna har blivit synliggjorda i den pedagogiska planering och i utvärderingar.

Upplevelsen i Landskronagruppen är att det finns mest flexibilitet i förskolan att arbeta fullt ut med entreprenöriellt lärande, då de inte styrs av schema. Det finns ett behov inom grundskolan och gymnasiet att hitta nya sätt att organisera verksamheten som helhet, för att schemat inte ska uppfattas som ett hinder.

Det har även skapat individuella vinster som exempelvis trygghet i ledarrollen, vilket gör att man som pedagog känner en större flexibilitet i sitt pedagogiska arbete.

Vad tar vi med oss från dessa år när det gäller

2. Hur har satsningen förändrat ert pedagogiska arbetssätt (förhållningssätt)?

Medverkan i FoU-programmet för entreprenöriellt lärande har ökat medvetenheten bland personalen, upprättat ett gemensamt språk, ökat kommunikationen pedagoger och kollegor emellan och de pedagogiska diskussionerna har fått nya infallsvinklar. När det gäller det pedagogiska arbetet med eleverna och barnen, så använder de medverkande pedagogerna mer öppna frågor, nya varierande redovisningsfor-

mer och de sätter mer tilltro till eleverna och barnen än tidigare. Detta har gett en styrka i ledarrollen som gör att pedagogerna i alla deltagande verksamheter känner sig tryggare, vilket öppnar upp för en ökad delaktighet och inflytande för barnen och eleverna i lärandrummet och till sitt eget lärande.

Pedagogerna upplever att de pratar mer med eleverna om elevernas entreprenöriella kompetenser och att de utgår mer från barnens intressen i olika lärsituationer.

Vad tar vi med oss från dessa år när det gäller

3. Hur har satsningen påverkat målpuppfyllelsen för eleverna/utvecklingen för barnen?

I och med att personalen har ett ändrat förhållningssätt ger det ett positivt resultat, det blir ringar på vattnet. När barns och elevers delaktighet och inflytande ökar, ökar även deras engagemang. När pedagogernas tilltro till barnen och eleverna ökar, ökar barnens och elevernas egenansvar. Pedagogerna har fått ett språk och verktyg, i deras sätt att prata och göra barnen och eleverna delaktiga och medvetna, som gör att elevernas kunskaper om hur de ska arbeta för att nå sina mål stärks.

Engagemang och delaktighet bedöms påverka målpuppfyllelsen, men det har gått för kort tid för att kunna belägga satsningen med mätbar evidens.

Vad tar vi med oss från dessa år när det gäller

4. Hur har satsningen påverkat er att nå ert verksamhetsmål?

Alla tre verksamheter känner att de har en bit kvar till sitt mål. Enligt Selma Lagerlöfgymnasiet har de haft några år där annat har påverkat mer och då de tappat fart i utvecklingen av det entreprenöriella lärandet, men satsningen har gjort att de har återskapat sitt fokus på målet. För gymnasiet i Landskrona har FoU-programmet inneburit en nystart, en ny kick off.

Rockaden är en bra bit på väg mot sitt mål, genom ett ständigt pågående arbete på de tre enheterna med utgångspunkt från självförtroende, kreativitet, lust, mod, nyfikenhet, ansvar, kunskap dvs. Rockadens "EL-träd".

Rockadens EL-träd är ett träd där varje gren är en av de entreprenöriella kompetenserna och löven är hur de olika arbetslagen arbetar med dessa. Arbetet med barnens kompetenser sker dagligen, och genom att personalen uppdaterar hur de arbetar med kompetensen genom att sätta upp små löv på trädgrenen blir det synligt för alla – personal, föräldrar och barn. På varje arbetsplatsträff (APT) redovisas sedan hur man har arbetat med sin kompetens.

Till slut kommer alla ha arbetat med alla kompetenser, men personalen har alltid fokus på en i taget. Genom att skapa ett träd dokumenteras även arbetet

kring de entreprenöriella kompetenserna. På detta sätt synliggörs också kompetenserna på ett konkret sätt för barnen och föräldrarna.

Generellt har det blivit mycket mer fokus på lärandet än tidigare. Något som också har utvecklats är det kollegiala lärandet, vilket egentligen är en förutsättning för att nå målet och kunna synliggöra och sprida det man jobbar med. Det har även skett en förändring av arbetet med barn med särskilda behov under programmets gång. I och med det entreprenöriella förhållningssättet kan personalen nu möta barnen på ett helt annat sätt. Personalen ser barnets styrkor och kompetenser och använder dem för att stärka det som barnet behöver utveckla och träna i. Förskollärarna har genom programmet stärkts i sin yrkesroll och ser med andra ögon på verksamheten och kan därför göra både praktiska förändringar och organisatoriska förändringar för att kunna stödja de barn som har behov extra stöd.

Västervångskolan är nöjda med sitt mål med den formativa bedömningen, som har blivit en mer naturlig del i arbetet och ökat markant. Personalen upplever att kombinationen med summativ bedömning fungerar bra och att den summativa har fått minskad betydelse för progressionen. När det gäller mer elevaktiva arbetsformer, fler ämnesövergripande arbeten, omvärldsarbete och en mer öppenhet mellan stadierna, har Västervångskolan blivit lite bättre på en mer autentisk omvärldskontakt, t.ex. får elever mejla och ringa om studiebesök. En annan skillnad är att eleverna är med redan i planeringsstadiet. Bland annat tar eleverna initiativ till olika arbetsområden som de ska arbeta med.

Öppenheten mellan stadierna är oförändrad, vilket Västervångskolan måste fortsätta att jobba på. Men det är en process, och via det entreprenöriella lärandet anser skolan att de fått fler och bättre verktyg som främjar öppenheten – inte minst genom det gemensamma språket. Det finns goda förutsättningar för förbättringar, vilket är skolans ambitioner och mål.

Vad behöver vi för att hålla i?

Vad som framkommit från deltagande verksamheter på ovanstående fråga är följande:

Rockaden behöver tid för samplanering, tanke och reflektion, utbyte och studiebesök hos andra förskolor, intern fortbildning, arbetsro/kontinuitet i arbetslaget och profilering för att hålla i.

Det som Västervångskolan behöver är att fortsätta diskussionerna om entreprenöriellt lärande, inkludera högstadiet, profilering, tydlighet om vad som förväntas av lärarna och visa utåt att skolan är entreprenöriell.

Selma Lagerlöfgymnasiet behöver skapa entreprenöriellt lärande som ett fokusområde på skolan, arbeta aktivt med kollegialt lärande, fler och bättre organiserade diskussioner kring entreprenöriellt

lärande, tid i schemat för att träffas och diskutera, fortbildning för all personal, uppföljning, reflektion och utvärdering samt profilering. Det är tilltalande att vi kan dra liknande slutsatser i alla tre skolformer. Vi tror det kommer att gynna det kollegiala samarbetet och spridningen av det entreprenöriella lärandet.

Avslutningsvis finns en osäkerhet i att hålla i och göra det hållbart hos de tre deltagande skolformerna. En del i denna osäkerhet kan vara att de årliga kontinuerliga träffarna och den naturliga inputen vid dessa tillfällen försvinner. För att bistå våra verksamheter i att hålla i, planerar Utbildningsförvaltningens Projektorganisation under ledning av delprocessledaren för fokusområdet Entreprenöriellt lärande starta upp ett pilotprojekt "EL-lyftet" under hösten 2015. Detta kommer att innebära att de FoU-programdeltagare som vill kommer att bli erbjudna en handledarutbildning under hösten, för att sedan under våren 2016 bli ansvariga för varsin grupp på max sex personer. Denna grupp kommer att träffas två – tre gånger under våren för att diskutera, utveckla och sprida det entreprenöriella lärandet.

SLUTSATS

Utifrån ovanstående tankar om vad Landskrona behöver göra för att hålla i, så blir Landskronas nästa steg:

- Utveckling och spridning av fokusområdet Entreprenöriellt lärandet sker genom olika delprojekt, däribland "EL-lyftet".
- Målfokusering, vi vill sätta mål så att vi vet att det entreprenöriella lärandet påverkar barn och elevers måluppfyllelse positivt.
- Profilering, med vilket menas att externt synliggöra det entreprenöriella lärandet i skolformerna.

Christian Olsson

Projektchef Landskrona

LAPPLANDS GYMNASIUM

BAKGRUND

Lapplands Gymnasiums tanke med att gå med i FoU-programmet var dels att få stöd i arbetet med att nå upp till målbilder som den lokala gymnasienämnden formulerat och dels att via programmet få till stånd en utveckling i riktning mot ett entreprenöriellt förhållningssätt på alla våra fyra skolor. Avgränsningen för vår del blev att fyra av tio enheter har deltagit i programmet med uppdraget att sprida erfarenheter och kunskap till de övriga enheterna. De för FoU-programmet övergripande målformuleringarna var följande:

- Att entreprenöriell pedagogik (entreprenöriellt förhållningssätt) är implementerad i de medverkande skolorna
- Att elever upplever en givande skolgång och bra skolmiljö
- Att vi kan se en ökad måluppfyllelse bland elever
- Att vi kan se en ökad genomströmning av elever inom gymnasieskolorna
- Att fler elever har behörighet till högre studier
- Att en (metod-)handbok om entreprenöriellt lärande för lärare och skolledare, samt för systemnivå, tas fram.

Dessa ligger mycket väl i linje med de för Lapplands gymnasieförbund formulerade målsättningarna. Vår tanke var att via de administrativa systemen kunna mäta genomströmning, betygsresultat och behörighetsgrad över de tre år som FoU-programmet varade. Tyvärr har problematik i samband med byte av skoladministrativt system och implementering av Gy11 gjort att vi inte kan använda den typen av hårda data för att bedöma vilka resultat som uppnåtts. Osäkerheten i rapportering och frånvaron av historik gör att dessa bedömningar blir alltför osäkra. I stället har vi valt att göra en mer narrativ utvärdering som till största delen bygger på hur de i programmet deltagande lärarna upplever att förhållandena och resultaten har förändrats. Utöver det har förändringar i elevernas svar i den relativt omfattande undersökningen PESOK, pedagogiskt och socialt klimat i skolan, vägts in. Även när det gäller PESOK-undersökningen finns det svårigheter att dra alltför stora slutsatser eftersom svarsfrekvensen är lite för låg och varierar mellan åren.

RESULTAT

Gemensamt för alla de deltagande enheterna är att de tycker sig se en positiv utveckling inom ett antal områden. Redovisningen från enheterna varierar i

upplägg och omfattning men det finns en samsyn då det gäller följande områden:

De kollegiala diskussionerna kring inre och yttre motivation, medarbetarskap och samarbetsförmågens betydelse har ökat.

Lärarnas nyfikenhet för varandras verksamhet har ökat.

Kunskapen kring formativt lärande och entreprenöriellt förhållningssätt har ökat på skolorna, även till viss del utanför deltagande enheter på de större skolorna.

Tre av fyra enheter redovisar att känslan är att närvaron ökat när eleverna arbetar utifrån ett entreprenöriellt förhållningssätt!

Elever som är delaktiga i sitt eget lärande och har en större grad av inflytande upplevs nå längre i sitt lärande.

Elevernas kreativitet, engagemang och mod upplevs öka när metoderna förändras så att fokus ligger på de möjligheter som varje kurs och varje lektion kan innebära, i stället för att förhålla sig till ett färdigt koncept som inte går att förändra i någon större omfattning.

ANALYS

Något som vi i olika sammanhang pratar om är skolkultur. Ofta omnämns dessvärre skolkulturen som något som dels förhindrar utveckling och förnyelse och dels befäster hierarkier och stuprörstänkande inom den egna skolan. En organisation vars kärnprocess handlar om utbildning och lärande borde, kan man tycka, i stället vara en organisation som mycket väl hanterar kollegialt lärande och borde dessutom vara mycket väl framme då det gäller att anamma vad skolforskare lyfter fram som viktiga områden för att förbättra skolans resultat. Att det område som vi hittills har haft svårast att nå framgång inom är spridningen till de enheter som inte varit med i projektet förstärker till en del det synsättet.

En annan del av skolkulturen är att mycket av det arbete som ska utvärderas beskrivs i form av genomförda aktiviteter. Dvs. den djupare analysen av vad aktiviteterna ledde fram till för typ av utveckling el-

ler förändring av resultat syns alltför sällan i någon större utsträckning. Så är även fallet i delar av de redovisningar från de deltagande enheterna som ligger till grund för denna sammanfattande rapport.

Det som då är speciellt glädjande ur ett huvudmannaperspektiv är att upplevelsen av att vara med i programmet – och att utifrån det organisera lärande diskussioner på hemmaplan i form av inslag på personalkonferenser, pedagogiska caféer, digitala forum och liknande – verkar ha fått en positiv effekt på den ”lokala skolkulturen”. Deltagarna vittnar om en större öppenhet och nyfikenhet på varandras arbete. De beskriver större andel ämnesövergripande arbete och även mer av det som brukar beskrivas som ”skarpa projekt” dvs. projekt med mottagare utanför skolans ramar. De beskriver också mer kollegialt arbete kring bedömningar, och framförallt beskriver samtliga att förhållningssättet förändrats och att förståelsen för processerna och mekanismerna som påverkar lärandet har ökat. Det finns i dag ett klart större entreprenöriellt och formativt fokus inom de enheter som deltagit i FoU-programmet. Enheterna beskriver även att denna förändring har haft en positiv utveckling på engagemanget och närvaron hos eleverna vilket enligt min uppfattning är en förutsättning för att uppnå de övergripande målen med programmet. Inför starten ställdes frågan inom organisationen om vi ville arbeta med att forma en skolkultur där elever vill, kan och vågar. Min försiktiga samlade analys är att vi tagit ett viktigt kliv i den riktningen. Den relativt stora satsningen i form av att fyra enheter av tio deltagit i projektet verkar ha gett en tillräckligt stor kritisk massa för att kunna initiera en förändring av vår lokala skolkultur i en positiv riktning. Begreppen formativ bedömning och entreprenöriellt förhållningssätt är definitivt implementerade i stor utsträckning inom organisationen. Min uppfattning är att vi därigenom till stor del definierat hur vi ser på begreppet kunskapssyn. En av de viktigaste grundpelarna är att det finns en stor samsyn kring det faktum att entreprenöriellt förhållningssätt är just ett förhållningssätt som mer klagör hur i stället för vad, dvs. vi kan tillämpa förhållningssättet i många olika kontexter.

Området är därmed inte ett specifikt kunskapsområde i den bemärkelsen att vi behöver behärska ett antal teoretiska fakta utan mer ett en fråga om att vi vill se lärare som:

- vill – att alla elever ska utvecklas så långt som möjligt och vill att eleverna ska känna glädje, engagemang och delaktighet i sitt eget lärande
- kan – coacha och leda elevernas lärande och hjälpa dem att se sina styrkor och utvecklingsområden
- vågar – gå utanför sin bekvämlighetszon och utanför de traditionella sätten att lägga upp undervisning och bedömning

Min bedömning är att vi genom att delta i FoU-programmet kunnat få en relativt stor grupp av lärare att röra sig i den riktningen. Det har självklart redan tidigare funnits enstaka individer som varit relativt långt framme inom delar av området men vi har inte tidigare haft så pass stort genomslag och vi har inte heller tidigare haft ett gemensamt språk och en gemensam förståelse för vad entreprenöriellt lärande är för något. Vi kan även se spår av att det kommer att föra med sig positiva effekter för elevernas resultat, men som nämnts tidigare så har vi i dag tillgång till alldeles för lite tillförlitlig statistik för att kunna dra tydliga slutsatser.

FRAMTID

Ett projekt av den här typen har som det mesta en början och ett slut. För Lapplands Gymnasium handlar det nu om att tillsammans hålla i och hålla ut för att inte slutet av FoU-programmet även ska bli slutet på den positiva utveckling vi har sett.

Vi har ett par utmaningar kvar att hantera och där är spridningen till de enheter och lärare som ännu inte börjat sin resa mot ett entreprenöriellt förhållningssätt den kanske största!

Eftersom en stor del av den här rapporten bygger på upplevda förändringar behöver vi även enas om vilka hårda värden som vi kan följa över tid för att säkerställa att utvecklingen även framgent präglas kollegialt lärande för att nå fram till ett läge där entreprenöriellt förhållningssätt genomsyrar hela vår verksamhet och att vi även rör oss i riktning mot en lärande organisation.

De effekter som gruvindustrin för med sig är att båda de två största gymnasieskolorna kommer att hamna inom de områden där byggnader inte kommer att stå kvar och därigenom behöver både Gällivare och Kiruna kommun bygga nya skolor inom en inte alltför lång tid. Det ger en unik möjlighet att forma skolmiljön så att den i så hög grad som möjligt bidrar till att det entreprenöriella lärandet kan växa. På det sättet kan vi genom att vara delaktiga i formandet av nya lokaler skapa oss ännu bättre förutsättningar för att lyckas med att utveckla skolkulturen i en positiv riktning!

När det gäller utvecklingens effekt på elevernas resultat så bygger vi nu successivt upp data som går att analysera ända ner på individnivå för att kunna föra lärande samtal kring vad som påverkar elevernas resultat, upplevelser av delaktighet och möjlighet till inflytande på bästa sätt. Vidare kommer vi på ett tydligare sätt att följa upp hur rektor organiserar sin kommunikation med enheterna och säkerställa att dialogen handlar om entreprenöriellt förhållningssätt och formativa processer kring lärandet.

Bert-Olov Ström

Gymnasiechef Lapplands gymnasium

LULEÅ KOMMUN

STRATEGI FÖR LÄRANDE I LULEÅ KOMMUN

Luleå kommun startade 2007 ett arbete med att ta fram en långsiktig vision för Luleås framtid. Arbetet resulterade i Vision Luleå 2050, en vision som ger en bild av framtidens samhälle så som vi vill ha det; ett attraktivt, växande och hållbart Luleå.

För att kunna arbeta framåt enligt visionens målområden har visionen gjorts mer konkret genom att fyra riktningar arbetats fram som visar vad som är avgörande att prioritera halvvägs till visionen. Riktningarna är i sin tur ramen för ett antal program. Dessa program beskriver mer konkret vad kommunen ska satsa på fram till år 2020, en deletapp på vägen till Vision Luleå 2050.

Riktningarna och programmen blir tillsammans kommunens nya översiktsplan. De ger en struktur för arbetet med hållbar samhällsutveckling och blir en del av Luleå kommuns styrmodell för att skapa trygghet genom att rätt beslut tas och rätt sak genomförs i rätt tid!

I program E – En ledande nordlig region – finns ett övergripande mål som gäller för alla nämnder och bolag i kommunen: Att skapa förutsättningar för en bred och växande arbetsmarknad.

Här ska finnas arbete för 10 000 nya Luleåbor, studenter och pendlare. Här ska företagsledare, organisationer och styrelser välja att investera och utveckla sina verksamheter. Luleåregionen ska vara ett nav för tillväxt, kunskap och kompetens.

I programmet beskrivs kommunens inriktning för näringslivsutveckling, en god kompetensförsörjning och ett mångkulturellt samhälle. Programmet beskriver också hur kommunen ska arbeta för att tillvarata och stimulera människors entreprenörskap.

ENTREPRENÖRSKAP – DET HÄR SKA LULEÅ KOMMUN ARBETA FÖR FRAM TILL 2020:

- Alla medborgare ska ha möjlighet att skapa tillväxt och företagande.
- Luleå kommun ska därför satsa extra på bl.a. följande punkter de närmaste åtta åren:
- Alla elever ska erbjudas möjlighet att driva UF-företag.
- Kommunens skolor ska arbeta med entreprenörskap i utbildningen.
- Utveckla samverkan och mötesplatser mellan skolan, näringslivet och det omgivande samhället.
- Genomföra en årlig aktivitet för unga som visar vad entreprenörskap och entreprenörer innebär.
- Skapa en mötesplats för ännu inte etablerade inom kreativa branscher.

- Arbeta för en etablering av en institution för dans.
- Stimulera nätverk och samverkan mellan företag från olika branscher.
- Knytta studenterna till Luleås arbetsmarknadsområde genom att erbjuda examensarbete, praktik och mentorskapsprogram.
- Verka för att vara en europeisk nod för den digitala industrin.

Arbetet med att utveckla ett entreprenöriellt förhållningssätt och entreprenörskap i Luleå kommun som beskrivs ovan stämmer väl överens med det vi ska hantera i skolan utifrån läroplanens mål och riktlinjer.

”Skolan i Luleå” har arbetat med att utveckla styrning och ledning med fokus på entreprenöriellt lärande och entreprenörskap. Fokusområdena i arbetet har varit inflytande och delaktighet, varierad undervisning, formativ bedömning samt kollegial samverkan.

STRATEGISK PLAN FÖR ARBETET MED ENTREPRENÖRIELLT LÄRANDE

Genom att delta i FoU-programmet har Skolan i Luleå fått möjlighet att systematisera arbetet med det entreprenöriella lärandet och entreprenörskapet, och införliva det i det systematiska kvalitetsarbetet.

Vi har använt oss av Skolverkets modell och utgått ifrån frågeställningarna:

Var är vi? – Analysera – vad kan vi identifiera som utvecklingsområden för att utveckla det entreprenöriella lärandet?

Vart ska vi? – Planera – utgå från styrdokumentet – på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.

Hur gör vi? – Genomföra – Formulera aktiviteter och förväntade effekter, tydliggöra ansvar, dokumentera och följa upp.

Frågorna har hanterats på alla nivåer i styrkedjan; kommungemensam, förvaltning, verksamhetsområde, rektor och lärar- och elevnivå.

En kontinuerlig dokumentation har genomförts av de pågående processerna på samtliga nivåer då

nya utvecklingsområden har identifierats och prioriterats.

”Valet står mellan att låta saker bara hända, eller själva välja vägen för de nya möjligheterna och utmaningarna” (Luleå kommun, Vision 2050)

VERKSAMHETSTEAM ÅRSKURS 7–9

Inledning

Rektorerna för årskurs 7–9 arbetar i ett rektorsteam under ledning av verksamhetschef och verksamhetsutvecklare. Teamet har under tre år identifierat gemensamma utvecklingsområden som samtliga skolor prioriterat och arbetat med. Ett av dessa utvecklingsområden har varit det entreprenöriella lärandet och entreprenörskap som man fördjupat sig i utifrån några olika perspektiv.

Arbetet startade hösten 2012 med en fördjupning i vad det kan innebära ”Att vara elev, lärare och rektor i en entreprenöriell skola” (2012–2014). Därefter fortsatte teamet att arbeta med vad det kan och ska innebära ”Att leda en entreprenöriell skola” (2013–2014). Vid de kontinuerliga avstämningarna och utvärderingarna framkom att ett entreprenöriellt lärande, ett entreprenöriellt förhållningssätt och entreprenörskap handlar om ledarskapet i förändringstider. Rektorsteamet har därför under det senaste läsåret (2014–2015) fördjupat sig i ”Att leda i och för förändring”.

Att leda i och för förändring

Luleå kommun har en modig och uppfordrande ”Vision 2050”, unik i sin långsiktighet, ambition, bredd och djup. Visionens riktningar och program fångar på ett flertal ställen upp skola, lärande och utbildning. För skolans del är det framför allt tre strategiska områden som har särskild tyngd i den Nya Översiktsplanen:

1. Lärande & Entreprenörskap
2. Teknik & Innovation
3. Internationalisering

Syfte

Syftet med satsningen ”Att leda i och för förändring” för rektorer i åk 7–9 har varit att under 12 månader göra en djupdykning i vad skolan och dess chefer konkret kan göra för att Luleå ska lyckas bli en av de viktigaste svenska kustregionerna och en förebild nationellt och internationellt – inte i stället för läroplansuppdraget, utan dessutom. Satsningen har syftat till att skolans viktigaste ledare vässar sin kompetens i att leda en skolverksamhet i förändring som kännetecknas av fokus på ovanstående tre strategiska områden.

Innehåll

Under hela perioden har ett antal olika fokusområden stått i centrum för rektorernas arbete. Dessa har brutits ned på en mer detaljerad nivå av deltagarna själva, i dialog med förvaltnings- och kursledning.

I ljuset av Vision 2050 har mycket naturligt kretsats kring bland annat:

- Luleås ”Vision 2050”
- Nuläges- och behovsanalys, självskattning, bl.a. SKLs LIKA-verktyg
- Transformativt (förändrings-) ledarskap
- Trender inom utbildning
- Skolans digitalisering
- Kvalitet i lärandet
- Professionens professionalitet
- ”Agenda 2020”

Uppdrag

Under hela perioden har gruppen av rektorer arbetat med ett långsiktigt uppdrag som har löpt parallellt med de fasta aktiviteterna. Uppdraget har varit att ringa in en detaljerad och tidsatt personlig plan för:
- Hur kommer jag som rektor att arbeta med att förverkliga Luleås Vision 2050?

Med tanke på det mycket långa perspektivet i Vision 2050 tar detta uppdrag fasta på ett mer närliggande mål: 2020. Vi har valt att kalla det för ”Agenda 2020”. Denna process har handlat om att individuellt och personligt identifiera och konkret formulera det nya kommunala uppdraget för en 7–9 rektor i Luleå.

RESULTAT

Agenda 2020 – i praktiken

Syftet med insatsen ”Att leda i och för förändring” har varit att göra en djupdykning i hur skolans chefer – utöver vad som stadgas i läroplansuppdraget – rent konkret kan göra för att Luleå ska lyckas bli en av de viktigaste svenska kustregionerna och en förebild nationellt och internationellt.

Satsningen har syftat till att de medverkande rektorerna vässar sin kompetens i att leda en skolverksamhet i förändring. Utöver input, workshops och andra ingående aktiviteter som har varit en viktig del i processen har varje medverkande rektor arbetat individuellt med en uppgift som ska presenteras i slutet av insatsen, september 2015.

Denna uppgift har handlat om att varje rektor reflekterar kring, formulerar och slutligen kommunicerar på vilket sätt man personligen kommer att ta sig an det komplexa och utmanande förändringsledarskapet det innebär att leda en skola i förändring i Luleå.

Nedanstående fem moment ska varje rektor i sin Agenda 2020 fånga upp:

1. Analys av den egna organisationens nuläge och framtida behov
2. En inventering av den egna verktygslådan
3. Reflektioner kring det egna stöd- och kompetensbehovet
4. Tydliggörande av mål och insatser (organisation och rektor)
5. Reflektioner kring uppföljning och kvalitetssäkring

En chef agerar aldrig helt oberoende av kontext, varför ett visst fokus kommer behöva ligga på organisationen och hur man som rektor tänker sig "Framtidens skola". Framför allt är det dock individen, rektorn, som står i centrum för Agenda 2020.

Den 8 september avslutas projektet och då kommer också rektorerna att presentera dessa agendor för varandra samt kommunalråd, skolchefens ledningsgrupp, m.fl. Här kommer det också ske ett samtal mellan alla parter om de utmaningar som Luleås skolor står inför och hur vi gemensamt framöver kan agera för att möta dessa utmaningar i "Framtidens skola".

STADSÖSKOLAN ÅRSKURS 7-9

Bakgrund

I Luleå kommuns arbete med Vision 2050 ges en bild av framtidens samhälle och skola för ett attraktivt, växande och hållbart Luleå. I visionen är skolan en mycket viktig del vilket också lyfts fram i högstadieskolornas arbete med Agenda 2020 som är ett delmål på vägen till visionen.

Stadsöskolan arbetar målmedvetet och långsiktigt för att förbättra kvaliteten och sina resultat och bli en skola i tiden. Det som framförallt driver utvecklingen framåt är våra styrdokument men på senare tid också de mål och visioner som Luleå kommun formulerat genom Vision 2050 och som är en naturlig bas för vårt arbete. Stadsöskolans elever ska få en så bred, bra och meningsfull utbildning som möjligt. En utbildning som rustar dem för de krav som framtiden kommer att ställa på dem.

Stadsöskolan har därför valt att prioritera det entreprenöriella lärandet för att öka elevernas motivation, fördjupa deras kunskaper och därigenom också öka måluppfyllelsen och förbättra kunskapsresultaten. Eleverna ska genom denna inriktning känna att det som de lär sig är meningsfullt.

I höstas inför skolstarten och efter en föreläsning av Per-Gunnar Hallberg, Umeå universitet, satte vi upp vissa fokusområden att jobba kring. Dessa fokusområden var:

- Relationer
- Arbetet med DU-uppgifter³
- Eleverna som medarbetar till varandra och till läraren
- Elevinflytande
- Retoriken
- (Nya arenor för vårt arbete)

Vi valde att se på detta som två stora områden:

- Elevinflytande (formellt och informellt)
- Förhållningssätt (entreprenöriellt) i klassrummet. i det begreppet ingår relationsskapande, DU-uppgifter, arbetssätt som gör eleverna till medarbetare till varandra och även till läraren, hur vi pratar, vilka begrepp vi använder för att motivera och stimulera samt ett medvetet tänk kring att lyfta vårt arbete utanför klassrummet.

Vår tanke har varit att om vi medvetet ändrar vårt förhållningssätt i klassrummet kommer vi att höja motivationen, engagemanget och därmed också kunskapsnivån hos eleverna. Vi får elever som vill lära för livet!

Processer

Under läsåret har vi på olika sätt arbetat fram en samsyn och en gemensam förståelse för kunskap och lärande med ett särskilt fokus på det entreprenöriella lärandet. Vi har deltagit i SKL:s satsning PRIO och därigenom identifierat utvecklingsområden inom det entreprenöriella lärandet. Ett av de större områdena har varit samverkan/kollegialt lärande samt elevinflytande. Dessa två områden har löpt som en röd tråd genom allt arbete på Stadsöskolan.

Vi har medvetet arbetat med det genom att lärarna kontinuerligt möts i fasta grupper. De har genomfört lektionsobservationer hos varandra för att särskilt fokusera på fokusområdena entreprenöriellt lärande och elevinflytande och fört efterföljande strukturerade samtal med varandra.

På samtliga möten på skolan med lärare har det entreprenöriella lärandet/förhållningssättet och elevinflytandet stått som en fast punkt på dagordningen. Pedagogerna har vid två tillfällen under läsåret fått göra en självskattning utifrån fokusområdena för att analysera sitt nuläge och identifiera utvecklingsmöjligheter.

Dessa självskattningar har tillsammans med utfallet av klassrumsobservationerna utgjort underlag för medarbetarsamtalen. Rektor har då fått möjlighet att tillsammans med läraren samtala om respektive lärares styrkor och utvecklingsområden.

³ DU-uppgifter kopplar till elevens erfarenheter och livsvärld. Se *Entreprenöriell pedagogik i skolan – drivkrafter för elevers lärande*, s. 97-99 (Falk-Lundqvist et al 2011).

Resultat

Det har snart gått ett helt läsår då dessa begrepp varit i fokus vårt arbete och vår reflektion är att vi än så länge inte kan mäta huruvida det påverkat kunskapsresultaten eller ej då det är för kort tid. Däremot kan vi utläsa ett resultat vad gäller processerna och de mål som finns i kapitel 1 och 2 i läroplanen.

Vår lokala trivselenkät (år 4–9) visar att våra elever trivs mycket bra på skolan, de känner att de har någon vuxen att prata med och att de får den hjälp som de behöver för att klara sitt skolarbete. Vi strävar nu efter att vårt fortsatta arbete ska ge förbättrade resultat över tid vad gäller trivsel på skolan (93,2 procent), arbetsklimatet (87,8 procent), trivsel med undervisande lärare (96,2 procent) samt elevinflytande vad gäller undervisningen (87,5 procent). Resultaten är generellt goda men vi ser en utvecklingspotential, som vi tror kommer att avhjälpas med vårt långsiktiga arbete med just elevinflytande och förhållningssättet i klassrummet.

Det vi dock ser som ett gott resultat av vårt utvecklingsarbete är att det hos pedagogerna finns en förtroenhet med begreppen entreprenöriellt lärande och elevinflytande, vilket är en förutsättning för att förändring ska kunna ske. Tack vare förtroendet med begreppen kan vi se en förändring/vilja till förändring i sättet att bedriva lektioner och tankar kring detta.

Vi ser också att lektionsobservationerna gett en större öppenhet i samtalen kring hur man håller sin lektion och varför man gör det på det sättet.

Öppenheten mellan pedagogerna har också smittat av sig på klimatet i klassrummet där vi kan notera ett mera medvetet förhållningssätt till eleverna. Sättet att ställa frågor och typen av frågor man ställer har förändrats till ett sätt som gör eleverna mer delaktiga i arbetet och därmed också mer engagerade. Vi tycker oss även notera att ett förändrat och mer medvetet förhållningssätt till kunskaperna hos eleverna vilket vi på sikt tror kommer att påverka kunskapsresultaten i positiv riktning.

De finns även med som punkter att observera och diskutera när vi gör klassrumsobservationer. Och sist men inte minst så finns de givetvis med i underlaget för medarbetarsamtalen – dels i form av en självreflektion som varje medarbetare ska göra och dels som samtalsunderlag utifrån det som framkommit vid klassrumsobservationerna. Tack vare förtroendet med begreppen kan vi se en förändring/vilja till förändring i sättet att bedriva lektioner och tankar kring detta.

Pedagogerna har ett mera medvetet förhållningssätt till eleverna – sättet att ställa frågor och typen av frågor man ställer har förändrats till ett sätt som gör eleverna mera delaktiga i arbetet och därmed också mer engagerade. Vi tycker oss se ett förändrat

och mer medvetet förhållningssätt till kunskap hos eleverna som vi på sikt hoppas påverkar kunskapsresultaten i positiv riktning.

Analys

Vi anser oss vara på god väg mot ett mer etablerat entreprenöriellt förhållningssätt. Många av läsårets projekt har samverkat och gemensamt fört oss i riktning mot det entreprenöriella. Lärarna har inte alltid upptäckt sambanden mellan de pågående processer men skolan mera systematiskt utvärderat processerna har man kunnat utläsa och se sambanden mellan de olika insatserna.

Vi inser dock att vi inte är framme utan detta är något som kommer att övergå från att vara ett projekt till att bli en del av våra utvecklingsarbeten. Höstterminen kommer att börja med startar med att vi återkopplar till läsåret 2014/2015. Det vi redan nu har identifierat är att arbetet med lektionsobservationerna kommer att fortsätta och utvecklas genom ett mer systematiskt och målinriktat efterarbete. Vi kommer att öka antalet möten mellan lärarna för att säkerställa behovet av samverkan och det kollegiala lärandet. Vi kommer också att fortsättningsvis fortsätta med återkommande självskattningar för lärarna.

GYMNASIESKOLAN – HANDELS- OCH ADMINISTRATIONSPROGRAMMET

Bakgrund

Några lärare inom handels- och administrationsprogrammet hade innan beslutet kom att vi skulle delta i Ifous FoU-program önskemål om att få delta i kursen "Entreprenöriellt lärarande", 7,5 hp vid Luleå tekniska universitet, LTU. Den inre motivationen och intresset hos flertalet pedagoger för att utveckla och fördjupa arbetet med det entreprenöriella lärandet fanns redan vid uppstarten av forskningsprojektet.

Handels- och administrationsprogrammet har under många år arbetat med systematiskt kvalitetsarbete där fokus bland annat har varit näringslivskontakter och Arbetsplatsförlagt lärande, APL.

Resultat

I utvärderingar, avstämningar och analyser av de pågående processerna bland deltagande lärare och elever är de tre identifierade områden som särskilt framträder som framgångsrika:

- Struktur och kultur
 - ledarskap och organisation
- Medarbetarskap, samverkan och kollegialt lärande
- Förhållningssätt

Analys

Struktur, kultur, ledarskap – organisation:

I arbetet med att utveckla ett entreprenöriellt förhållningssätt har rektor haft en stor betydelse. Genom att stödja och utmana sina lärare och aktivt delta i processerna och arbetet har en kontinuitet och långsiktighet skapats. Rektor har kontinuerligt under medarbetarsamtal och lönesamtal fokuserat på detta utvecklingsarbete.

Organisationen inom Handels- och administrationsprogrammet har de senaste åren förändrats till ett arbetslag genom att programmet har en arbetslagsledare, egna kärnämneslärare inom SV/EN och MA som tillhör programmet, förutom karaktärsämneslärare.

Rektor har involverat lärarna i ett större ansvarstagande genom att uttalade ansvar finns till exempel inom områden som arbetsplatsförlagt lärande (APL), Lärlings, Yrkesintroduktion och Branschråd.

Samverkan med arbetslivet via handelsbranschen har utvecklats och stärkts, Handels- och administrationsprogrammet har blivit certifierade av Svensk Handel där samverkan med de lokala arbetsgivarna är grundstenen i certifieringen. Samverkan med branschen gör att arbetet för både elever och lärare blir verklighetsförankrat och meningsfullt och driver utvecklingen inom programmet åt rätt håll.

Medarbetarskapet, samverkan och kollegialt lärande;

Pedagogerna arbetar kontinuerligt med olika ämnesövergripande projekt, bland annat har ett projekt följt med under tiden med Ifous FoU-program: "Produkten". Projekt "Produkten", har under hela projekt-tiden utvecklats genom återkommande pedagogiska samtal och reflektioner i arbetslaget. I dag är pedagogerna t.ex. överens om att inte finplanera upplägget eftersom de i utvärderingarna kan utläsa att eleverna inte upplever att de har ett tillräckligt stort inflytande.

Medarbetarna har under Ifoustiden ändrat fokus från att tidigare ha summerat vad eleven gjort bra och vad eleven gjort mindre bra till att eleven i dag utvärderar sin prestation själv och även lämnar förslag till förbättringar. Förbättringsförslagen arbetar sedan pedagogerna vidare med i arbetslaget. Andra goda exempel på kollegialt lärande är den sambedömning som påbörjats.

Det kollegiala lärandet har också gjort att lärarrollen genom både planering och bedömning stått i fokus. Vad bedömer vi? Hur ställer vi våra frågor? Vilka förmågor får eleverna möjlighet att visa genom våra uppgifter? Hur fångar vi de "Big five" i våra bedömningar? är några viktiga frågor som stått i fokus i de pedagogiska samtalen. Lärarna upplever en stor flexibilitet inom sitt arbetslag, det är högt i tak och man känner också en ökad trygghet i gruppen.

Det ständigt pågående systematiska kvalitetsarbetet med delaktiga pedagoger har gjort att arbetet

sker systematiskt och långsiktigt. Som lärare är man van att sätta upp mål och aktiviteter samt utvärdera sitt arbete flera gånger varje läsår för att identifiera förbättringsområden. Genom att också göra eleverna delaktiga i det systematiska kvalitetsarbetet har många goda förbättringsområden identifierats: "Jämnare arbetsbelastning", "Göra mer praktiska saker, gå ut och göra saker. Man lär sig bäst av det man ser och gör".

Förhållningssätt;

För att fånga hur eleverna upplevt lärarnas förhållningssätt så har en specialpedagog valt att intervjua samtliga elever. Här följer några av de vanligast förekommande citaten: "Vi känner nog våra lärare bättre än andra elever på andra program", "Vi får höra att vi är duktiga, lärarna hjälper oss att nå målen", "Vi känner oss sedda och respekterade".

Under resans gång har både jag som rektor och pedagoger fått bekräftat att vi är på "rätt spår". Givande har varit att träffa kollegor från övriga landet och samtala med dem om pedagogiska frågor och dilemman. Det har också varit givande att åka iväg och reflektera tillsammans i gruppen under FoU-programmets seminariedagar.

SAMMANFATTANDE RESULTATANALYS

Vi har i vår sammanfattande analys valt att fokusera på processerna och hur det entreprenöriella lärandet och det entreprenöriella förhållningssättet utvecklats. Att dra några slutsatser gällande kunskapsresultaten känns inte relevant efter så kort tid. Vi tror att många parametrar samverkar.

I Luleås skolor har vi goda resultat i förhållande till övriga landet. Vi har en hög lärarbehörighet och vi har under många år genomfört stora kompetensutvecklingsinsatser, inte bara inom entreprenörskap utan också vad gäller t.ex. formativ bedömning, matematik – teknik och naturvetenskap, värdegrund och elevinflytande.

Sammantaget kan vi konstatera att det entreprenöriella förhållningssättet står i fokus på våra skolor, inte bara i de deltagande skolorna utan också i många andra. Vi kan också utläsa i våra enkäter och elevintervjuer att eleverna upplever en mer meningsfull skola men att elevinflytandet fortfarande behöver förstärkas och utvecklas.

Vi kan också utläsa att eleverna känner en större motivation genom ett entreprenöriellt lärande. Lärprocesserna blir mera kreativa och skapande och det ämnesövergripande arbetet ökar vilket gör att samverkan mellan lärare och det kollegiala lärandet ökar. Samverkan inom skolan, mellan skolorna, med andra förvaltningar och med det omgivande samhället är en av de viktigaste områdena som vi behöver utveckla.

Ytterligare en faktor som framkommer är ledarskapets betydelse som tydligt kan utläsas. Om inte rektor deltar så blir detta bara ett litet övergående projekt som drivs av några eldsjälar över en tid.

Med en rektor som stöttar och utmanar så har det entreprenöriella lärandet och förhållningssättet stora möjligheter att bli en självklar naturlig plattform för skolan.

Avslutningsvis vill vi betona att detta projekt inte är något övergående. Skolan står inför många och stora utmaningar och förändringar som bland an-

nat kräver ett starkt ledarskap, ett kollegialt lärande, samverkan med det omgivande samhället och en stor delaktighet och inflytande av alla involverade – ”Ett entreprenöriellt lärande och förhållningssätt” – då kan vi genom ”Att leda i och för förändring” ta skolan in i framtiden!

Ann Isaksson Pelli

Verksamhetsutvecklare, Barn- och utbildningsförvaltningen, Luleå kommun

LÄRANDE I SVERIGE – REALGYMNASIET NORRKÖPING

Vilka förändringar har ni kunnat se i de skolor/organisationer som deltagit i FoU-programmet?

Kan dessa förändringar kopplas till arbetet inom FoU-programmet – och i så fall hur?

STEG 1: SORTERA EFFEKTERNA OCH RESULTATEN

- Finns det skillnader mellan a) ämnen, b) årskurser, c) klasser, d) pojkar/flickor, e) betyg, olika år – över tid, f) låga/höga betyg
Närvaron är avsevärt högre i TE12 än TE11 och TE13.
Teknikbetyget för TE12 sticker ut positivt.
Betygen är högre i TE12 generellt.
- Varför tror ni att dessa skillnader finns?
Sammansättningen av klassen. TE12 har väldigt få elever som spelar dataspel och har en studiemotiverad attityd.
Svenska och teknik har varit med mycket i projekt där vi arbetat entreprenöriellt.
Matematik har inte varit med i projekten.
- Vilka kopplingar ser ni till läroplansmålen om entreprenöriellt lärande?
- Vilka resultat är goda respektive mindre goda?
Argument?
Goda: Svenska och teknik.
De ämnen som har varit med i de entreprenöriella projekten verkar ha gynnat resultaten.
Vi har utvecklat projekten under flera år och därmed blivit bättre på det entreprenöriella vilket gynnat TE12. Vi har blivit tydligare i vår planering och i hur eleverna ska visa sina kunskaper.
Närvaron. Liten, homogen grupp. Positiv attityd där utgångspunkten är att man går till skolan och gör sitt bästa.

100 % examen i TE12. Vi har synliggjort att elevresultat och varje månad gått igenom detta och gjort en plan.

Mindre goda:

Matematik.

Kurserna blir svårare och svårare. Matematik har inte varit med i projekten och inte arbetats så entreprenöriellt med.

- Välj ut något/några kunskapsresultat!
Fortsätt med analysen!

STEG 2: AVGRÄNSA ANALYSEN

Jämför – tolka – förklara – problematisera

I FoU-programmet har vi arbetat med olika områden som karakteriserar ett entreprenöriellt förhållningssätt.

- Inre och yttre motivation. Motivationsfaktorer och motivationsskapande arbetssätt.
- Medarbetarskapet bland arbetskamrater och i den egna undervisningen.
- Ledarskap. Förändringsarbete och motstånd.
- Elevers möjligheter att påverka undervisningen.
- Kreativitet och estetiska lärprocesser.
- Kunskapssyn och bedömning.
- Samverkan inåt och utåt.

Ni kan ha valt att fokusera på några av dessa i ett eget lokala utvecklingsarbete. Börja med att identifiera vilka utvecklingsområden ni faktiskt arbetat med.

Diskutera sedan på vilket sätt arbetet med dessa kan kopplas till förändringar i kunskapsresultaten – dvs det ni analyserat i steg 1. Som stöd för diskussionen finns ett antal frågor nedan.

Utvecklingsområde 1 – motivationsskapande arbetsätt

Vilka förändringar har ni åstadkommit i arbetet med att utveckla motivationsskapande arbetsätt?

Vi har under hela treårsperioden arbetat i projekt. Vi har utvecklat en teknikblogg för att synliggöra resultaten. Eleverna får uttrycka sig i ett verktyg som är synligt för alla. Vi når då "riktiga" människor. Det ska vara läsvärt och intressant för externa läsare. Vi använder också den som faktabas och kommande årskurser får ta del av detta innehåll för att kommande årskurser ska kunna ha ett försprång och kunna komma ännu längre i projektet för varje år som går.

Vi har också utvecklat projektmodellen med tydliga roller.

På vilka sätt kan ni se det?

Eleverna ser att andra läser och får kommentarer från elever och externa vilket är motiverande. Kunskaperna sparas och kan användas i framtiden. Detta upplever eleverna som meningsfullt.

Elever som ser tidigare elevarbeten vill utveckla dessa och gör det ännu bättre.

Eftersom projekten bedöms i flera ämnen blir det mer motiverande för eleverna.

Varje individs bidrag blir synligt i bloggen men gruppens helhet blir också viktig.

På vilka sätt har dessa förändringar påverkat de kunskapsresultat ni valde i steg 1?

De kurser som ingår i projekten har nått högre resultat.

Vad finns för andra erfarenheter och forskningskunskap i relation till motivationsskapande arbetsätt? Hur överensstämmer det med era resultat?

Visible learning, formativ bedömning.

Vårt arbetsätt öppnar upp för alla inlärningsstilar där det finns bland annat teoretiska delar, det finns bilder, filmer och även praktiskt arbete som synliggörs.

Lärarsamarbete ger mer motiverade lärare som är en av de viktigaste faktorerna för att nå bra elevresultat.

Både elever och lärare arbetar tillsammans i ett medarbetarskap för att utveckla projekten. Det finns en flexibilitet.

STEG 3: SAMLAD ANALYS

Nu är det dags att ta en blick över helheten, sammanfatta och dra slutsatser. I detta steg ska ni också

blicka framåt. Vilket blir ert nästa steg? Hur håller ni processen vid liv efter FoU-programmets slut?

Vilka slutsatser kan dras av de genomförda analyserna?

Vi har stärkts i att vårt arbetsätt är en metod som ger bättre resultat och vi vill utveckla detta arbetsätt vidare.

Vilka utvecklingsområden kan identifieras?

- Synliggöra kunskaperna ännu mer. Synliggöra resultaten ännu mer och utveckla att alla kan kommentera mm. Genom att synliggöra alla elevarbeten ges möjlighet till en vidare samlad bedömning som alla ämnen kan dra nytta av.
- Synliggöra kunskapsutvecklingen över tid. Fortsätta arbeta med att utveckla faktasamlandet och se till att förädla, utveckla tidigare årskurser arbete. Synliggöra denna utveckling för eleverna.
- Utveckla det vetenskapliga förhållningssättet: Att redan från år 1 arbeta med det vetenskapliga skrivandet och förhållningssätt och utveckla detta under deras tre år.
- Identifiera elevernas lärtilar.

Vilka insatser behöver göras?

Med ökad faktavolym så behöver det rensas och tydliggöra det som är bra:

Utveckla arbetet med lärtilar. Att tidigt ta reda på elevernas lärtilar för att anpassa grupper och uppgifter efter detta. Även utveckla elevernas studieteknik i förhållande till lärtilar.

En utmaning är att utveckla studieron i detta arbetsätt.

Sprida vår teknikblogg till ny personal, fler skolor, "riktiga världen".

Vi behöver lägga mer tid för att utvärdera projekten och reflektera tillsammans för att kunna utveckla projekten. Hitta effektiva metoder för att dokumentera utvärderingarna så att man tar med sig detta in i nästa läsårsarbete.

Se till att eleverna använder tiden bättre och inte skjuter upp arbetet. Utveckla deras arbete tillsammans i gruppen och dra nytta av varandra.

Viktigt att rektor skapar grundförutsättningar som ger grund att skapa möjlighet till vårt arbetsätt, till exempel halvdagarspass och att schemat möjliggör lärarsamarbete.

På systemnivå så har vi ett koncept där det förväntas att vi arbetar i projektform.

Vilka effekter förväntar vi oss?

Mer motiverade, säkrare lärare.

Ökad trivsel och närvaro.

Bättre kunskapsresultat.

Att eleverna tar med sig projektarbetsformen och

det entreprenöriella lärandet i framtida arbetsliv och studier.

Utveckla elevernas vetenskapliga skrivande för att eleverna ska vara bättre förberedda inför vidare stu-

dier och som arbetsmetod i kommande yrken.

Jonas Eriksson

Utvecklingsansvarig, Realgymnasiet Norrköping

SUNNE

SG/Södra Viken är en skola med följande program: fordon- och transportprogrammet inriktning transport, naturbruksprogrammet inriktning skog, IM-programmet samt programmet Skog, mark och djur inom gymnasiesärskolan. Skolan har ca 200 elever och är belägen i Sunne kommun, Värmland.

BAKGRUND

För cirka tio år sedan började några lärare fundera på hur undervisningen skulle kunna bli mer intressant och hänga ihop för eleverna. Då var det vanligt att frånvaron var hög i de gymnasiegemensamma ämnena. Efter något år var ett ämnesintegrerat arbets sätt i projektform något som genomsyrade undervisningen på hela skolan. Detta har varit framgångsrikt; frånvaron sjönk och skolan blev mer attraktiv. När SG/Södra Viken gick med i Ifous FoU-program, Entreprenöriellt lärande var vår ambition att bli beforskade och få svar på vad vi gjorde bra och mindre bra i vårt ämnesintegrerade arbetssätt. Jag, i egenskap av rektor, och lärargruppen som har varit engagerade i projektet upplevde till en början att det som vi var med om de första träffarna förvisso var bra men att vi redan gjorde mycket av det som diskuterades. Under de tre åren vi har varit en del av programmet så har jag som rektor och även delar av personalen börjat ifrågasätta många av de sanningar som vi ansåg oss besitta. Var vårt upplägg med projekt hela tiden optimalt? Skapade vårt arbetssätt de bästa lärsituationerna? Var det rimligt att lägga så mycket tid på nya scheman, det vill säga formen, var fjortonde dag? Skulle vi kunna jobba entreprenöriellt trots ett schema med fasta positioner? Erbjud vi våra elever tillräckligt utmanande uppgifter?

RESULTAT

Att finna konkreta och tydliga resultat av vårt arbete med entreprenöriellt lärande har inte varit helt lätt. Vår resa kan anses vara en odysse som gått från att ha varit spikrak till ett ifrågasättande av vägval, gett oss möjlighet att få backa och även stanna upp för att se på kartan och ta ut en ny färdriktning som vi tror är den rätta. Vi anser att de tankeprocesser och nya insikter som vi fått i programmet har kommit att bli vårt resultat.

ELEVERNAS MÖJLIGHET ATT PÅVERKA UNDERVISNINGEN SAMT INRE OCH YTTRE MOTIVATION

Tre år tillbaka ansåg vi oss vara väldigt entreprenöriella med våra projekt där många ämnen arbetade tillsammans. Vissa projekt var förvisso mycket bra medan andra blev konstlade och uppgifterna utformade på ett sätt så att de lätt kunde bockas av. På så sätt kände lärarna att de hade gått igenom kursmålen och nått måluppfyllelse. I dag jobbar vi mer kräset vad gäller det ämnesintegrerade arbetssättet och har gått från kvantitet till kvalitet. Det ämnesintegrerade arbetssättet ses mer som ytterligare ett verktyg till att nå målen snarare än att integreringen är målet som det tidigare emellanåt blev. Dessutom har elevernas uppgifter blivit mer av öppna och utmanande karaktär både när vi väljer att jobba ämnesintegrerat men också när vi jobbar var och en för sig.

Denna variation av såväl ämnesintegrering som varje ämne för sig tror vi skapar en ökad motivation hos våra elever på grund av att även om själva ramen för uppgiften är utstakad så kan eleverna påverka arbetet i högre grad då uppgiften kan utföras på många olika sätt jämfört med tidigare.

Ett annat exempel på att öka graden av inre motivation och elevernas möjlighet att påverka undervisningen är elevernas arbete med en kolmila. Utifrån ett ämnesintegrerat arbete tog eleverna initiativ till att förlänga de tankar som väckts under arbetet kring "Skogen förr och nu" där flera ämnen ingick. Eleverna hade önskemål om att få bygga en kolmila och tog ansvar för hela processen från träd till försäljningen av egentillverkad kol vilket i sanning bör ses som entreprenöriellt när det fungerar som bäst.

RETORIK

Vi har blivit medvetna om vikten av att ha höga förväntningar på våra elever och att kommunicera detta ständigt. I dag är det flera lärare som presenterar studierna och examinationsuppgifterna som möjligheter till eleverna. Likaså så har många lärare börjat säga att detta skall vi göra tillsammans i stället för detta skall ni göra. En tämligen lätt åtgärd men som upplevs mycket effektiv. Möjligtvis har detta bidragit till en ökad trygghet hos eleverna när det gäller muntlig framställan. I enkätsvar så lyfter flera elever fram att de har utvecklat denna förmåga.

KUNSKAPSSYN OCH BEDÖMNING

Vikten av att tidsbegränsa elevernas arbetsuppgifter tydligare och arbeta mer med formativ bedömning är tydliga spår från FoU-programmet. Formativ bedömning är allmänt vedertaget som ett framgångsrikt sätt att öka måluppfyllelsen men projektet har givit en helhet som gjort att arbetet har utvecklats på ett bra sätt. Lärarna anser också att de fokuserar mer på förmågor för livet, personlig utveckling, utmana åsikter än bara säga att "du måste".

KREATIVITET OCH ESTETISKA LÄRPROCESSER

Några lärare upplever att de har ökat sin förförståelse och framför allt blivit inspirerade till att använda estetiska lärprocesser. Ett exempel på estetiskt uttrycksmedel som använts är kombinationen av drama och film där politiska mord genom tiderna gestaltades av eleverna i historia och som filmatiserades. Andra exempel är att uttrycka sin röst genom bild, det vill säga eleverna har fångat essensen av sitt arbete i bild och ibland kombinationen bild och poesi. Blogg är ett annat exempel på hur lärarna utmanat både sig själva och eleverna till andra uttrycksmedel än prov. Med andra ord, fler ser möjligheter att bedriva undervisningen på olika sätt och på många platser.

SAMVERKAN INÅT OCH UTÅT

SG/Södra Viken har en tradition med många kontakter med företag, föreningar, myndigheter osv. Det som FoU-programmet kan ha bidragit med är att vi har utvecklat ett mer aktivt samarbete med företag och andra samhälleliga instanser. Ibland sker av lärarna planerade studiebesök men vi utmanar också eleverna att aktivt söka upp företag och dess representanter för att dels få information, dels för att eleverna skall börja bygga upp nätverk. Ett exempel är när eleverna tränade sig att skriva jobbsökningar så gick de även till chefen för ett åkeri. Ett antal elever valdes ut av åkeriet och sedan skedde regelrätta anställningsintervjuer som till och med ledde till sommarjobb och eventuellt en längre anställning efter studietiden.

SAMMANFATTNING

Vårt arbete och inställning till projektet entreprenöriellt lärande har gått i vågor. Vid de gemensamma träffarna så har de som deltagit ofta blivit mycket inspirerade och gruppen har provat och diskuterat det som träffarna har gett. Tyvärr så har det varit svårt att sprida budskapet till övriga lärare men små frön har såtts och ibland har det kommit någon ny planta.

Frågan är för vår del vad som har påverkat vad i vårt utvecklingsarbete. Hade de förändringar som vi nu gjort skett även utan deltagande i projektet eller är det ökade kunskaper om entreprenöriellt lärande som varit avgörande till våra vägval? En rimlig analys är att det fanns ett behov av utveckling men att verktygen och argumenten för att välja en ny väg fylldes på i projektet.

Paradoxen som har inträffat på SG/Södra Viken är att vi i dag arbetar mindre ämnesintegrerat och i stället går mot ett mer traditionellt schema men ändå arbetar mer entreprenöriellt! Från att fokusera mycket på form så har vi ökat kunskaper och medvetenheten kring vikten av innehåll.

Morgan Andersson

Rektor Sunne gymnasieskola/Södra Viken

UPPLANDS-BRO KOMMUN

BAKGRUND

Upplands-Bro kommun har ungefär 28.000 invånare. Utbildningskontoret ansvarar för de elva olika skolor som finns i kommunen.

Hösten 2011 hade Upplands-Bro kommun, regelbunden tillsyn från Skolinspektionen. Flertalet av skolorna hade en hög kvalitet i samtliga delar av inspektionen.

Inspektionen av Broskolan visade dock på en rad utvecklingsområden.

Skolinspektionen har i beslut för Broskolan den 2 oktober 2011 förelagt kommunen att vidta åtgärder avseende följande bedömningsområden:

- Undervisning och lärande
- Grundläggande världen och inflytande
- Trygghet och studiero
- Särskilt stöd
- Bedömning och betygssättning
- Pedagogiskt ledarskap och utveckling av utbildning
- Personalkompetens
- Erbjudande av utbildning och uppföljning av elevernas närvaro

I samråd med rektor beslutade huvudmannen, dvs. kommunen, att Broskolan skulle delta i Ifous FoU-program Entreprenöriellt Lärande.

Syftet med deltagandet var inte den enskilda skolans behov utan en medveten satsning på att utveckla det entreprenöriella förhållningssättet i kommunens samtliga skolor.

SYFTE HUVUDMAN

Stödja skolorna i Upplands-Bro kommun i att utveckla entreprenöriellt förhållningssätt i undervisningen.

MÅL, HUVUDMAN

- Implementera entreprenöriellt förhållningssätt i kommunens samtliga skolor
- Ökad måluppfyllelse
- Antalet elever med behörighet till gymnasiet/högskola ökar

SYFTE BROSKOLAN

Med stöd från huvudman och deltagande i Ifous FoU-program utveckla undervisning, förhållningssätt och ledarskap.

MÅL BROSKOLAN

- Utveckla kvalitén i undervisning.
- Förbättra relationerna med elever och föräldrar
- Tydliggöra det pedagogiska ledarskapet
- Implementera entreprenöriellt förhållningssätt i undervisning och relationer

PROCESS, BROSKOLAN

Efter skolinspektionens besök upplevde hela organisationen ett behov av en samlad insats för struktur och vidareutveckling. Ifous FoU-program Entreprenöriellt lärande blev den samlande insatsen.

Huvudmannen erbjöd samtliga enheter i Upplands-Bro kommun att delta i FoU-programmet. Broskolan var den enda skolan som tackade ja.

Det som under hela processen varit en motor är seminarierna och de olika teman de haft.

Skolan startade en utvecklingsgrupp vars uppdrag var att implementera det entreprenöriella förhållningssättet i undervisning och relationer. Utvecklingsgruppen tillsammans med rektor har deltagit i samtliga seminarier och ambitionen har varit att på skolan träffas en gång i månaden. Arbetsgången har styrts i hög utsträckning av de teman eller uppgifter som arbetsgruppen fått vid seminarierna. Dessa har sedan i de olika ämnesgrupperna arbetats in i undervisningen.

Parallellt har vi deltagit i Matematiklyftet, verksamhetsförlagd utbildning (VFU) 7,5p. De som inte deltog i matematiklyftet var med i VFU. IKT har varit ytterligare ett utvecklingsområde. Vi har samarbetat med Caperio och haft utbildning, deltagit i deras arrangemang i samband med BETT-mässan i London. Från början var det utvecklingsgruppen som drev även IKT-utvecklingen. I dag är det ett av förstelärarnas uppdrag att driva utvecklingen med stöd av en arbetsgrupp.

Utvecklingsgruppen har under hela processen fått stöd i utvecklingen av seminarierna och de olika teman som belysts. För de övriga lärarna har uppgifterna och återberättandet av föreläsningar

varit motorn. Vi har haft förmånen att både Åsa Falk-Lundqvist och Per-Gunnar Hallberg föreläst och diskuterat direkt på skolan vid var sitt tillfälle. Åsa har även haft en föreläsning för samtliga lärare i Upplands-Bro kommun. Ett tydligt avtryck lämnade även en av doktoranderna som var på skolan i fjorton dagar för att studera vårt arbete i relation till hennes avhandling.

Huvudmannen har deltagit i styrgruppen för FoU-programmet. Det senaste året har rektor representerat huvudmannen i styrgruppen.

De teman som präglat arbetet med att implementera entreprenöriellt lärande har varit:

- Motivation
- Kunskapssyn och bedömning
- Medarbetarskap
- Elevmedverkan
- Retorik

Diskussioner och undervisning har under hela processen cirkulerat kring dessa teman. De har både varit en motor och samtidigt värderingspunkter mot vilka arbetet mätts. Upplevelse av hur eleverna svarar i undervisning, i sina egna planeringar, i samarbetet med kollegor, i diskussion med föräldrar, i mätningen av elevers upplevelse av undervisning och sin egen medverkan, i språkbruket, retoriken osv.

Entreprenöriellt förhållningsätt skapar en dialog i alla led, med eleven som individ, gruppen som helhet, med den som undervisar, med sig själv och med omvärlden även när den är fiktiv.

Processer kräver verktyg och konkretisering i form av tydliga åtgärder. Det kan vara att ändra retorik, införa IT i undervisningen eller ge eleverna en tydlig roll i samband med undervisningen. Samtalen i kollegiegruppen blir en motor i förändringsprocessen – att öppna upp diskussioner, men framförallt även klassrummet för varandra.

ANALYS

Huvudmannanivå

Målet att implementera entreprenöriellt förhållningsätt i samtliga skolor är ännu inte uppnått. Dock finns en tydlig tendens på ökad måluppfyllelse och förbättrad kvalitet i kommunens samtliga skolor. Antalet elever som uppnår gymnasiekompetens och som fullföljer gymnasiet ökar. Efter att huvudmannens representant lämnat programmet har insyn och inflytande påtagligt minskat från huvudmannens sida.

Skolnivå

Skolutveckling är en ständigt pågående process där många olika faktorer påverkar utfallet. Det finns en

tydlig utvecklingslinje i det som sker på Broskolan oavsett var man ställer pinnen för avläsning.

Betygsresultaten har under flera år ökat, men under föregående läsår sjönk de dramatiskt. Förklaringar på detta kan vara personalbyten, många nyanlända elever, elevsammansättningen osv. Det är säkerligen alla de olika faktorerna sammanslagna.

Det finns en faktor som säkerligen även den har påverkat det extra driv som pedagogerna haft för att nå eleverna oavsett förutsättningar och det är de gemensamma fortbildningar som präglat skolan de senaste åren. Under detta läsår har vi inte hållit samma intensiva tempo i fortbildningen utan velat se det som ett implementeringsår med koncentration på själva undervisningen.

När det gäller det entreprenöriella i relation till utvecklingen på skolnivå ser vi det som ett kvalitetsinstrument. Skolresultat mäts ofta som ovan i form av elevers studieresultat, närvaro osv. Där ser vi en tydlig progression i positiv bemärkelse. Dock behöver vi mäta kvalitén på innehållet med olika kvalitetsinstrument, likt de som Skolverket tillhandahåller (kvalitetscykeln). Entreprenöriellt lärande är ett sätt att mäta kvalitet i undervisning, ledning, osv. Genom att lägga det entreprenöriella filtret på vår analys så har vi ytterligare ett verktyg för att bedöma, analysera och kvalitetssäkra vår undervisning i relation till mål och elever.

UNDERVISNING

Nedan redovisas exempel på en "Entreprenöriell planering" samt tre kortfilmer som exemplifierar förhållningsätt i vardagliga undervisningssituationer.

ENTREPRENÖRIELLT PROJEKT VÅRTERMINEN 2015

Engelska 9: Magazine article

Syftet med projektet var att ge tillfälle att skriva en artikel på engelska. Artikeln skulle vara publicerbar men ämnesvalet var upp till skribenten. Texten skulle omfatta cirka 300 ord. När projektet avslutas spände de olika artiklarna över ett stort antal ämnesområden. De samlade artiklarna skulle resultera i en tidning som skulle utkomma i 25 exemplar, dvs. alla elever fick ett exemplar med alla texter.

Efter kamratbedömning och renskrivning klipptes de färdiga artiklarna in i sidmallar i Publisher (ett datorprogram för layout). Syftet med detta var att utveckla IKT-kompetensen och ge en vana vid programmet som de kan ha nytta av senare under sin utbildning

Omfattning: sex lektioner à 60 min (under tre veckor)

Material som delas ut

- Instruktion för uppgiften
- En genomgång av genren tidningsartikel
- Bedömningsmatris från nationellt prov EN9 2014
- Matris för kamratbedömning av berättande text.

Arbetsgång:

Projektet kom till i samarbete med svenskämnet där vi också arbetat med skrivande i olika genrer. När vi avslutat momentet krönika och tidningstexter i svenskan var det dags att övergå till skrivande på engelska.

Det gjorde att eleverna själva föreslog möjligheten att skriva en liknande uppgift i engelska. Efter att gemensamt ha diskuterat det i engelskagruppen skrev jag ett förslag till en instruktion vi sedan valde att arbeta efter.

Själva skrivarbetet och faktasökandet för eleverna gick ganska fort och tog cirka tre lektioner i anspråk.

Ytterligare en lektion ägnades åt kamratrespons och bedömning av texterna som vid lektionens slut bedömdes som färdiga.

Följande två lektioner användes till arbete i lay-outprogrammet, med bildbehandling och anpassningar till de specifika texterna, innan de skrevs ut i pappersform för att enklare kunna dupliceras inför den förestående tidningsutgivningen.

Erfarenheter:

Efter att momentet avslutats var den allmänna meningen att det varit ett roligt projekt eftersom man kunnat skriva om ett ämne som man själv valt, och fått möjlighet att berätta om sina stora intressen.

Det uppfattades också som meningsfullt att direkt kunna tillämpa de kunskaper man just inhämtat i svenskämnet. Det som varit svårt två veckor tidigare uppfattades nu som självklart och enkelt.

Som projektledare förvånades jag över den glädje gruppen kände över "hur snygga texterna blev" när de behandlades i Publisher. Jag drog av detta slutsatsen att jag behöver arbeta mer med mallar och avancerad ordbehandling i min undervisning även i andra ämnen så att denna insikt inte infinner sig först under vårterminen i årskurs nio.

En annan iakttagelse under arbetets gång var att den här typen av projekt är mycket känsliga för frånvarande elever. En veckas sjukdom var svårt att kompensera, inte minst med tanke på tillgången på datorer under engelskalektionerna. Detta skulle självklart kunna avhjälpas med 1-till-1 tillgång på datorer men i nuläget med parallellläggning i schemat blev det i realiteten svårt att lösa datortillgången för de som halkat efter.

REFLEKTION PÅ DEN ENTREPRENÖRIELLA UNDERVISNINGEN UTIFRÅN LÄRAR-/UNDERVISNINGSPERSPEKTIV, EN AV SKOLANS LÄRARE BERÄTTADE DETTA PÅ SLUTSEMINARIET

"För egen del har jag försökt applicera ett entreprenöriellt förhållningssätt i min profession. Jag har särskilt fokuserat på elevernas medarbetarskap och inre motivation och min upplevelse är att jag, åtminstone i liten omfattning, lyckats.

Det här läsåret satte jag upp två mål för mitt arbete i klassrummet: att bli bättre på medarbetarskap och att bli bättre på att samverka med mina respektive gruppers övriga lärare. Båda målen togs emot väl av eleverna och de gillade särskilt tanken på samverkan mellan ämnen med likartade kunskapskrav, inte särskilt förvånande eftersom de snabbt insåg att en arbetsinsats kunde resultera i att kunskapskrav i flera olika ämnen kunde bockas av. Jag har ingen dokumentation – förutom de utvärderingar som vi gör efter varje arbetsområde – som bevisar att elevernas inre motivation har ökat, men min pedagogmagkänsla är att motivationen absolut har förstärkts. Det hänger förstås också samman med att eleverna känner sig som delaktiga medarbetare och inte bara mottagare av kunskap. Min önskan har varit att eleverna ska bli ägare av sitt eget kunskapsinhämtande; det kan tyckas självklart, men är det, enligt min uppfattning, inte.

Forskningen brukar framhålla att det framför allt är tre faktorer som skapar motivation:

1. Själständighet – att det är MIN uppgift som JAG kan påverka
2. Kompetens – att få bra feedback och ha känslan av att vara duktig
3. Syfte – att verkligen veta VARFÖR jag gör det jag gör, inte bara att jag SKA

Dessa faktorer har jag försökt ha i bakhuvudet, ibland med viss framgång och ibland helt utan!

Det är ingen självklarhet att elever med lust och iver hänger sig åt ett aktivt medarbetarskap i klassrummet. Att göra eleverna till aktiva medarbetare är en långsiktig och ibland mödosam process. Orsakerna är, som jag ser det, flera, men det finns framför allt en faktor som är av avgörande betydelse: språket.

Lusten att våga och vilja uttrycka sig har starkt samband med den språkliga förmågan. Språk är makt precis som kunskap är makt. Att göra de "duktiga" eleverna till aktiva medarbetare är lätt, men de "svaga" eleverna, vars skolgång kantats av negativ bekräftelse, har många barriärer att ta sig över, innan de vågar vara delaktiga i arbetets utformning."

ANALYS

Vad har det entreprenöriella förhållningsättet i undervisningen, betytt för Upplands-Bro kommun och specifikt Broskolan?

När det gäller kommunnivå finns inga tydliga indikationer att det skulle ha präglats eller utvecklats speciellt i relation till det entreprenöriella förhållningsättet. I samband med att kommunen deltog i Almedalsveckan 2013, valdes det att lyfta fram samarbetet mellan kommunen, Ifous och Umeå universitet i FoU-programmet Entreprenöriellt lärande. Seminariet fick god uppmärksamhet med många deltagare, bland andra Skolverkets generaldirektör Anna Ekström. I samband med Almedalsveckan publicerades en debattartikel (se <http://www.dagenssamhalle.se/debatt/entreprenoeriellt-laerande-brlyfter-skolans-resultat-5795>).

Broskolan har haft förmånen att kunna delta med en grupp lärare och rektor i projektet. Skolan har haft föredrag av Per-Gunnar Hallberg och Åsa Falk Lundqvist, och en av doktoranderna har varit på skolan under ett par-tre veckor under programtiden.

Det är många faktorer som påverkat, den goda utveckling som skett och sker på skolan, den stora satsningen, ekonomiskt och personellt, har varit en faktor men ingen framgång utan ett stort mått av engagemang, främst från gruppen av ”implementerare – inspiratörer”, men också från hela lärargruppen.

ÄLMHULT

FoU-programmet Entreprenöriellt lärande – Effekterna av satsningen och analys av resultat

ARBETET PÅ SKOLAN:

Vi har en ”pilotgrupp”, E-gruppen, som numer består av fyra lärare, varav tre är förstelärare. Gruppen har varit betydligt större, men successivt minskat och förändrats som följd av omprioriteringar, tjänsteförändringar och avgångar. Ledande roller som utvecklingsstrateg Britt-Louise Ek-Gustafsson, slutade sin tjänst vid årsskiftet 2014/15 och ansvarig rektor Gabriela Broman slutade sin tjänst i mitten av april 2014. Johanna Olsson, förstelärare med det entreprenöriella lärandet som fokus, deltog i ledarträffarna under vårterminen 2015.

E-gruppens främsta syfte är att sprida det entreprenöriella lärandet på skolan, att inspirera och lyfta begreppet entreprenöriellt lärande tillsammans med kollegor och elever. Gruppen har träffats kontinuerligt på utlagd mötestid och ge-

Utveckling och kvalitetssäkring är processer som ständigt måste aktiveras med hjälp av olika verktyg och teman. Entreprenöriellt lärande har varit ett verktyg.

FRAMTID BROSKOLAN

Det entreprenöriella förhållningsättet har haft genomslag i undervisningen och varit en del av kvalitetsarbetet. För att det ska fortsätta framledes behövs det skapas strukturer som säkerställer det. En viktig del i detta kommer vara den processledarutbildning som samtliga i ledningsgruppen, arbetslagsledare och förstelärare ska delta i. Fokus vid planering och utformning av undervisningen behöver fortfarande förstärka elevers medverkan för att öka motivation och inflytande. Betyg och bedömning är likaledes teman vi behöver arbeta utifrån i konferenser och val av fortbildning.

En stor utmaning är att skapa kontakt med det lokala näringslivet för ömsesidigt utbyte!

Avslutningsvis tre kortfilmer som belyser en del av arbetet,

www.youtube.com/watch?v=_rgEPD-tdqs

www.youtube.com/watch?v=JTHOasytSwg

www.youtube.com/watch?v=YggvzoyOBBg

Tuula Tähkäaho

Rektor Broskolan, Upplands-Bro kommun

mensamt åkt till seminariedagarna som erbjudits inom programmet. E-gruppen har planerat delar av utvecklingsarbetet på skolan utifrån de uppdrag som man tagit del av på seminarierna inom FoU-programmet.

Innehållet i denna rapport bygger delvis på rektor Gabriela Bromans rapport som skrevs som en del i hennes rektorsutbildning. Rapporten heter ”Mål och resultatstyrning – Entreprenöriellt lärande – drivkraft och motivation för framgång i skolan” (Broman, 2014) och visar på E-gruppens samlade erfarenheter. Den ger en god bild av hur Haganässkolan arbetat i programmet.

Utvecklingsområden:

1. Medarbetarskap – Elever och kollegor
2. Samverkan/samarbete inåt – utåt
3. Motivation

UTVECKLINGSOMRÅDEN 1 OCH 2

Kollegaspeglning

Under vt 2014 genomfördes kollegaspeglning. Under en studiedag, som E-gruppen delvis höll i fick alla lärare i uppdrag att spegla en kollega och sedan dokumentera sina reflektioner för att ta med och redovisa vid nästkommande studiedag. De lärare som gjorde speglning fick tid som kompensation från rektor.

De pedagoger som genomförde speglning var nöjda och tyckte att det var meningsfullt och lärorikt. Man såg det som en möjlighet att förutsättnings- och prestigelöst diskutera lärande och pedagogiska aspekter av sin och andras undervisning.

De lärare som valde att inte genomföra någon speglning angav tidsbrist som främsta skäl, man hade svårt att hitta tid i sitt schema för ett lektionsbesök hos en annan kollega. Man hade också svårigheter att hitta tid för diskussion efter sitt besök. Flera ansåg även att det blev ett löstryckt moment och betraktade det som en pålaga ”uppifrån”.

Man kan se att den kollegaspeglning som genomfördes på skolan delvis slog väl ut men att vissa faktorer såsom tid, schema och arbetsbörda påverkar utfallet av det antal pedagoger som kunde genomföra den. Man kan också konstatera, utifrån den utvärdering som gjordes efter genomförandet, att många vill fortsätta med kollegaspeglning men mer strukturerat och med tydligare förutsättningar. I rapporten föreslog rektor Gabriela Broman ett ”öppet klassrum” för att avdramatisera begreppet och skapa ett positivt och tillåtande klimat.

UTVECKLINGSOMRÅDE 3

Motivation

Som tidigare nämnts genomförde rektor Gabriela Broman en undersökning och skrev en rapport som del i sin rektorsutbildning. Där presenterar hon bland annat hur hon gick tillväga för att utvärdera eleverns motivation.

Hon använde frågor som utarbetats i E-gruppen och besvarades som enkäter och intervjuer av elever från årskurs ett till årskurs tre. Hon genomförde tre olika uppföljningar. Den första var en elevenkät där alla elever på skolan fick svara fritt utifrån frågor angående motivation.

Den andra uppföljningen var intervju/diskussioner i en fokusgrupp: tio elever med en representant från varje klass i årskurs tre. Dessa elever besvarade samma frågor som i elevenkäten.

Den tredje uppföljningen var en kursuppföljning med fokus på motivation som gjordes av två av lärarna i E-gruppen. Uppföljningen gjordes i intervjuform och i de kurser som lärarna undervisat i. Intervjuerna filmades. Frågorna som ställdes skiljer sig åt något från de som ställdes i enkäten och i fokusgruppen och har tydligare fokus på kursens genomförande.

UTVECKLINGSOMRÅDEN 1, 2 OCH 3

Cirkelmodellen –

Vid terminsstarten ht 2014 presenterade utvecklingsansvariga inom ämnet svenska (förstelärarna Josefin Ahlin och Marianne Stehn) cirkelmodellen, som man ansåg vara ett arbetssätt som kunde fungera som ett slags övergripande verktyg att använda i alla kurser på skolan. (Se bilaga 1)

Cirkelmodellen har sitt ursprung i genrepedagogiken och bygger på fyra faser som man jobbar utifrån oavsett ämne och område. Modellen innefattar och bidrar till att utveckla och stimulera flera av de förmågor som ingår i det entreprenöriella lärandet såsom; nyfikenhet och kreativitet, ta initiativ och eget ansvar, kommunicera och samarbeta.

Det genomfördes seminarier (frivilliga att närvara vid) på några studiedagar, med syftet att sprida kunskapen om och visa på fördelarna med att använda denna modell i undervisningen. Man såg att cirkelmodellen kunde fungera som ett slags undervisningsplan då den bygger på att elever och lärare tillsammans tydligt ser vad man ska göra, hur man ska göra och när saker ska genomföras.

Cirkelmodellen har fått fäste som pedagogisk modell på skolan och används redan som huvudverktyg i ämnet svenska. Tanken är att den ska ge ett slags kontinuitet och tydlighet i det vi gör i de olika kurserna inom ämnet. Det fortsatta arbetet bygger på att implementera modellen i fler ämnen och sprida uppfattningen av den pedagogiska vinst som man tycks se i att använda den.

UTVECKLINGSOMRÅDEN 1, 2 OCH 3

Undervisningsplaner

Efter Skolinspektionens besök på skolan under ht 2014 fick skolan många områden att arbeta vidare med och förbättra. Dessa områden kunde kopplas till det utvecklingsarbete som redan på gick inom FoU-programmet. Utifrån Skolinspektionens kritik framkom att vi inte var tillräckligt tydliga med de mål som eleverna har för sina utbildningar och kurser.

Krister Dagneryd, som kom in som ny rektor på skolan under ht 2014, och Gabriela Broman lade fram ett förslag på en modell, en så kallad under-

visningsplan, som vi kunde använda som verktyg för att tydliggöra arbetsområdets/kursers innehåll och bedömning för elever. Denna modell antogs som arbetsverktyg och kollegiet har därefter arbetet med att utforma dessa planer och implementera dem i undervisningen.

Vi har arbetat under flera studiedagar, i ämneslag, arbetslag och enskilt, för att utarbeta dessa planer och lagt mycket tid och fokus för att göra dem till levande dokument som används i undervisningen. De ska delvis skrivas och justeras tillsammans med eleverna, vilket är viktigt ur det entreprenöriella lärandets aspekt. Arbetet har lett till en ökad medvetenhet och tydlighet i det vi gör. Vi har påbörjat arbetet, men fortsätter att utveckla planerna tillsammans på alla nivåer; ledning, lärare och elever.

SAMLAD ANALYS OCH FRAMTID:

Man kan konstatera att vi på Haganässkolan har lyckats sätta igång en utveckling kring det entreprenöriella lärandet på flera olika nivåer. Vi, dåvarande ledning och E-gruppen, har genomfört flera olika insatser såsom studiedagar med seminarier och föreläsningar av inbjudna och lokala föreläsare samt workshops där vi har diskuterat, reflekterat och dokumenterat kring arbetet med och utvecklingen av det entreprenöriella lärandet på skolan.

Vid inledningen och en bit in i FoU-programmet

engagerades en bred grupp inom lärarkollegiet. Genom att ha flera olika ämnesansvariga och från olika program, både studie- och yrkesförberedande fick programmet och dess innehåll en god grund för att spridas och implementeras i organisationen.

Då E-gruppen har decimerats över tid kan man se att gruppens legitimitet och möjlighet att påverka har minskat. Det har varit flera byten på ledningsnivå under läsåret 2014/15 och det kommer att ske ytterligare ett stort skifte på ledningsnivå då två nya rektorer börjar sina anställningar i augusti 2015. Den tidigare ledningen, med Britt-Louise Ek Gustafsson och Gabriela Broman, hade ett tydligt fokus och drev arbetet med det entreprenöriella lärandet, men hur den nya ledningen ställer sig till detta utvecklingsområde är oklart. Byte på ledningsnivå påverkar givetvis det fortsatta arbetet med att sprida det entreprenöriella lärandet på skolan. Man har sedan årsskiftet 2014/15 tagit bort profilområdena på skolan och ett av dessa var entreprenörskap.

E-gruppen ser fram emot att fortsätta sitt arbete med att inspirera elever och kollegor till att utveckla det entreprenöriella arbetet på vår skola. Vi tackar Ifous och alla deltagare i projektet för intressanta och givande seminarier som har bidragit till ett gemensamt entreprenöriellt mindset!

Johanna Olsson

Förstelärare Haganässkolan, Älmhult

Ifous rapportserie 2016:2

Stockholm, juni 2016

ISBN: 978-91-982841-3-3

Redaktör: Karin Hermansson

Grafisk form & produktion: Per Isaksson

Ansvarig utgivare: Ifous

Fri kopieringsrätt i ickekommersiellt syfte för kompetensutveckling eller undervisning i skolan och förskolan under förutsättning att författarens namn och artikelns titel anges, samt källa. I övrigt gäller copyright för författarna och Ifous AB gemensamt.

Ifous – Innovation, Forskning och Utveckling i Skola och förskola

Ifous är ett oberoende forskningsinstitut som verkar för att skapa nytta för svensk skola och förskola genom att stimulera, finansiera och nyttiggöra forsknings- och utvecklingsresultat inom svensk skolektor. Ifous vänder sig främst till skolhuvudmän samt organisationer med ett tydligt skolfokus och drivs non-profit.

Umeå universitet

Pedagogiska institutionen vid Umeå universitets samhällsvetenskapliga fakultet har ett nittiotal medarbetare som arbetar med forskning, undervisning och administration. Pedagogik ingår som ämne i många av universitetets utbildningsprogram. Vid institutionen bedrivs forskning inom områden som Lärande och IKT, Idrottspedagogik, Genus och pedagogiska processer i samhället samt Lärande, utvärdering och bedömning.

Svenskt Näringsliv

Svenskt Näringsliv är Sveriges största näringslivsorganisation. Organisationen samlar 60 000 medlemsföretag med 1,7 miljoner anställda och 50 medlemsorganisationer. Svenskt Näringsliv arbetar för bättre villkor för Sveriges företag.

ifous

